

УДК 159.9

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

The Bulletin highlights the results of theoretical, scientific, applied and scientific-experimental researches on the current issues of Psychology.

For scientists, researchers, lecturers, applied psychologists and students.

Приведены результаты теоретических, прикладных и научно-экспериментальных исследований по актуальным вопросам психологии.

Для ученых, преподавателей, практических психологов, студентов.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	І. В. Данилюк, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Т. М. Траверсе, д-р психол. наук, проф. (заст. гол. ред.); М. Шабус, д-р психол. наук, проф., м. Зальцбург (Австрія), (заст. гол. ред.); Д. О. Александров, д-р психол. наук, доц.; Л. Л. Ді Стазі, д-р психол. наук, проф., м. Гранада (Іспанія); А. Б. Коваленко, д-р психол. наук, проф.; Л. Ф. Крупельницька, д-р психол. наук, доц.; К. Л. Мілютіна, д-р психол. наук, проф.; С. Ю. Пащенко, канд. пед. наук, доц.; Л. Радзевичене, д-р соціал. наук, проф., м. Шяуляй (Литва); А. Ю. Трофімов, канд. психол. наук, доц.; Т. М. Яблонська, д-р психол. наук, проф.; І. І. Ягіяєв, канд. психол. наук (відп. секр.); Д. Є. Предко, канд. філос. наук (техн. ред.)
Адреса редколегії	факультет психології; просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, 03680, Україна; ☎ (38044) 521 35 09; (38044) 522 16 48; (38044) 526 05 31
Затверджено	вченою радою факультету психології 29 червня 2021 року (протокол № 15)
Зареєстровано	Державною реєстраційною службою України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24371-14211 ПР від 24.02.2020
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; факс 239 31 28
Журнал входить	до переліку наукових фахових видань України (категорія Б), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук у галузі психології. Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020

BULLETIN of

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2708-6038 (Online), ISSN 2518-1378 (Print)

PSYCHOLOGY

1(13)/2021

Established in 2014 року

УДК 159.9

The Bulletin highlights the results of theoretical, scientific, applied and scientific-experimental researches on the current issues of Psychology.

For scientists, researchers, lecturers, applied psychologists and students.

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

Приведены результаты теоретических, прикладных и научно-экспериментальных исследований по актуальным вопросам психологии.

Для ученых, преподавателей, практических психологов, студентов.

EDITOR-IN-CHIEF	Ivan Danyliuk, Dr. Sc. (Psychology), Prof., Corresponding member in the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
EDITORIAL BOARD	Tetyana Traverse, Dr of Sci. (Psychology), Prof. (Deputy Editor-in-Chief); Manuel Schabus, PhD in Psychology, Prof., (Salzburg, Austria), (Deputy Editor-in-Chief); Leandro Luigi Di Stasi, PhD (Psychology), Assist. Prof. (Granada, Spain); Denys Aleksandrov, Dr of Sci. (Psychology), Associate Prof.; Alla Kovalenko, Dr of Sci. (Psychology), Prof.; Liudmyla Krupelnyska, Dr of Sci. (Psychology), Associate Prof.; Kateryna Miliutina, Dr of Sci. (Psychology), Prof.; Svitlana Paschenko, PhD (Education), Associate Prof.; Liudmila Radzeviciene, PhD (Social Sciences), Prof. (Šiauliai, Lithuania); Andrii Trofimov, PhD (Psychology), Associate Prof.; Tetyana Yablonska, Dr of Sci. (Psychology), Prof.; Illia Yahiiiaiev, PhD (Psychology), Associate Prof. (Executive Editor); Denys Predko, PhD (Philosophy), Assist. Prof. (Technical editor)
Address	the Faculty of Psychology; 2a, Hlushkov ave., Kyiv, 03680, Ukraine; ☎ (38044) 521 35 09; (38044) 522 16 48; (38044) 526 05 31
Approved by the	Academic Council of the Faculty of Psychology 29 June 2021 (Protocol № 15)
Certified by the	Ministry of Justice of Ukraine State Certificate # KB 24371-14211 ПП issued on 24.02.2020
Founded and published by	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" State Certificate # 1103 issued on 31.10.2002
Address:	14, Taras Shevchenka blvd., Kiev, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; Fax 239 31 28
The Jurnal is included	in the list of scientific professional editions of Ukraine (Category B) where the results of Ph.D. and Dr. Sc. dissertations of academic degree seekers in the field of Psychology can be published. Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine # 886 issued on 02.07.2020

ЗМІСТ

Бахвалова А.	
Тривожність у структурі інтегральної індивідуальності журналіста	5
Данилюк І., Бончук Н.	
Зміст і структура психологічної готовності старшокласників до розв'язування творчих математичних задач	11
Візнюк І., Долинний С.	
Трисуб'єктна категоризація професійного забезпечення готовності помічника лікаря-стоматолога	16
Грузинова К.	
Цінність свободи як світоглядний чинник психологічного благополуччя	21
Заєць А.	
Предиктори піднесеного настрою та високої активності за гіпоманії та само актуалізації	28
Коваленко А., Головіна А.	
Методологічні аспекти дослідження соціальних преференцій у контексті розв'язання соціальних дилем	33
Курапов А., Балашевич О., Цурікова А.	
Особливості сприйняття висоти та темпу комплексного звуку залежно від настанови	38
Лапшова Н.	
Чинники набуття особистістю соціального статусу в малій групі в контексті дозвілля	42
Островська К., Сулятицький І., Островський І.	
Новітні технології психотерапії з учасниками військового конфлікту	48
Філіпов Д.	
Нова типологія командних ролей в організаційному контексті	54

CONTENTS

Bakhvalova A.	
Anxiety in the Structure of Journalist's Integral Individuality	5
Danyliuk I., Bonchuk N.	
Content and Structure of Psychological Readiness of Secondary School Students to Solve Creative Mathematical Tasks.....	11
Viznyuk I., Dolinny S.	
Features of Psychological Ready of the Future Assistant Dentist in the System Didactic Interaction.....	16
Gruzinova K.	
The Value of Freedom as a Worldview Factor of Psychological Well-Being.....	21
Zaiets A.	
Predictor Variables for Elevated Mood and Activity in Hypomania and Self-Actualization	28
Kovalenko A., Holovina A.	
Methodological Aspects of Social Preferences Research in the Context of Solving Social Dilemmas	33
Kurapov A., Balashevych A., Tsurikova H.	
Complex Sound's Pitch and Tempo Perception: Psychological and Instructional Features.....	38
Lapshova N.	
Factors of Personal Acquisition of Social Status in a Small Group in a Leisure Environment	42
Ostrovskaya K., Sulyatytskyi I., Ostrovskii I.	
The Newest Technology of Psychotherapy with Participants of Military Conflict	48
Filipov D.	
New Team Roles Typology for Organizational Context	54

ТРИВОЖНІСТЬ У СТРУКТУРІ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

Розглянуто місце тривожності у структурі інтегральної індивідуальності журналіста через її кореляційні та причинно-наслідкові зв'язки з іншими індивідуально-психологічними властивостями. У ході дослідження були виявлені взаємозв'язки між тривожністю та властивостями темпераменту (ергічність, пластичність, емоційність, соціальна емоційність), психологічними (емоційна стабільність, домінантність, сміливість, підозрілість тощо) та соціально-психологічними властивостями (цінності відпочинку та поваги), а також професійною самооцінкою.

Ключові слова: журналісти, інтегральна індивідуальність, психологічні властивості, темперамент, тривожність.

Вступ. Нині питання благополуччя та психологічного здоров'я особистості набуло особливої актуальності у зв'язку з епідеміологічною ситуацією у світі. Проте для тих професійних груп, чия діяльність пов'язана з різноманітними стресами та психофізичним навантаженням, це питання завжди було актуальним. Однією з професій, що належить до таких, є професія журналіста, яка передбачає досить широкий спектр умов праці та виконуваних завдань: від роботи в польових умовах – до звичної роботи в офісі, від пошуку інформації в архівах – до особистої комунікації з очевидцями подій. Незважаючи на таку різноманітність контексту діяльності, журналістам часто доводиться стикатися з негативними новинами та працювати у прискореному темпі, що накладає свій відбиток на їхнє психологічне здоров'я та благополуччя. Постійна терміновість та виклики, які виникають у роботі журналіста, можуть призвести до зростання не лише рівня напруги, а й навіть розвитку такої психологічної властивості як тривожність, особливо за наявності відповідних диспозицій.

Зважаючи на стресовість умов діяльності журналіста, можна припустити, що тривожність займає досить вагоме місце у структурі його інтегральної індивідуальності, хоча досліджень, які б це доводили, поки що немає.

Мета дослідження: визначити місце тривожності у структурі інтегральної індивідуальності журналіста. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- встановити зв'язки тривожності з іншими індивідуально-психологічними властивостями у структурі інтегральної індивідуальності;
- визначити предиктори тривожності та статистично довести їхній вплив на розвиток тривожності;
- встановити наявність зв'язків між тривожністю і такою інтегральною характеристикою індивідуальності як професійна самооцінка. Для досягнення поставленої мети нам необхідно буде використати як теоретичні, так і емпіричні (психодіагностичні та статистичні) методи.

Огляд літератури. Розпочнемо огляд окресленої проблеми з аналізу наукових джерел і розгляду самого поняття *тривожність*. Отже, тривожність – це "індивідуальна психологічна особливість, що виявляється у схильності людини до частих й інтенсивних переживань стану тривоги, а також низькому порозі його виникнення. Розглядається як особистісне утворення та/або як властивість темпераменту, обумовлена слабкістю нервових процесів" [2, с. 500].

Розглядаючи функціональну сторону тривожності, Є. Калюжна зазначає, що "метою тривожності як стійкої особистісної властивості є максимальне зближення реального та ідеального «Я», але, водночас "особисті-

сну тривожність не можна вважати незалежним активісним джерелом: вона є індикатором наявності конфронтаційних відносин між сферою компетенції особистості та системою її пріоритетних цілей" [4, с. 162]. Тобто, тривожність, як і стрес, може мобілізувати суб'єкта діяльності, але надто високий її рівень призводить до абсолютно протилежного результату. Крім того, рівень тривожності напряму залежить від величини поставленої мети та ресурсів самого суб'єкта діяльності, що, у певному сенсі, резонує із трактуванням самооцінки через співвідношення успіху до рівня домагань. В обох випадках фігурує ціль або рівень домагань, що мають відповідати рівню компетенції суб'єкта діяльності, унаслідок чого тривожність знизиться (або взагалі не виявиться), а професійна самооцінка, відповідно, зросте (адже результат діяльності, найімовірніше, буде успішним). Отже, уже на цьому етапі ми можемо відзначити зворотний зв'язок між тривожністю та самооцінкою.

Якщо ж говорити про психологічну структуру тривожності, то Є. Калюжна до її детермінант відносить: акцептацію мети, об'єктивізацію "Я-зусиль" та оцінювання результату, що відповідають психофізіологічному, індивідуально-психологічному й особистісному рівням індивідуальності [4]. Детермінантами тривожності стають доцільність, спрямованість та результативність, які є утвореннями трьох різних рівнів інтегральної індивідуальності. Якщо взяти до уваги запропоновану структуру, а також провести паралель між тривожністю та самооцінкою, то можемо прийти до висновку, що тривожність можна розглядати не тільки як рядову психологічну властивість, але і як системоутворювальну якість інтегральної індивідуальності.

Однак нині популярнішим є той підхід, у межах якого тривожність розглядають як індивідуально-психологічну властивість одного з рівнів індивідуальності. Оскільки саме нервова система (психофізіологічний рівень) є тим базисом, на основі якого і виникає тривожність, то саму тривожність можна вважати утворенням психологічного рівня, на основі якого може виникнути посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Ураховуючи зазначені умови діяльності журналіста саме у представників цієї професії нерідко виникає ПТСР [10]. Ризик виникнення такого розладу напряму залежить від властивостей нервової системи та темпераменту, що впливають на рівень психологічної стійкості, а той, зі свого боку, на ризик виникнення ПТСР [9].

Тривожність також пов'язана з такою рисою як нейротизм, оскільки вони мають спільну основу у вигляді властивостей нервової системи та темпераменту. Було досліджено, зокрема, зв'язок між нейротизмом і реакціями на певні робочі ситуації в діяльності журналістів: ті, у кого нейротизм вищий, більше турбувалися за зроб-

лені помилки, були вкрай напруженими перед дедлайнами та більше відволікалися через шум у редакції [8].

У контексті вивчення тривожності як психологічної властивості варто згадати, наприклад, роботи І. Дзялошинського, який створив досить ґрунтовний психологічний портрет журналіста. Якщо говорити про тривожність у структурі особистості журналіста, то за 10-бальною шкалою журналісти оцінили власну тривожність на 5,3 бала [3]. Автор дослідження також виявив, що тривожність впливає на оцінку привабливості тих чи інших професійних ролей таким чином, що тривожнішим журналістам цікавими були ті ролі, виконання яких, принаймні зовнішньо, потребувало більшої активності. Водночас абсолютно парадоксальним є те, що тривожність негативно вплинула на оцінку привабливості чи не всіх видів журналістської діяльності. Іншими словами, тривожність впливає на вибір мети (перевагу надають масштабнішим цілям), водночас знижуючи привабливість самої діяльності, що може бути пов'язано зі страхом збити помилку або надто високими очікуваннями від себе.

Саме середній рівень тривожності є найоптимальнішим, що підтверджує дослідження зв'язку між рівнем тривожності та комунікативною сферою, а саме – стилями спілкування: середній рівень тривожності дозволяє "використовувати весь діапазон способів взаємодії у процесі спілкування", виконуючи мобілізуючу функцію і не пригнічуючи комунікативну діяльність загалом [6, с. 54].

Серед сучасних досліджень тривожності у журналістів яскравим прикладом може слугувати робота китайських науковців, які проаналізували витривалість, тривожність і копінг-стратегії китайських журналістів [11]. Дослідження показало, що у журналістів із вищою освітою (мають ступінь бакалавра або вище) рівень тривожності вищий, ніж у тих журналістів, хто має лише середню освіту (закінчив коледж). Також перші схильні використовувати негативні копінг-стратегії, порівняно із другими. Незважаючи на обґрунтований результат, це дослідження не охоплює усю картину інтегральної індивідуальності, тому за його результатами встановити роль і місце тривожності в особистості журналіста неможливо.

Методологія. Методологічною основою дослідження є теорія інтегральної індивідуальності В. Мерліна, що передбачає наявність трьох рівнів організації індивідуально-психологічних властивостей. Ця теорія дозволяє розглянути психологічні властивості суб'єкта діяльності у їхній єдності, а саму особистість – як ціле.

Також маємо визначитися з розумінням поняття тривожності в нашому дослідженні, оскільки ми переконалися, що вона може бути або рядовою індивідуально-психологічною властивістю, або інтегрованою. Орієн-

туючись на визначення із "Великого психологічного словника", подамо тривожність як "особистісне утворення" або індивідуально-психологічну властивість психологічного рівня інтегральної індивідуальності.

Оскільки для дослідження властивостей психологічного рівня, наприклад, товариськості, конформності, сором'язливості тощо, ми використали 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла, то тривожність, як одна із властивостей цього рівня, також може бути виміряна за допомогою цього психодіагностичного інструменту.

Крім цього, у дослідженні були використані такі психодіагностичні інструменти: опитувальник структури темпераменту Русалова, методика діагностики ціннісних орієнтацій особистості С. Бубнової, методика вивчення професіоналізму журналіста Л. Закірянової, методика дослідження професійно-важливих якостей журналіста А. Бахвалової, методика "Мотивація до кар'єри" А. Ное, Р. Ное, Д. Баххубер в адаптації Є. Могильовкіна, "Інтегральна задоволеність працею" Н. Фетіскіна.

У дослідженні взяли участь 110 журналістів (27 чоловіків та 83 жінки) середнім віком 31 рік. Дослідження проводили онлайн, на платформі Google Forms. Запрошення із посиланням на анкету надсилали журналістам особисто, тому сторонні люди не мали доступу до нього. Журналісти були залучені до участі в дослідженні через соціальні мережі (Facebook та Telegram) за допомогою методу рандомного вибору. Крім того, усі досліджувані були попередньо вмотивовані проходити опитування та робили це за власним бажанням, оскільки після цього отримували матеріал для самоаналізу (власний психологічний портрет). Отримані результати оброблювали з використанням статистичних методів: кореляційного, факторного та регресійного аналізу.

Результати дослідження. Розпочати аналіз результатів варто із зазначення середнього рівня тривожності за вибіркою журналістів, що сягнув 7,2 бали із 10 можливих. Як бачимо, середнє значення за нашою вибіркою значно перевищує середнє значення за шкалою. Показник 7 стень (стени – стандартизовані бали) за шкалою тривожності у 16-факторному опитувальнику відповідає таким виявам, як неспокій, почуття провини, депресивність, невдоволення собою, невпевненість тощо. Причиною такого високого рівня тривожності сучасних журналістів може бути як пришвидшення темпу життя, а отже – збільшення кількості новин та інфоприводів, так і непростий для усіх період пандемії CoViD-19.

Для того, щоб встановити зв'язки тривожності з іншими властивостями інтегральної індивідуальності був проведений кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона, значущість двостороння). Отримані результати відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Кореляція тривожності з іншими індивідуально-психологічними властивостями

№	Властивість	Міра її кореляції із тривожністю	Рівень значущості
1	Ергічність	-,247	,009
2	Пластичність	-,291	,002
3	Емоційність	,484	,000
4	Соціальна емоційність	,583	,000
5	Емоційна нестабільність/стабільність (фактор С)	-,420	,000
6	Підкореність/домінантність (Е)	-,237	,013
7	Сором'язливість/сміливість (Н)	-,211	,027
8	Довірливість/підозрілість (L)	,231	,015
9	Низький/ високий рівень самоконтролю (Q ₃)	-,415	,000
10	Розслабленість/напруженість (Q ₄)	,530	,000
11	Рівень тривоги (F ₁)	,816	,000
12	Чутливість/рішучість (F ₃)	-,255	,007
13	Цінність відпочинку	,215	,024
14	Цінність поваги	,243	,010

N = 110

Як бачимо, тривожність має зв'язки з утвореннями різних рівнів інтегральної індивідуальності. На психофізіологічному рівні тривожність пов'язана з такими структурами темпераменту, як ергічність, пластичність, емоційність та соціальна емоційність. Із першими двома властивостями зв'язок негативний, оскільки ергічність відповідає за активний пошук зовнішніх стимулів, допитливості, цікавості до зовнішнього світу, а пластичність – за вміння швидко переключатися між різними справами (тоді як тривожність, як ми пересвідчилися вище, пов'язана з депресивністю та відсутністю інтересу до оточення). Отже, у тих, хто має високу тривожність, ергічність і пластичність є нижчими, ніж у тих, чий рівень тривожності нижчий. Дійсно, тривожні люди схильні бути менш активними й ініціативними, у них часто наявна румінація – повтор одних і тих самих думок раз-у-раз. Однак виявлені зв'язки хоч і є значущими, проте слабкими за силою, до того ж, оскільки йдеться про кореляційний зв'язок, актуальна і зворотна ситуація: за недостатньої рухливості нервової системи може підвищуватися тривожність.

Натомість зв'язки тривожності з емоційністю та соціальною емоційністю вже є позитивними і їх можна віднести до зв'язків середньої сили. Емоційність передбачає чутливість, зокрема і до невдач та складнощів, а соціальна емоційність – чутливість до проблем у комунікативній сфері. Оскільки зв'язок позитивний, то тривожність пов'язана із чутливістю до власних невдач, особливо у сфері спілкування, а висока чутливість до контексту та різних ситуацій – зі зростанням тривожності.

Також були виявлені зв'язки між тривожністю і властивостями психологічного рівня інтегральної індивідуальності: мірою емоційної стабільності, домінантністю, сміливістю, підозрілістю, рівнем самоконтролю, напруженістю, тривогою та чутливістю. Зауважимо, що усі ці змінні – шкали багатофакторного опитувальника Кеттелла, а їхньою особливістю є біполярність: наприклад, високе значення фактора Е, підкореність/домінантність, передбачає самостійність, упертість і навіть агресивність, тоді як низьке – м'якість, сором'язливість і скромність. Саме тому кореляція з деякими факторами є негативною. Отже, з підвищенням рівня тривожності знижується емоційна стабільність, домінантність, рівень самоконтролю, а підвищується сором'язливість, підозрілість, напруженість, рівень тривоги та чутливості. Пам'ятаємо, що актуальна також зворотна ситуація, до чого ми повернемося трохи згодом.

На найвищому рівні детермінації серед соціально-психологічних властивостей також наявні ті, що корелюють із тривожністю. Утвореннями найвищого рівня є соціальний інтелект, переконання, світогляд і цінності. Серед останніх саме цінності відпочинку та поваги мають статистично значущі зв'язки із тривожністю. Зростання тривожності пов'язане зі збільшенням значущості відпочинку та визнання і поваги. Дійсно, тривожність характеризується значним нервово-психічним напруженням, тому її зв'язок із цінністю відпочинку та приємним проведенням дозволів є логічним. Зворотна ситуація, коли людина тривалий час надає перевагу відпочинку, а стикаючись із дедлайном її тривожність різко зростає, також може слугувати поясненням цієї кореляції. Окрім того, тривожність пов'язана зі значущістю визнання і поваги, впливу на оточуючих: для тривожної особистості дуже важливою є думка оточуючих або визнання/невизнання успіхів колегами може стати причиною для зростання тривожності.

Як відомо, кореляційний аналіз не дає нам змоги встановити каузальні зв'язки, тому для цього маємо використати регресійний аналіз. За В. Мерліним при-

чинно-наслідкові зв'язки можуть виникати лише всередині одного рівня інтегральної індивідуальності [7]. Отже, саме регресійний аналіз допоможе встановити, чи впливають індивідуально-психологічні властивості психологічного рівня на зростання рівня тривожності.

У такому випадку залежною змінною в регресійному аналізі стане тривожність, а незалежними – властивості психологічного рівня інтегральної індивідуальності, з якими вона корелює. Однак між шкалами методики Кеттелла, що мають грати роль незалежних змінних, також існують численні кореляції. Щоб уникнути ефекту мультиколінеарності, нам необхідно об'єднати ці властивості в незалежні один від одного фактори, адже в регресійному аналізі незалежні змінні мають корелювати із залежною, а не між собою. Унаслідок зниження розмірності даних утворилося два фактори (див. табл. 2). Підкреслимо, що обертання варімакс є ортогональним, тому кореляційних зв'язків між виокремленими факторами точно не буде.

Таблиця 2

Факторний аналіз індивідуально-психологічних властивостей		
	Компонента	
	1	2
Фактор F1	,964	–,166
Фактор Q4	,749	–,267
Фактор C	–,734	–,047
Фактор Q3	–,628	,129
Фактор L	,477	,329
Фактор H	–,188	,142
Фактор E	–,106	,805
Фактор F3	–,084	,745

Примітки: 1. Метод виділення: аналіз методом головних компонент. 2. Метод обертання: варімакс із нормалізацією Кайзера. 3. Обертання зійшлося за 3 ітерації.

Перший фактор ми можемо назвати фактором нейротизму, адже до нього ввійшли такі шкали методики Кеттелла, як F1 – рівень тривоги, Q4 – розслабленість/напруженість, C – емоційна нестабільність/стабільність, Q3 – низький/високий самоконтроль, L – довірливість/підозрілість, H – сором'язливість/сміливість. Зазначимо, що від'ємні коефіцієнти спостерігаємо в тих змінних, що мають обернений зв'язок із тривожністю. Наприклад, шкала H має два протилежні полюси, мінімальні значення відповідають сором'язливості, а максимальні – сміливості, тому її коефіцієнт є негативним.

Другий фактор – фактор рішучості, оскільки обидві змінні, що входять до нього, пов'язані із цією властивістю (Е – підкореність/домінантність та F3 – чутливість/рішучість). До речі, їхні кореляційні зв'язки із тривожністю були негативні, урахувавши полярність цих шкал, тож можна очікувати негативною кореляції між утвореним фактором рішучості та тривожністю.

Отже, спробуємо створити регресійну модель, у якій незалежними змінними будуть два утворені фактори (нейротизму та рішучості), а залежною – шкала тривожності із методики Кеттелла. Результат такого регресійного аналізу відображено в табл. 3. Додатково підкреслимо, що умовне позначення FAC1 відповідає фактору нейротизму, а FAC2 – фактору рішучості.

Таблиця 3

Прогностична здатність створеної регресійної моделі			
R	R-квадрат	Скорегований R-квадрат	Стандартна похибка оцінки
,725a	,526	,517	1,58267

Отже, результатом регресійного аналізу (методом примусового включення) є модель із приблизно 53-відсотковою прогностичною здатністю. Іншими сло-

вами, більш ніж у половині випадків за рівнем вияву таких властивостей, як напруженість, емоційна нестабільність, підозрілість, сором'язливість, низький самоконтроль і рішучість можна передбачити рівень тривожності особистості. Звернемо увагу на те, що FAC2 або фактор рішучості має негативний коефіцієнт при входженні в регресійну модель, тому рішучість, як ми і передбачували вище, має зворотний вплив на тривожність; натомість відсутність рішучості, а саме – підкореність (шкала Е), чутливість до різноманітних подій та емоційність (шкала F3), навпаки, схильні підвищувати рівень тривожності.

Завдяки регресійному аналізу нам вдалося підтвердити наявність причинно-наслідкових зв'язків у межах психологічного рівня інтегральної індивідуальності, що підтверджує як постулати теорії В. Мерліна, так і доцільність розгляду тривожності як індивідуально-психологічної властивості. Водночас численні кореляції тривожності з утвореннями інших двох рівнів інтегральної індивідуальності також дають підстави для можливості розгляду цього "особистісного утворення" як інтегрального (що, однак, потребує додаткового обґрунтування).

Однак у нашому випадку інтегрувальною складовою, що проходить через усі рівні, об'єднуючи їх, є інше утворення. За В. Мерліним таким утворенням був індивідуальний стиль діяльності, в інших авторів це місце займали ціннісні орієнтації, релігійна активність, мотивація досягнення тощо [1]. У пропонуваному дослідженні таким інтегрувальним фактором може стати професійна самооцінка, адже вона також має кореляційні зв'язки із властивостями усіх рівнів інтегральної індивідуальності. Ба більше, ці зв'язки змінюються, як

що усунути вплив професійної самооцінки, однак у межах нашої статті ми, на жаль, не маємо змоги детальніше зупинитися на розгляді цього питання.

Професійна самооцінка – це утворення, яке за А. Реаном можна розкласти на такі складові: операційно-діяльнісний аспект (оцінка власних знань, навичок й умінь суб'єктом праці), особистісний аспект (оцінка власних особистісних і професійних якостей), самооцінка потенціалу (оцінка власних професійних перспектив на основі наявних ресурсів) та самооцінка результату (оцінка власних результатів і задоволеності діяльністю) [5].

Для того, щоб встановити зв'язки між тривожністю та згаданими складовими професійної самооцінки нам необхідно мати числові показники цих складових. Коротко зупинимось на походженні цих показників. Операційно-діяльнісний аспект був виведений за допомогою зниження розмірності шкал методики вивчення професіоналізму журналіста Л. Закірязьової (серед яких: здатність керувати собою, навички розв'язання проблем, творчий підхід, комунікаційна компетентність тощо), тобто об'єднання їх у єдину змінну методом факторного аналізу. Аналогічним чином із методики дослідження професійно-важливих якостей журналіста А. Бахвалової було виведено й особистісний аспект, що об'єднав у собі професійно важливі якості (ПВЯ) емоційної стійкості, когнітивні і практичні ПВЯ. Показники самооцінки потенціалу та результату – шкала кар'єрної інтуїції методики "Мотивація кар'єри" та шкала загальної задоволеності працею методики "Інтегральна задоволеність працею" відповідно.

Отже, розглянемо кореляційні зв'язки між складовими професійної самооцінки та тривожністю (табл. 4).

Таблиця 4

Кореляція тривожності зі складовими професійної самооцінки

Складова професійної самооцінки	Міра її кореляції із тривожністю	Рівень значущості
Операційно-діяльнісний аспект	-,316	,001
Особистісний аспект	-,103	,282
Самооцінка потенціалу	-,146	,127
Самооцінка результату	-,258	,006

Як бачимо, тривожність має лише негативні зв'язки з елементами професійної самооцінки, що, правда, статистично значущими є лише два з них – з операційно-діяльнісним аспектом і самооцінкою результату. Це означає, що із підвищенням тривожності оцінка власних навичок і вмінь, упевненість у своїх знаннях знижується. Те саме відбувається з оцінкою власних досягнень і здобутків, що нівелюються. Оскільки ми говоримо про кореляцію, то і зворотна ситуація також є можливою: якщо із якихось причин упевненість у власних вміннях та/або оцінка досягнених результатів знижується, то зростає рівень тривожності.

Водночас кореляції з особистісним аспектом і самооцінкою потенціалу не є значущими. Можливо, саме ці складові професійної самооцінки здатні стати ресурсами на шляху зниження тривожності й підвищення власної самооцінки у роботі над собою та професійному самовдосконаленні.

Якщо провести ще одну процедуру факторного аналізу й об'єднати усі складові професійної самооцінки в єдиний фактор, то кореляція тривожності із загальним показником професійної самооцінки буде становити – 0,275 за $p < 0,01$ (коефіцієнт Пірсона, двостороння значущість). Аналізуючи усі зазначені вище зв'язки маємо звернути увагу на два аспекти.

По-перше, усі виявлені кореляційні зв'язки є зворотними, отже, висока тривожність, як протилежність упевненості, пов'язана з низькою професійною самооцінкою, а отже – із сумнівами у власній компетентності, знаннях

та потенціалі. По-друге, описані кореляції є досить слабкими, отже, висока особистісна тривожність не завжди обов'язково пов'язана з низькою професійною самооцінкою, хоча така ситуація, як бачимо, також можлива. Водночас такі вияви тривожності, як неспокій, почуття провини, депресивність і невдоволення собою не лише не сприяють продуктивній діяльності, але і шкодять психологічному благополуччю журналістів. Натомість адекватна професійна самооцінка позитивно впливає на успішність діяльності, адже в такому випадку професіонал знає межі власної компетентності, свої слабкі та сильні сторони, а також потенційні можливості, не боїться братися за складні та творчі завдання, використовувати нові підходи до врегулювання проблем тощо.

Саме тому для підтримання психологічного благополуччя журналістів виникає необхідність у зниженні або ж управлінні особистісною тривожністю та підвищенні професійної самооцінки через роботу над собою, самовдосконалення й участь у спеціалізованих соціально-психологічних та soft-skills тренінгах для журналістів.

Наукова дискусія та висновки. З огляду на усі викладені результати можемо зробити висновок, що місце тривожності, як особистісної риси, у структурі інтегральної індивідуальності є доволі суттєвим, з огляду на певні фактори.

По-перше, тривожність має як міжрівневі, так і внутрішньорівневі зв'язки з іншими індивідуально-психологічними властивостями. Як ми згадували вище, тривожність формується на базі властивостей нервової

системи та темпераменту, тому негативні зв'язки тривожності із тими властивостями темпераменту, які відповідають за активність та швидке переключення, а також позитивні зв'язки із властивостями, які, навпаки, пов'язані з гіперчутливістю, нестійкістю, тривогою та неспокоєм є цілком очікуваними й обґрунтованими.

Внутрішньорівневі зв'язки, відповідно до теорії В. Мерліна, можуть бути охарактеризовані як причинно-наслідкові: за рівнем вираженості певних рис (емоційна стабільність, домінантність, сміливість, підозрілість, рівень самоконтролю та напруженість) можна у половині випадків передбачити рівень тривожності. Щоправда, у регресійну модель ввійшли і вторинні фактори за Кеттелом: їх оброблюють уже на основі первинних. Наприклад, у формулу для обрахунку рівня тривоги (F_1) входить як шкала тривожності, так і всі згадані риси (емоційна стабільність, домінантність, сміливість тощо). Однак зазначена особливість урівноважується процедурою факторного аналізу, як методу зниження розмірності даних, наслідком якого є втрата частини результатів.

Вище ми згадували, що тривожність підштовхує журналіста до вибору масштабніших цілей/ролей, які потребують більшої активності та зусиль. Однак водночас вона знижує бажання працювати та привабливість діяльності загалом. Це відображається у зв'язках тривожності із цінностями поваги та відпочинку: тривожна людина часто турбується про те, який вигляд вона має в очах інших, або як інші сприймуть результати її діяльності; іноді ця тривога така сильна, що заважає взагалі розпочати будь-яку діяльність. Розглядаючи цю проблему, у перспективі варто дослідити зв'язки між тривожністю, прокрастинацією та перфекціонізмом у діяльності журналіста (до речі, в оригінальній версії 16-факторного опитувальника шкала Q3 має назву "перфекціонізм").

По-друге, нам вдалося встановити слабкий зворотний зв'язок тривожності з інтегративним утворенням індивідуальності – професійною самооцінкою. Це означає, що підвищення тривожності може мати негативні наслідки для професійної діяльності журналіста, особливо враховуючи такі форми її вияву, як неспокій, почуття провини, депресивність і невдоволення собою. У такому випадку тривожність стає обмеженням для ефективної діяльності журналіста. З огляду на завищений середньостатистичний рівень тривожності у вибірці (7,2 з 10) наразі є необхідність у використанні засобів, що сприяють її зниженню, починаючи від методів саморегуляції, закінчуючи психологічним тренінгом.

Журналістика є тією професією, де умови праці є досить непростими, а тривожність, як показало наше дослідження, займає помітне місце у структурі інтегральної індивідуальності професіонала. Маємо зауважити, що в цьому дослідженні участь брали переважно ті журналісти, які працюють в офісних, а не польових умовах. Саме тому можна припустити, що в контексті реальної небезпеки (війни й озброєних конфліктів) висока тривожність створює підґрунтя для виникнення ПТСР. Численні дослідження цього синдрому у журналістів слугують яскравим підтвердженням цього припущення [9].

Отже, коротко резюмуємо результати нашого дослідження:

- тривожність має численні зв'язки із властивостями темпераменту, психологічними якостями та навіть цінностями.

- відповідно до постулатів теорії В. Мерліна про причинно-наслідкові зв'язки між властивостями одного рівня предикторами тривожності є емоційна стабільність, домінантність, сміливість, підозрілість, рівень самоконтролю, напруженість, тривога та рішучість, які об'єднуються у фактори нейротизму та рішучості.

- між тривожністю та професійною самооцінкою, як інтегральною характеристикою індивідуальності, існує обернений статистично значущий слабкий кореляційний зв'язок, отже, у багатьох випадках тривожність може перешкоджати професійній діяльності журналіста.

Перспективи подальших досліджень пов'язані, по-перше, з розширенням кількості предикторів тривожності, по-друге, із розробкою методів саморегуляції та роботи над власною професійною самооцінкою.

Список використаних джерел

1. Ахвердова О. А., Волоскова Н. Н., Бельх Т. В. Дифференциальная психология: теоретические и прикладные аспекты исследования интегральной индивидуальности: учеб. пособ. СПб.: Речь, 2004. 168 с.
2. Большой психологический словарь / под ред. Зинченко В.П., Мещеряков Б.Г. 3-е изд. М.: Олма-пресс, 2002. 632 с.
3. Дзялошинский И.М. Российский журналист в посттоталитарную эпоху. Некоторые особенности личности и профессиональной деятельности. М.: Изд-во "Восток", 1996. 300 с.
4. Калужна, Е.М. Функциональная структура тривожності особистості. *Міжнародні Чепанівські психолого-педагогічні читання*. 2016. Вип. 17. С. 158–165.
5. Психология человека от рождения до смерти / под общей ред. А.А. Реана. СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. 656 с.
6. Хохліна О.П. Індивідуальний стиль активності та його становлення як умова успішного функціонування суб'єкта. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства*: монограф. колект. / за ред. Л.В. Помиткіної, О.П. Хохліної. К.: ТОВ "Альфа-ПІК", 2019. С.43-55.
7. Щербетенко А.И. Межуровневые структуры интегральной индивидуальности: монограф. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 2012. 420 с.
8. Khan A.M.Z. The influence of personality traits on journalists' work behavior: An exploratory study examining a Bangladeshi sample. *Asian Journal of Communication*. 2005. 15(1). P. 72–84.
9. Marais A., & Stuart D.A. The Role of Temperament in the Development of Post-Traumatic Stress Disorder Amongst Journalists. *South African Journal of Psychology*. 2005. 35(1). P. 89–105.
10. Monteiro S., Marques-Pinto, A., & Roberto, M. S. Job demands, coping, and impacts of occupational stress among journalists: a systematic review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 2015. 25(5). P. 751–772.
11. Wang L., Kang C., Yin Z., Su F. Psychological endurance, anxiety, and coping style among journalists engaged in emergency events: Evidence from China. *Iranian Journal of Public Health*. 48 (1). 2019. P. 95–102.

References

1. Ahverdova O.A., Voloskova, N.N., Belyh, T.V. *Differencial'naja psihologija: teoreticheskie i prikladnye aspekty issledovanija integral'noj individual'nosti*. Ucheb. posobie [Differential psychology: theoretical and applied aspects of the integral individuality study. Tutorial]. SPb.: Rech', 2004. 168 p.
2. Zinchenko V.P., Meshherjakov, B.G. (Eds.) *Bol'shoj psihologicheskij slovar'* [Large psychological dictionary]. 3-e ed. M.: Olma-press, 2002. 632 p.
3. Dzialoshinskij I.M. Rossijskij zhurnalist v posttotalitarnuju jepohu. Nekotorye osobennosti lichnosti i professional'noj dejatel'nosti [Russian journalist in the post-totalitarian era. Some features of personality and professional activity]. M.: "Vostok", 1996. 300 p.
4. Kaluzhna Ye.M. Funktsionalna struktura tryvzhnosti osobystosti [Functional structure of anxiety of the personality]. *Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichni chytannia*. Vol. 17, 2016. P.158–165.
5. *Psihologija cheloveka ot rozhdenija do smerti* [Human psychology from birth to death]. – Edit. Rean, A.A., Averin, V. A., & Vilenskaja, G. A. et al.SPb.: Prajm-Evroznak, 2002. 656 p.
6. Khokhlina O.P. Indyidualnyi styl aktyvnosti ta yoho stanovlennia yak umova uspihnoho funktsionuvannia subiekta [Individual style of activity and its formation as a condition for successful functioning of the subject]. *Indyvidualnist u psykholohichnykh vymirakh spilnot ta profesii v umovakh merezhevoho suspilstva: Monohrafiia kolektyvna – Individuality in the psychological dimensions of communities and professions in a networked society: A collective monograph*. Kyiv: TOV "Alfa-PIK", 2019. P. 43-55.
7. Shhebetenko A.I. Mezhurovevye struktury integral'noj individual'nosti. Monografija [Interlevel structures of integral individuality. Monograph]. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 2012. 420 p.
8. Khan A.M.Z. The influence of personality traits on journalists' work behavior: An exploratory study examining a Bangladeshi sample. *Asian Journal of Communication*, 15(1), 2005. P. 72–84.
9. Marais A., Stuart D.A. The Role of Temperament in the Development of Post-Traumatic Stress Disorder Amongst Journalists. *South African Journal of Psychology*. 35(1). 2005. P. 89–105.
10. Monteiro S., Marques-Pinto, A., & Roberto, M. S. Job demands, coping, and impacts of occupational stress among journalists: a systematic review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 25(5). 2015. P. 751–772.
11. Wang L., Kang C., Yin Z., Su F. Psychological endurance, anxiety, and coping style among journalists engaged in emergency events: Evidence from China. *Iranian Journal of Public Health*. 2019. 48 (1). P. 95–102.

Надійшла до редколегії 13.03.21
Рекомендована до друку 25.06.21

Alina Bakhvalova, PhD Student

ORCID ID: 0000-0002-2828-2981

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ANXIETY IN THE STRUCTURE OF JOURNALIST'S INTEGRAL INDIVIDUALITY

The article considers the place of anxiety in the journalist's integral personality structure. Due to the difficulties and stress context of the journalist's profession with deadlines, permanent urgency and sometimes even life dangerous anxiety may rise and its place in integral personality structure has not researched yet. More often, we may find publications about post-traumatic stress disorder syndrome among journalists than researches dedicated to anxiety, especially to its connections with other psychological properties and traits.

Our purpose is to find the place of anxiety in the journalist's integral personality structure. Reaching of purpose is reflected in the following tasks. The first task is establishing connections of anxiety with other individual psychological properties, the second, identifying predictors of anxiety and statistically prove their impact on the anxiety development, the third, establishing the links between anxiety and an integral characteristic of the individual which is professional self-esteem.

The methods of this research are psychodiagnostic tests such as Structure of Temperament Questionnaire by Rusalov, Sixteen Personality Factor Questionnaire, Personality Value Orientations Questionnaire by Bubnova etc. The results of our research show anxiety has many links to temperament, psychological traits, and even values. Some of them are positive (emotionality, social emotionality, vigilance, tension, values of rest and respect), others are negative (ergic, plasticity, emotional stability, dominance, social boldness, perfectionism). Moreover, anxiety has causal relationships with other properties of psychological level (emotional stability, dominance, social boldness etc.). The influence of anxiety on personality was shown with an inverse statistically significant correlation between anxiety and professional self-esteem, which is an integral characteristic of individuality. This result reflects a need for socio-psychological or soft skills training that helps journalists to improve their professional self-esteem and to reduce the level of anxiety.

Keywords: anxiety, journalists, integral individuality, psychological properties, temperament.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 11-15 (2021)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).2](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).2)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Іван Данилюк, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-6522-5994;
Наталія Бончук, асп.
ORCID ID: 0000-0001-6944-4804

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТВОРЧИХ МАТЕМАТИЧНИХ ЗАДАЧ

Інформаційні технології, новітні виклики у сфері технічного розвитку актуалізують вияв здібностей, обдарованості до математичної діяльності в юнацькому віці. Мета дослідження – з'ясувати зміст і структуру психологічної готовності старшокласників до творчої математичної діяльності.

Психологічна готовність старшокласників до творчої математичної діяльності є інтегрованою рисою особистості, що спрямована на реалізацію пізнавальних можливостей юнаків у процесі розв'язання творчих математичних задач та містить предметно-функціональний і суб'єктивно-особистісний компоненти (субвиди).

Ключові слова: психологічна готовність до творчої діяльності, предметно-функціональна готовність, суб'єктивно-особистісний субвид психологічної готовності старшокласників, зміст психологічної готовності старшокласників до творчої математичної діяльності.

Вступ. У юнацькому віці провідною діяльністю є діяльність спілкування (рання юність: 13–14 років) та навчально-професійна діяльність (15–17 років), оскільки особа починає будувати життєві перспективи, які виявляються, насамперед, у проблемі вибору майбутньої професійної діяльності (тобто значущого соціального середовища); пошуку смислів, ціннісних орієнтирів, становленні особистісної ідентичності, спрямованості та структурування цілей подальшого життя.

Універсальними, загальними значущими видами діяльності, у яких найбільше часу проводять старшокласники, є: навчальна (групова, самостійна, дозвілєва), гра (комп'ютерні ігри), спілкування (соціальні мережі, побудова життєвих планів, потребнісного образу свого майбутнього, самоусвідомлення), праця (навчальна, навчально-професійна).

Навчальна діяльність старшокласників здійснюється в різних предметно-навчальних сферах, що відповідають програмним дисциплінам відповідного класу. Отже, може йтися про достатньо різні види діяльності (математична (геометрія, алгебра), географічна, вивчення фізики, хімії, астрономії, біології, літературна та мовленнєва діяльність тощо), у яких міститься потенціал творчості. Творчість трактують як найвищий рівень оволодіння діяльністю, а це означає не тільки те, що в зазначених видах діяльності старшокласників міститься потенціал творчості, а й те, що часткові результати такої діяльності фіксуються у навчальному процесі у формі загальної успішності учня. Загалом успішність виконання діяльності зумовлюється індивідуально-психологічним особливостями старшокласників, завдяки яким вони швидко (порівняно зі своїми ровесниками) й успішно виконують той чи інший вид навчальної діяльності, тобто йдеться про відповідні здібності до діяльності.

Відомо, що здібності, як прижиттєво сформовані індивідуально-психологічні особливості особистості, формуються в тій діяльності, до якої вони придатні. Отже, можна говорити про математичні, лінгвістичні, технічні, фізичні й інші здібності, які мають вияв у відповідних видах діяльності і зумовлюють продуктивність виконання старшокласником цієї діяльності.

Саме здібні й обдаровані старшокласники до відповідної сфери предметно-навчальної діяльності найшвидше будуть виконувати навчальні завдання, виявляти до неї схильності, захоплюватися процесом набуття знань, емоційно позитивно переживати успіхи, активно та напо-

легливо переборювати ситуації невизначеності, долати різні інтелектуальні перешкоди тощо.

Інформаційні технології, новітні виклики у сфері технічного розвитку суспільства зумовлюють незворотні зміни середовища та людини. Ключовими рисами сучасності є поширеність інтернету, штучний інтелект та (у недалекій перспективі) машини, що можуть навчатися самостійно [34].

У контексті таких змін особливе місце посідають ті види діяльності, що прямо чи опосередковано пов'язані з технічною, кібернетичною, математичною діяльністю. Це актуалізує вияв здібностей, обдарованості до математичної діяльності в юнацькому, особливостей творчого потенціалу тощо.

Огляд літератури. У сучасній психології з творчістю пов'язують, насамперед, створення принципово нового продукту, якого ніколи раніше не було; творчість має вияв у різних сферах людської діяльності, коли створюють нові матеріальні і духовні цінності [31, с. 185]. "Творчість є здатністю людини, що виникла у праці, із наданого дійсності матеріалу творити (на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу) нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні потреби. Види творчості визначаються характером творчої діяльності (творчість винахідника, організатора, наукова, художня творчість тощо)" [32, с. 363–364]. "Головне у визначенні творчості пов'язане саме зі створенням того чи іншого продукту (матеріального або духовного), що характеризується оригінальністю, яка суттєво за формою і змістом відрізняється від інших продуктів такого призначення" [21, с. 8].

Творчість (як суб'єкт, умови, процес і результат) відрізняється за масштабами: від світових вершин, до індивідуального суб'єктивного акту творчості, коли процес творчості переживається як суб'єктивно нове для конкретної особистості. Ідеться про створення чогось нового для конкретного суб'єкта.

У дослідженнях процесу творчої діяльності, тобто процесу розв'язання творчих задач йдеться про вивчення особливостей творчого мислення, де задачу використовують як модель для опису творчої мисленнєвої діяльності [1, 2, 4, 15, 16, 18, 30].

Методологія. Творчу математичну діяльність вивчають через процес розв'язання математичних задач, оскільки її вважають моделлю для опису процесуальних особливостей творчої математичної діяльності, де задачу Л. Мойсеєнко трактує як особливу систему [2 та ін.].

У математичній діяльності розроблено системи якісних і кількісних характеристик різних типів, видів, класів математичних задач, а також розроблено системи засобів і способів забезпечення їхнього розв'язання. Учені довели, що завдяки використанню задач створюються умови для цілісного врахування зовнішніх і внутрішніх виявів джерел активності мисленнєвої творчої діяльності: учиннєвої (Г. Балл, Г. Костюк, С. Рубінштейн), конструкторської (В. Моляко), технічної (О. Губенко), літературної (О. Кривопишина), політичної (Т. Траверсе), та ін.).

Творчість як процес характеризується пошуком нових мисленнєвих прийомів, нових засобів, методів розв'язання задач. Ідеться про пошук нових прийомів сприймання, структурування, аналізу, формулювання умов задачної ситуації; знаходження засобів продуктивного прогнозування, висування припущень щодо коректності ходу розв'язання, що перманентно супроводжується раціональними й ірраціональними компонентами мисленнєвої творчої діяльності.

Є. Клімов зазначав, що "у свідомості суб'єкта відображується спосіб його дії, але він відображується в особливий спосіб, на основі динаміки діяльності, зміни її завдань, подій. Для розуміння суті діяльності важливо як одиниці її аналізу використовувати поняття "завдання діяльності". Воно адекватніше виражає той факт, що не будь-яка діяльність і не на кожному етапі має результат у вигляді предмета або продукту. Результатом може бути розв'язання різних завдань, які ставляться самим суб'єктом (або перед ним) у ... діяльності. У процесі виконання завдання й виявляється здатність суб'єкта до цілісної організації діяльності, до оптимальної комбінації її умов та вимог" [7, с. 29–30].

Завдання вважають структурним компонентом діяльності (Г. Балл, Л. Мойсеєнко, В. Моляко, Т. Траверсе та ін.). У навчальній діяльності в чималій кількості праць учених ідеться про види завдань, що згруповані за критерієм визначального психічного процесу (перцептивні, мнемічні, мисленнєві, імажинативні, мовленнєві, рухові та ін.) (Г. Костюк, М. Смульсон та ін.).

Проте у процесі розв'язання математичних задач первинно постає проблемна навчальна ситуація, а далі й проблемна ситуація стосовно розв'язання конкретної математичної задачі.

Специфіка розв'язуваних старшокласниками навчальних задач зумовлюється якісними їхніми характеристиками (наприклад, творчі/нетворчі задачі), предметною спрямованістю (алгебраїчні, геометричні й ін.), а також наявністю у них необхідної і достатньої системи засобів, технік, способів їхнього розв'язання. Знання цих характеристик задач уможливорює створення програм з ефективної організації та розвитку мисленнєвої математичної діяльності учнів, зокрема й старшокласників.

У широкому трактуванні поняття задачі йдеться про "не лише нормативні, але й творчі компоненти діяльності: у задачах, фактично розв'язуваних суб'єктом, знаходять вираження не лише вимоги, поставлені перед ним ззовні, але й устремління його особистості" [2, с. 6–7].

Математична задача може мати щонайменше два варіанти щодо природи свого походження. Вона може виникати шляхом сприйняття, прийняття й освоєння зовні поставленого завдання або шляхом самостійної постановки задачі.

Саме в наявній проблемній ситуації (стосовно розв'язання математичної задачі) йдеться про взаємодію учня та тих умов, у яких його діяльність буде реалізовуватися, у яких він має знайти шукане невідоме. Визначальним є те, що саме в наявних умовах сам учень вже є їхньою складовою, а умови задачі є безпосередньо пов'язаними зі здібностями, здатностями учня, з його

творчим потенціалом. Ідеться, насамперед, про систему конкретних математичних знань й умінь старшокласника, яку можна трактувати як систему суб'єктивних умов, завдяки яким є можливим продукування ним низки проблемних ситуацій, а саме: самої проблемної ситуації, ситуації її розв'язання, ситуації знаходження невідомого шуканого тощо. Проблема ситуація завжди є складовою умов діяльності, яку виконує учень (Г. Костюк та ін.). З огляду на це проблемна ситуація в мисленнєвій математичній діяльності є детермінованою самою математичною діяльністю, а структура проблемної ситуації детермінована специфічними особливостями математичної діяльності конкретного учня [17].

Зокрема, Л. Мойсеєнко зазначає: "проблеми можуть бути різними за обсягом (від розв'язання конкретної задачі аж до створення нових математичних теорій), різними за значущістю (від розв'язання конкретної практичної задачі до результату, що має глобальне значення і може бути застосованим у різних галузях науки), різними за тривалістю розв'язання ... творчий математичний процес є низкою розв'язань взаємопов'язаних математичних проблем" [17, с. 57].

Дослідники зауважують про те, що існує зв'язок між структурою задачі і поведінкою того, хто її розв'язує, оскільки саме специфіка задачі зазвичай зумовлює поведінку людини. "У кожній коректно сформульованій задачі подана сукупність альтернатив, особа, яка її розв'язує, або варіант розв'язку приводить до одного з можливих результатів чи наслідків поведінки. Вони мають певну цінність для суб'єкта" [10, с. 21].

Отже, творча математична діяльність у суттєвих процесуальних аспектах спрямована на розв'язання тієї чи іншої математичної проблеми. Тоді як розв'язання глобальної математичної проблеми пов'язано, насамперед, з розв'язанням математичних задач, точніше системи субзадач математичного змісту.

У математичній практиці терміни, що позначають особливості процесу і результатів перебігу математичної діяльності, зазвичай уживають як синоніми. Зокрема, тотожними є поняття "математична проблема", "математична задача", "задача математичного змісту", "проблемна ситуація при розв'язанні математичної задачі" та ін. [16, 19, 20, 24].

У контексті спеціальної предметно-математичної сфери про математичну задачу йдеться тоді, коли сформульована "вимога визначити математичний об'єкт, який задовольняв би задані умови" [29, с. 36]. Отже, "розв'язати математичну задачу – це означає знайти таку послідовність загальних положень математики (визначень, аксіом, теорем, правил, законів, формул тощо), застосовуючи які до умови задачі чи до її наслідків (проміжних результатів розв'язання), отримаємо те, що вимагається в задачі – її відповідь" [17, с. 60]. "Розв'язання задачі полягає в переведенні її предмета з висхідного стану в потрібний" [2, с. 15]. Знайти розв'язок математичної задачі – означає знайти відповідь (встановити результат). Термін "розв'язування задачі" характеризує сам процес перебігу мисленнєвої математичної діяльності (специфіку здійснення мисленнєвих кроків та ін.), змістовною та структурною складовою якого є субпроцеси пошуку розв'язку, розуміння умови, висування гіпотези та ін.).

Проте існує чимало математичних задач, які не мають одного правильного результату розв'язку, способів їхнього встановлення, що свідчить про творчий потенціал математичної діяльності.

Виникнення творчої математичної проблемної ситуації відбувається через процес усвідомлення неузгодженості в обставинах і заданих умовах діяльності. Така

проблемна ситуація не має однозначного розв'язання, а отже, є творчою. Момент усвідомлення суперечності між суб'єктивними й об'єктивними обставинами ситуації перетворює її на проблемну математичну ситуацію, проте яка вже є суб'єктивно значущою для старшокласника. У поведінці старшокласника це має вияв у бажанні/небажанні зняти наявні суперечності і знайти шукане. Усвідомлення цілей та умов математичної діяльності є індикатором того, що проблемна ситуація трансформувалася в математичну задачу.

Сам процес трансформування характеризується тим, що "розв'язання важливого математичного факту веде до перегляду значущості інших математичних фактів, із ним пов'язаних; висуває інші математичні проблеми, що потребують свого розв'язання ... встановлення будь-якого нового математичного факту вимагає розв'язання багатьох часткових задач, що відносяться до деталей центрального (основного) факту ... розв'язок будь-якої математичної проблеми веде до з'ясування його наслідків, детального вивчення сфери, де отримане рішення має місце ... неможливість з'ясувати достовірність сформульованого математичного твердження веде до постановки проблеми з'ясування протилежного факту" [17, с. 57–58].

Характеризуючи прикінцевий результат розв'язання математичної задачі вчені говорять про так званий, математичний ефект, тобто "якісний і кількісний результат, який можна отримати, застосувавши віднайдене рішення проблеми" [17, с. 58].

Грунтуючись на методологічних положеннях теорії задач (Г. Балл), психології політичних задач (Т. Траверсе), змісту та структури творчості як процесу та результату (В. Моляко та ін.) поняттям *творча математична задача* ми позначаємо таку задачу, що є складовою математичної діяльності, обов'язково містить хоча б якусь частку новизни, завжди є проблемною (що актуалізує процес розумових дій); потенційно визначає напрям мисленнєвого процесу, не гарантуючи правильний і повний результат. Значення математичного результату зумовлюється його змістом. Ідеться про те чи інше поєднання "математичних об'єктів (чисел, алгебраїчних виразів, геометричних фігур, формул тощо) на основі математичних тверджень (означень, аксіом, теорем тощо)" [17, с. 58].

Спираючись на теорію учіннєвих задач Г. Балла, нами визначено психологічну структуру математичної задачі, що містить такі компоненти:

- предмет задачі (який перебуває в початковому стані, або "висхідний предмет задачі");
- модель потрібного стану, тобто вимоги (задане, шукане) задачі.

Суперечність творчої математичної ситуації характеризують, насамперед, об'єкт і предмет творчої математичної задачі.

Услід за Л. Мойсеєнко ми вважаємо, що "умова задачі – це безпосередньо набір фактів і об'єктів (тверджень чи графічних конструкцій), що іноді не мають один з одним жодного очевидного зв'язку" [17, с. 59], який доповнюється фактами іншого типу (математичними знаннями, у формі тверджень, раніше відомих математичних результатів – аксіом, правил, теорем та ін.). Невизначеність, а отже творчий потенціал умов у математичній задачі полягає в тому, що достеменно невизначеною залишається міра необхідних, достатніх математичних фактів, а також рівень і масштаб математичних знань, завдяки яким стане можливим як сам процес розв'язування задачі, так і продукування розв'язку.

Отже, творча математична задача – це така задача, що є новою для розв'язувача (В. Моляко); актуалізує раціональні й ірраціональні складові мисленнєвого процесу [25]; характеризується дискретністю, стрибкоподібністю мисленнєвого процесу [6]; множинністю розв'язків і способів формулювання результатів [8, 9, 30].

Результат творчої математичної діяльності має задовольняти різним вимогам, що зумовлюється специфікою математичної галузі, і бути максимально простим. Вимоги корисності, економічних зисків і ризиків є значущими лише за умов, коли математична діяльність – складова інших видів творчої діяльності (технічної, конструкторської, економічної, політичної тощо).

Результати дослідження. З огляду на специфіку математичної діяльності, вікові особливості учнів старших класів, особливості творчості в юнацькому віці нами встановлено зміст і структуру психологічної готовності старшокласників до творчої/математичної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Зміст і структура психологічної готовності старшокласників до творчої математичної діяльності

Готовність	Назва субкомпоненту	Зміст компоненту готовності
Предметно-функціональна готовність	Когнітивний/змістовний	Спеціальні математичні знання, загальна математична обізнаність, знання про особливості (зміст структури), умови творчої математичної діяльності
	Операційний	Володіння способами, тактиками, стратегіями, прийомами математичної діяльності; способами розв'язання математичних проблем і творчих математичних задач
Суб'єктивно-особистісна	Мотиваційно-емоційний	Вольове ставлення до математичної діяльності, ціннісні орієнтації (спрямованість, настанови). Потреби, інтереси, емоційне ставлення, навчальна, предметна мотивація; рівень домагань
	Особистісно-характерологічний	Спрямованість, математичні здібності, упевненість, самостійність, наполегливість, активність, незалежність, відкритість, стресостійкість

Мисленнєва діяльність, насамперед як предметна діяльність, зумовлюється тим предметним змістом, на який вона спрямована. Процес розв'язання творчої математичної задачі визначається умовами математичної задачі, які *диференціюють* на зовнішні й внутрішні. До зовнішніх умов належать об'єктивні обставини, у яких постала математична проблема. Ці математичні умови фіксують зміст проблемної математичної ситуації тощо.

До суб'єктивних умов (за Л. Мойсеєнко) математичної задачі належить, передусім, психологічна готовність до такої діяльності, що пов'язана з мотиваційною, когнітивною сферою її розв'язувача. Ідеться про особливості індивідуально-психологічних (ціннісно-мотиваційних), особистісних властивостей старшокласників, що зумовлюють успішність, швидкість процесу розв'язання творчих математичних задач.

Оскільки процес творчого математичного мислення (творча математична діяльність) зумовлюється об'єктивним (предметно-функціональна) і суб'єктивно-особистісним (мотивація, емоційно-вольове, ціннісне ставлення) компонентами, варто проаналізувати предметно-функціональний, суб'єктивно-особистісний види готовності до виконання математичної творчої діяльності.

Зміст предметно-функціональної готовності до діяльності формують когнітивний/змістовний та операційний субвиди (за В. Моляко), що містять, відповідно, обізнаність, орієнтування в математичній інформації, математичні знання (знання зі спецпредметів), а також математичні здібності, навички і вміння розв'язування математичних задач. Це зумовлює здатність учня до конструювання системи (означеної ним сукупності) математичних фактів засобами використання відомих йому математичних знань (правил, тверджень, законів тощо), де розв'язок (відповідь) є структурною складовою вибудованої ним системи.

Суб'єктивно-особистісний компонент психологічної готовності до творчої математичної діяльності старшокласників формують мотиваційно-емоційний та особистісно-характерологічний субвиди психологічної готовності. До мотиваційної сфери віднесено спрямованість, емоційно-вольове, ціннісне ставлення до математичної діяльності. Сприймання, розуміння, структурування, запам'ятовування власне математичних умов математичної задачі можна здійснювати з різною мірою легкості, коректності, повноти тощо. Також суто математичний матеріал умов розв'язуваної задачі старшокласником викликає у нього те чи інше відповідне ставлення до неї, до задачної ситуації тощо.

Однією із властивостей творчих математичних задач є міра визначеності, тобто чіткості. У різних видах творчої діяльності йдеться про "погано визначені задачі" [26]; "нечітко визначені" [2]. Відмінності між добре і погано визначеними задачами "це не просто розрізнення між формальним і емпіричним" [26]. "Добре визначені задачі", тобто формалізовані задачі.

Творчі задачі містять "відкриті ознаки" (за У. Рейтманом). Водночас як слабко виражені та мало значущі, ці задачі можуть справляти враження добре визначених задач. Така проблемна ситуація ("віднесена задача", за Г. Баллом) може виявитися добре/погано визначеною лише для окремих розв'язувачів-старшокласників. "За певних умов, одна й та сама задача може бути добре і/або погано визначена – залежно від характеру і розподілу відкритих обмежень за її компонентами і підкомпонентами" [30]. Якщо у творчій задачі максимально чітко виокремити мету, то формуються передумови для можливого переструктурування погано визначеної задачі на таку, що матиме "інформаційні структури різного ступеня визначеності" [26, с. 210]. У такий спосіб структурується частково добре визначена задача, яка є трансваріантом перших двох математичних задач, і яку за теорією Г. Балла називають "відносно визначеною задачею".

Услід за іншими дослідниками творчого мислення нами виокремлено *ознаки* творчої математичної задачі:

- "можливість її розв'язання кількома способами;
- наявність новизни (суб'єктивної та об'єктивної);
- характер її розв'язання;
- зміна домінуючих рівнів розуміння у процесі розв'язання включно з неусвідомлюваними;
- динаміки співвідношення властивостей (предметності, ... творчості);
- наявність моменту "блокади", що призводить до некоректних або хибних умовиводів і висновків" [30, с. 114].

Серед творчих математичних задач виокремлюють чимало видів, типів, класів за такими критеріями:

- рівнем вияву діючих чинників;
- формами презентації – словесна, матеріалізована;
- запитаннями (сформульовані, не сформульовані тощо);
- складом умови (повний, неповний, надлишковий склад та ін.) тощо [3, 9, 12, 13, 22, 23].

Перспективами подальших досліджень можуть стати більш поглиблене вивчення детермінант різних субвидів психологічної готовності до суміжних видів творчої діяльності старшокласників, розробка психологічних технологій і практик щодо динаміки її формування.

Список використаних джерел

1. Адамар Ж. Исследования психологии процесса изобретения в области математики. М. : Соврадио, 1970. 152.
2. Балл Г. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект. М. : Педагогика, 1990. 184 с.
3. Бевз Г. П. Методика розв'язання стереометричних задач. К. : Рад. школа, 1988. 191 с.
4. Брушлинский А. В. Психология мышления и кибернетика. М. : Мысль, 1970. 192 с.
5. Губенко А. В. Формирование у учащихся старших классов готовности к выбору профессий в сфере творческой технической деятельности (психологический аспект) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ин-т психологи им. Г. С. Костюка АПН Украины. Киев, 1998. 20 с.
6. Зарецкий В. К., Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексивно-личностный аспект формирования решения творческих задач. *Вопросы психологии*. 1980. № 5. С. 112–117.
7. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1995. с. 29–30.
8. Коваленко А. Б. Психологическая особенность процесса понимания творческих задач. *Вопросы психологии*. 1991. № 5. С. 42–47.
9. Коваленко А. Б. Психология размышления. К. : Геопринт, 1991. 184 с.
10. Колягин Ю. М. Оганесян В. А. Учись решать задачи. М. : Просвещение, 1980. 96 с.
11. Костюк Г. С., Балл Г. А. Категория задачи и ее значение для психолого-педагогических исследований. *Вопросы психологии*. 1977. № 3. С. 12–23.
12. Кострикова Н. П. Задачи повышенной трудности в курсе алгебры 7–9 классов. М. : Просвещение, 1991. 238 с.
13. Кузель А. В. Математические импровизации. К. : Вища школа, 1983. 96 с.
14. Кривопишина О. Психология литературной творчости в юности : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2011. 40 с.
15. Матюшкин А. М. Основные направления исследования мышления и творчества. *Психологический журнал*. 1984. Т. 5. № 1. С. 9–17;
16. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. М. : Педагогика, 1972. 208 с.
17. Мойсеев Л. А. Психология творческого математического мышления. Івано-Франківськ : Факел, 2003. 481 с.
18. Моляко В. А. Процесс творческой деятельности. Вторые международные Костюковские чтения : материалы конференции. К., 1994. С. 81–84.
19. Моляко В. А. Психология конструкторской деятельности. М. : Машиностроение, 1983. 136 с.
20. Моляко В. А. Психология решения школьниками творческих задач. К. : Рад. школа, 1983. 101 с.
21. Моляко В. О. Методологічні та теоретичні проблеми дослідження творчої діяльності. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. К. : Освіта України, 2008. 702 с.
22. Мурач М. М. Геометрична перетворення і симетрія. К. : Рад. школа, 1987. 178 с.
23. Павлович В. С. Анализ ошибок абитуриентов по математике. К. : Вища школа, 1985. 231 с.
24. Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная. М. : Наука, 1990. 223 с.
25. Пономарев Я. А. О понятии "психологический механизм решения творческих задач". *Психологический журнал*. 1996. № 6. С. 19–29.
26. Рейтман У. Познание и мышление: Моделирование на уровне информационных процессов. М. : Мир, 1968. С. 205–210.
27. Рубинштейн С. Л. О понимании. М. : Педагогика, 1976. С. 235–236.
28. Смольсон М. Л. Психология развития интеллекта : монограф. К. : Нора-Друк, 2003. 298 с.
29. Толковый математический словарь. М. : Рус. язык, 1989. 244 с.
30. Траверсе Т. М. Психология политического мышления : монограф. К. : Парлам. вид-во, 2015. 416 с.
31. Философская энциклопедия : в 5 томах / гл. ред. В. Ф. Константинов. М. : Советская энциклопедия, 1970. Т. 5. С. 185.
32. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. М., С. 363–364.
33. Шваб К. Четвертая промышленная революция : монограф. / пер. с англ. М., 2017. 208 с.

References

1. Adamar Zh. Issledovanija psihologii processa izobretenija v oblasti matematiki. M.: Sovradio, 1970. 152.
2. Ball G. Teorija uchebnyh zadach: psihologo-pedagogicheskij aspekt. M.: Pedagogika, 1990. 184 s.
3. Bezv H. P. Metodika rozv'yazannya stereometrychnykh zadach K.: Rad. shkola, 1988. 191 s.
4. Brushlinskij A. V. Psihologija myshlenija i kibernetika. M.: Mysl', 1970. 192 s.
5. Gubenko A. V. Formirovanie u uchashhihsja starshih klassov gotovnosti k vyboru professij v sfere tvorcheskoj tehnichejskoj dejatel'nosti (psihologicheskij aspekt) : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07 / In-t psihologii im. G. S. Kostjuka APN Ukrainy K., 1998.20 s.
6. Zareckij V. K., Semenov I. N., Stepanov S. Ju. Refleksivno-lichnostnyj aspekt formirovanija reshenija tvorcheskih zadach. Voprosy psihologii, 1980. # 5. S. 112-117.
7. Klimov E. A. Obraz mira v raznotipnyh professijah. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1995. c. 29-30.
8. Kovalenko A. B. Psihologicheskaja osobennost' processa ponimania tvorcheskih zadach. Voprosy psihologii, 1991. # 5. S. 42-47.
9. Kovalenko A. B. Psihologiya razuminnja. K.: Heoprynt, 1991. 184 s.
10. Koljagin Ju. M. Oganessian V. A. Uchis' reshat' zadachi. M.: Prosveshhenie, 1980. 96 s.
11. Kostjuk G. S., Ball G. A. Kategorija zadachi i ee znachenie dlja psihologo-pedagogicheskikh issledovanij. Voprosy psihologii. 1977. # 3. S. 12-23.
12. Kostrikova N. P. Zadachi povyshennoj trudnosti v kurse algebre 7-9 klassov. M.: Prosveshhenie, 1991. 238 s.
13. Kuzhel' A. V. Matematicheskie improvizacii. K.: Vishha shkola, 1983. 96 s.
14. Kryvopys'hyna O. Psihologiya literaturnoy tvorčnosti v yunosti : avtoref. dys. ... d-ra psihol. nauk : 19.00.07 / Nac. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. K., 2011. 40 s.
15. Matjushkin A. M. Osnovnye napravlenija issledovanija myshlenija i tvorчества. Psihologicheskij zhurnal. 1984. T. 5. № 1. S.9-17;
16. Matjushkin A. M. Problemnye situacii v myshlenii i obuchenii. M.: Pedagogika, 1972. 208 s.
17. Mojseyenko L. A. Psihologiya tvorchoho matematychnoho myslennja. Ivano-Frankivs'k: Fakel, 2003. 481 s.
18. Moljako V. A. Process tvorcheskoj dejatel'nosti. Vtorye mezhdunarodnye Kostjukovskie chtenija: materialy konferencii. K., 1994. S.81-84.
19. Moljako V. A. Psihologija konstruktorskij dejatel'nosti. M.: Mashinostroenie, 1983. 136 s.
20. Moljako V. A. Psihologija reshenija shkol'nikami tvorcheskih zadach. K.: Rad. shk., 1983. 101s.
21. Molyako V. O. Metodologichni ta teoretychni problemy doslidzhennja tvorchoj diyal'nosti. Stratehiyi tvorchoj diyal'nosti: shkola V. O. Molyako / za zah. red. V. O. Molyako. K.: Osvita Ukrainy, 2008. 702 s. – S. 7-51. S. 8.
22. Murach M. M. Heometrychn peretvorennja i symetrija. K.Rad. shkola, 1987. 178 s.
23. Pavlovich V. S. Analiz oshibok abiturientov po matematike. K.: Vishha shkola, 1985. 231 s.
24. Psihologija tvorчества: obshhaja, diferencial'naja, prikladnaja. M.: Nauka, 1990. 223 s.
25. Ponomarev Ja. A. O ponjatii "psihologicheskij mehanizm reshenija tvorcheskih zadach". Psihologicheskij zhurnal, 1996. # 6. S. 19-29.
26. Rejtmann U. Poznanie i myshlenie: Modelirovanie na urovne informacionnyh proces sov. M.: Mir, 1968.S. 205-210.
27. Rubinshtejn S. L. O ponimanii. M.: Pedagogika, 1976. S. 235-236.
28. Smul'son M. L. Psihologiya rozvytku intelektu : monohrafiya. K.: Nora-Druk, 2003. 298 s.
29. Tolkovyj matematicheskij slovar'. M.: Rus. jaz, 1989. 244 s.
30. Traverse T. M. Psihologiya politychnoho myslennja : monohrafiya. K.: Parlam. vyd-vo, 2015. 416 s.
31. Filosofskaja jenciklopedija: V 5 tomah / gl. red. V. F. Konstantinov. M.: Sovetskaja jenciklopedija, 1970. T 5. S. 185.
32. Filosofskij slovar' / pod red. I. T. Frolova. M., S. 363-364.
33. Shvab K. Chetvertaja promyshlennaja revoljucija: monohrafiya: per. s angl. M., 2017. 208 s.

Надійшла до редколегії 07.04.21
Рекомендована до друку 13.06.21

Ivan Danyliuk, Dr of Sci. (Psychology), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-6522-5994;
Natalia Bonchuk, PhD Student
ORCID ID: 0000-0001-6944-4804
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONTENT AND STRUCTURE OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS TO SOLVE CREATIVE MATHEMATICAL TASKS

Informational technologies, the latest challenges in the field of technical development of society condition irreversible environmental and human changes. In the context of these changes a special place is occupied by those activities that are directly or indirectly related to technical, cybernetic, mathematical activities. This actualizes the manifestation of mathematical abilities, giftedness for math activity in youth, features of creative potential, etc.

The purpose of the study is to clarify the content and structure of psychological readiness of high school students for creative mathematical performance. The main content characteristics of the creative mathematical problem as a model for the study of creative mathematical activities are considered in the article. Based on the theory of learning problems, the psychological structure of mathematical task is determined. The structure contains the following components: a) the subject of the task (in its initial state or the ascending subject of the task); b) the model of desired state, ie the requirements (set and required) of the task.

The contradiction of the creative mathematical situation first of all characterized by the object and subject of the creative mathematical task.

The psychological readiness of high school students for creative mathematical performance is an integrated personality trait aimed at realizing of the cognitive abilities of young people in the process of solving creative mathematical problems. Since the process of creative mathematical thinking (creative mathematical activity) is determined by objective (subject-functional) and subjective-personal (motivation, emotional-volitional, value attitude) components, it is worth saying about subject-functional, subjective-personal types of psychological readiness of high school students to perform mathematical creative activities.

Keywords: psychological readiness for creative performance, subject-functional readiness, subjective-personal types of psychological readiness of high school students, content of psychological readiness of high school students for creative mathematical activity.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 16-20 (2021)
UDK 377.1:369
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).3](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).3)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Інесса Візнюк, д-р психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-6538-7742;
Сергій Долинний, асп.
ORCID ID: 0000-0003-3555-5818

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

ТРИСУБ'ЄКТНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ ПОМІЧНИКА ЛІКАРЯ-СТОМАТОЛОГА

Визначено зміст психологічної підготовки помічника лікаря-стоматолога, а також його компетентнісну характеристику й особливості професійного спрямування. Шляхом експериментального дослідження з'ясовано, як реалізовано підготовку такого фахівця у відомих навчальних закладах України медичного типу. Визначено та практично доведено ефективність дидактичних умов, що забезпечують психологічну підготовку помічника лікаря-стоматолога у медичних навчальних закладах, а саме те, що система дидактичної взаємодії навчального закладу орієнтована на педагогічне забезпечення відповідної актуалізації студента як суб'єкта власного професійного вибору. Представлено ефективність розроблених нами й упроваджених в освітній процес навчального закладу організаційно-педагогічних умов психологічної готовності майбутнього помічника лікаря-стоматолога в системі дидактичної взаємодії.

Ключові слова: професійна підготовка, система дидактичної взаємодії, фахівець стоматологічного профілю, особистісний підхід.

Вступ. Психологічна готовність майбутніх фахівців стоматологічного профілю передбачає професійну підготовку та конкурентоспроможність на ринку праці. Нині існують різні моделі професійного забезпечення підготовки помічника стоматологічного профілю. В умовах сучасності в Україні саме цій проблемі приділяють недостатньо уваги. Ураховуючи актуальність зазначеної проблеми, попит на сучасному ринку праці на помічників лікаря-стоматолога досить високий, а відсутність спеціальних досліджень саме в цьому напрямі створює ґрунтовні потреби у вивченні цієї теми.

Президент Асоціації імплантологів сучасної України Я. Заблоцький вважає, що проблеми з доглядом ротової порожнини та чутливістю зубних покривів виникають унаслідок способу життя людини. І лише 5 % пародонтологічних захворювань залежать від спадковості, ураховуючи також екологічні умови й інші зовнішні фактори. "У нас відсутня культура догляду за дентоальвеолярними, – стверджує він, – оскільки нині третина нашої нації не може дозволити собі скористатися послугами фахової стоматології".

Виникає потреба в розкритті та конкретизації взаємозв'язків професійних надбань й особистісних потенціалів; у встановленні чинників, що сприяли б збереженню здоров'я людини, становленню та саморозвитку фахівців стоматологічного профілю. Саме зазначені проблеми й зумовили мету та завдання представленого дослідження.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування й експериментальна діагностика особливостей психологічної готовності майбутнього помічника лікаря-стоматолога в системі дидактичної взаємодії навчального закладу.

Гіпотезою дослідження є припущення про те, що психологічна готовність майбутнього помічника лікаря-стоматолога в системі дидактичної взаємодії навчального закладу буде ефективною за таких умов:

- професійної підготовки фахівця стоматологічного профілю згідно із сучасними світовими стандартами щодо ринку праці;

- взаємодії таких трьох суб'єктів, як учасники освітнього процесу, здобувачі освіти та потенційні роботодавці;

- забезпечення професійних надбань майбутнього фахівця в системі дидактичної взаємодії навчального закладу.

Гіпотезу перевірено за допомогою таких **методів**: Берлінський опитувальник (BQ), що оцінює їхні медичні здібності на основі їх результатів оцінювання [4], методика "Мотивація вибору медичної професії" А. Василькової, тест "Виробничі ситуації", авторська методика трисуб'єктного анкетування О. Гуменюк.

Огляд літератури. У працях П. Андерсона, Дж. А. Білі, Л. Белфілда, Дж. Беннета, Х. Бранда, А. Діділеску, Д. Даймока, Ю. Гювена, М. Гектора, П. Холбрука, Дж. П. Джаясінге, М. Манзанареса, Дж. О'Саллівана, М. Ріджіо, В. Роджер-Леруа, Б. Шевена, Дж. Слоана та К. Вандамма [1] розкрито основний навчальний план з біологічних та біомедичних наук для стоматології. Вони допомагають студентам розвивати медичні знання та навички поведінки, які поліпшують якість і суворість їхньої майбутньої практики. З огляду на це їхній досвід і знання мають вирішальне значення для забезпечення ефективного навчання. Однак у французькому національному семінарі було виявлено, що більшості молодим науковцям не вистачає освітніх профілактичних навичок на початку своєї кар'єри щодо збереження власного здоров'я, організації власної професійної та дозвілєвої діяльності (Г. Ішервуд, К. Тейлор, Г. Бернсайд, Р. Фіцджеральд і Н. Фленніган [10]). Ф. Чоу, Дж. Хольцман, С. Роджерс і С. Чен показують у своїх теоріях вплив програм VII Стоматологічної робочої версії на практиці стоматологів за аналізом подібностей і відмінностей [2]. Е. Коста, Л. Мартінс, В. Крал, Л. Пероні, Д. Фрейтас та М. Олівейра оцінюють поведінку стоматологів щодо використання суб'єктивних особливостей пацієнтів [3]. Р. Девіллард обґрунтовує самооцінку освітніх потреб молодших доцентів з консервативної стоматології та ендодонтиї у Франції [4]. Праці Р. Дсуза, Р. Кінонеса, С. Хаббелла, Дж. Брейма присвячені висвітленню вивчення здоров'я ротової порожнини в освіті медсестер за допомогою міжпрофесійної практики спільної роботи "Кваліфікований експериментальний проект дослідження" [5]. Л. Фрідлендер, А. Мелдрам та К. Лайонс сприяють розробленню навчальних програм у стоматології останніх курсів для підвищення компетентності та професіоналізму для сучасної загальної стоматологічної практики [6].

На основі зазначених досліджень було створено галузевий стандарт освітнього середовища в умовах ЗВО за профілем фахівця – асистента лікаря-стоматолога, що ліг в основу нашої експериментальної програми змін у стоматологічній практиці.

Методологія. У контексті загальнонаукової методології щодо забезпечення фахового досвіду в майбутніх стоматологів у системі дидактичної взаємодії ЗВО, нами визначено систему їхньої психологічної підготовки як відкрити, динамічну й абстрактно-просторову організа-

цію освіти в екзистенційно-гуманістичному розкритті поняття і як конкретне педагогічне явище в аспекті сумативно-діяльнісного підходу. Перевагою цієї системи підготовки майбутніх фахівців є доцільність суб'єкт-об'єктного підходу у взаємодії з іншими системами педагогічного процесу [11]. Структуровано й уточнено наявність ціннісно-змістових елементів системи в контексті впровадження інноваційних змін і нових елементів взаємодії [8]. Отож, зауважимо, що адаптивність цієї системи орієнтована на студент-центроване навчання в навчальному закладі, на саморозвиток здобувачів освіти та їхню готовність до нових дотичних змін.

Для розкриття мети й обґрунтування гіпотези використано такий перелік методів дослідження, як: аналіз філософсько-педагогічних і медико-психологічних джерел за темою дослідження; синтез структурно-функціональних засобів (умов) фахової підготовки майбутніх стоматологів в Україні для обґрунтування тенденцій їхнього розвитку на майбутнє і підвищення потреб на ринку стоматологічних послуг та забезпечення вищої стоматологічної освіти.

Психодіагностичний інструментарій. Берлінський опитувальник (BQ) було запропоновано респондентам в аспекті розкриття трьох категорій питань: про якість сну, наявність задишки та показники артеріального тиску. Потім за сукупністю позитивних чи негативних відповідей оцінювали кожну конкретну категорію. За позитивного значення двох і більше категорій виносили висновок про високу ймовірність у пацієнта синдрому обструктивного апное уві сні (СОАС). Як критерії СОАС розглянуто обструктивні ознаки (апное, гіпнопе, пробудження пов'язані із задишкою), що сприяють розвитку таких симптомів: випадкові епізоди засинання, денна сонливість, відсутність нічного сну, втома, задишка, гучне хрипіння, зупинки дихання тощо. Зазначене створює об'єктивну картину внутрішнього самопочуття і виснаженості досліджуваних як показників забезпечення плідної діяльності та готовності до виконання фахових обов'язків майбутніми стоматологами [4].

Методика "Мотивація вибору медичної професії" А. Васильової, де авторка виділяє мотиви самостійного вибору професії лікаря: бажання лікувати людей, співчуття щодо страждання важкохворих осіб, можливість піклуватись про здоров'я своїх близьких, матеріальна зацікавленість, можливість впливати на інших людей, доступність ліків. Психодіагностичні вимірювання обумовлені взаємозв'язком між індивідуальними характеристиками та забезпеченням професійної діяльності майбутніх фахівців, які визначаються такими соціально-психологічними підходами, як статус особистості в групі, рівень відповідності її інтересів членам колективу тощо.

Тест "Виробничі ситуації" обумовлений психодіагностикою чотирьох позицій щодо спрямованості керівника:

Д – спрямованість на зацікавленість керівника у справах;

П – спрямованість щодо створення позитивного психологічного клімату в колективі;

О – спрямованість на офіційну субординацію;

З – спрямованість на себе.

Використовуючи психодіагностичну авторську анкету О. Гуменюк, представимо обґрунтування та психодіагностику складових трисуб'єктної взаємодії в моделі професійної підготовки стоматологів, із використанням критеріїв: t -критерій Стьюдента (для перевірки значущості показників); < 0 (кореляційне підтвердження значущості впливів досліджуваних явищ); n (кількісний показник спостережень); $G0,05$ (оцінка достовірності зсуву за значущістю 0,05); $G0,01$ (оцінка достовірності зсуву за значущістю 0,01); $E-11$ cut (для визначення значущості тієї чи іншої ознаки). За допомогою автор-

ського психодіагностичного опитувальника шляхом визначення якісних і кількісних критеріїв оцінки було відібрано осіб контрольних та експериментальних груп. Склад експериментальної вибірки якісно і кількісно репрезентує генеральну сукупність, оскільки для її формування застосовано техніку моделювання і рандомізації. Використаний експериментальний план, методи статистичної обробки, її проведення та інтерпретація результатів забезпечили внутрішню та зовнішню валідність.

Психологічний експеримент (ПЕ) було побудовано з метою доцільності реалізації організаційно-педагогічних умов у психологічну підготовку помічників стоматологічного профілю та впровадження системи професійної підготовки помічника стоматологічного профілю, відповідно до дидактичних умов [3]. В експерименті використовували різні методи психолого-педагогічних досліджень, а саме: спостереження (предметом спостережень була навчальна діяльність учнів на заняттях); бесіда (проводили з учнями у процесі обговорення результатів опитування); контент-аналіз як метод вивчення документації (вивчали відомості класних журналів, результати контрольних та пробних робіт).

Статистичні методи використано для порівняння й інтерпретації результатів експерименту.

Результати дослідження. Проходило дослідження протягом 2017–2020 рр. й охоплювало такі етапи: перший (2017–2018 рр.) і другий (2019–2020 рр.). Під час експерименту щодо респондентів експериментальних і контрольних груп двічі було здійснено вимірювання параметрів психолого-педагогічної готовності (психологічні й освітні (трисуб'єктні) параметри) як інтегративної особистісної якості. Загальна кількість контрольних зрізів – чотири, що пов'язано з проведенням науково-дослідної, психодіагностичної, виробничої та психологічної практик. Особливості психологічної готовності майбутнього помічника лікаря-стоматолога в системі дидактичної взаємодії представлено в особі трьох суб'єктів (параметрів вимірювання). *Перший суб'єкт* – заклад вищої освіти, як учасник освітнього процесу. *Другий суб'єкт* – сам студент, як здобувач освіти. *Третій суб'єкт* – заклади охорони здоров'я в аспекті забезпечення потреб роботодавця й опосередкованого споживання освітніх послуг, а також безпосередні керівники баз практичного забезпечення навчання студентів і представники професійних спілок стоматологічного профілю.

Дослідження було проведене у Вінницькій обл. на базі Вінницького медичного коледжу ім. Д. К. Заболотного (м. Вінниця), *Гайсинського медичного фахового коледжу* (м. Гайсин), *Погребищенського медичного фахового коледжу* (м. Погребище), *Могилів-Подільського медичного коледжу* (м. Могилів-Подільський), *Бершадського медичного коледжу* (м. Бершадь), у м. Києві – в установі Київського медичного коледжу ім. П. І. Гаврося та в м. Полтава – в умовах Української медичної стоматологічної академії. У дослідженні взяли участь 388 осіб, із них 231 здобувач освіти, 80 учасників освітнього процесу, 43 роботодавці на базах практики, 34 управлінці приватних стоматологічних клінік, з урахуванням їхнього професійного досвіду: на початку навчання, у процесі навчання і практики (клінічний менеджмент). Вибірка досліджуваних становила категорію осіб за віком 17–21 рік спеціальності 221 "Стоматологія", спеціалізації "Стоматологія" за освітньо-кваліфікаційним рівнем – молодший спеціаліст. Експеримент проведено за рішенням ВДПУ імені Михайла Коцюбинського на кафедрі психології та соціальної роботи (протокол № 17 від 29.09.2017).

Під час ПЕ вивчали ставлення стоматологів до практики, щоб підвищити рівень готовності молодших спеціалістів – асистентів стоматологів.

Численність експериментальних груп забезпечує відповідність вимогам щодо загального обсягу вибірки та підлягає статистичній обробці. У пріоритеті вибірки є особливість того, що всі групи належать до професійного забезпечення стоматологічного профілю, у формуванні яких досить вагомою є експериментальна діагностика організаційно-педагогічних умов фахової готовності асистента лікаря-стоматолога. За показниками Берлінського опитувальника (BQ) високий ризик порушення дихання уві сні виявлено у 59,93 % (160 з 267) досліджуваних. Серед чоловіків високий ризик апное сну мали 61,33 % (46 з 75), серед жінок – 59,38 % (114 з 192), $p = 0,991$. За анкетною для скринінгу "Апное сну" підвищення ризику виявлено у 53,53 % (144 із 269)

осіб, у 44,44 % (32 із 72) чоловіків і 56,85 % (112 зі 197) жінок ($p = 0,071$). Надлишкова денна сонливість за шкалою сонливості Epworth (≥ 11 балів) виявлена у 21,66 % (60 із 277) обстежених. Відсоток жінок із надмірною денною сонливістю досяг 23,5 % (47 із 200), а чоловіків – 16,88 % (13 із 77), різниця була статистично незначущою ($p = 0,231$), що свідчить про досить високу виснажуваність учасників експерименту під час здійснення професійних обов'язків.

Згідно з методикою "Мотивація вибору медичної професії" А. Василькової, спостерігаємо високу відповідність щодо вибору професії всіх груп досліджуваних (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень мотиваційної готовності майбутнього асистента стоматолога

Рівень розвитку	Експериментальна група (201 особа)				Контрольна група (187 осіб)			
	До ПЕ		Після ПЕ		До ПЕ		Після ПЕ	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Високий	48	23,88	78	38,81	45	24,06	62	31,55
Задовільний	101	50,25	109	54,23	100	53,48	107	57,22
Низький	52	25,87	14	6,96	42	22,46	21	11,23

За її показниками спостерігаємо бажання лікувати людей (ЛЛ – 84 %), бажання полегшити страждання тяжкохворих, старих і дітей (ПС – 24 %) та готовність вирішувати науково-медичні проблеми (НП – 99,8 %) (табл. 1). Отож, вибірка усіх медиків-стоматологів обумовлена самостійним вибором фаху та за власним бажанням.

Під час другого зрізу в контрольній групі осіб відображено тенденцію показникових розбіжностей між контрольною групою (КГ) й експериментальною групою (ЕГ) осіб

(табл. 2). За результатами авторської методики трисуб'єктного анкетування О. Гуменюк видно, що між шкалами "Спрямованість на офіційну субординацію" та "Спрямованість на себе" спостерігаємо спрямованість як і в КГ осіб так і в ЕГ на співпрацю. В ЕГ респондентів представлено досить високі значення щодо надання медичної допомоги, а в КГ увагу акцентовано на забезпеченні власних професійних інтересів.

Таблиця 2

Зсуви орієнтаційних ЕГ та КГ

Групи	Критерії	Орієнтація на справу	Орієнтація на взаємини	Спрямованість на офіційну субординацію	Спрямованість на себе
Е	t	6	7	0	15
К		3	18	16	0
Е	< 0	1	3	22	0
К		7	7	9	26
Е	n	7	10	22	15
К		10	25	25	26
Е	G0,05	0	1	6	3
К		1	7	7	8
Е	G0,01	0	0	5	2
К		0	6	6	6
Е	Е-11 зріз	28,1	18	31,7	22,2
К		27,9	17	29,2	25,9
Е	Е-12 зріз	29,2	25,1	25,1	24,7
К		26,7	20,4	31,5	21,4

В ЕГ осіб представлено статистично достовірні зсуви за цифровими показниками трьох суб'єктів у вимірюванні операційного параметра, функціональності якого розкриває оцінку останніх, на етапі їхнього зближення (табл. 2). За результатами експерименту спостерігаємо ефективність розроблених нами й запроваджених в освітній процес навчального закладу організаційно-педагогічних умов психологічної готовності майбутнього помічника лікаря-стоматолога в системі дидактичної взаємодії. Аналізуючи параметри професійної готовності майбутніх стоматологів, відзначимо (табл. 3):

- наявність статистично ймовірнісних професійно значущих змін (0,873) за усіма особистісними параметрами професійної готовності студентів ЕГ і, навпаки, їхня відсутність у КГ осіб, а саме – умотивованість особистісного вибору щодо здобуття професії за медичним профілем зросли за рахунок підвищення внутрішньої потреби у виборі та зниженні вузькоособистісної мотивації;

- підвищення орієнтаційного підходу щодо забезпечення професійного досвіду (умінь і навиків) та знецінення офіційної субординації в периметрі соціальних взаємин;

- зростання трисуб'єктного інтернального забезпечення у виробничих відносинах і ситуаціях підвищеної складності, що слугуватиме й надалі пріоритетним чинником у формуванні особистісного підходу майбутнього фахівця (табл. 4).

Із табл. 4 видно, що під час *першого зрізу* спостерігаємо істотні відмінності за результатами трисуб'єктної оцінки рівня професійного забезпечення осіб ЕГ і КГ. Під час *другого зрізу* виявлено тенденцію до зближення згідно із цими показниками вимірювання рівня професійної готовності ЕГ осіб і збереження диференційної спрямованості в КГ студентів.

Таблиця 3

Зсуви операційних показників КГ та ЕГ за результатами дослідження

Групи	Критерії	I суб'єкт (ЗВО)	II суб'єкт (студенти)	III суб'єкт (база практики)
К	t	7	3	5
Е		10	0	2
К	< 0	10	5	7
Е		1	8	5
К	n	17	8	12
Е		11	8	7
К	G0,05	4	1	2
Е		2	1	0
К	G0,01	3	0	1
Е		1	0	0

Таблиця 4

Результати трисуб'єктного інтервального контролю рівня професійної готовності ЕГ і КГ студентів

Зрізи експерименту	I суб'єкт (%)	II суб'єкт (%)	III суб'єкт (%)
Перший зріз	61,0	87,6	91,0
	63,7	94,3	97,6
Другий зріз	81,0	75,9	82,0
	72,0	92,1	96,7

Отож, наявні досить значущі кореляючі залежності відповідно до орієнтації студента на здобуття професії за медичним профілем, що зросли за рахунок підвищення внутрішньої потреби у виборі (перший зріз) та зниженні вузькоособистісної мотивації за професійними надбаннями в соціометричному вимірі. *Позитивну кореляцію* спостерігаємо із внутрішньою мотивацією (0,874) згідно з тенденцією за власним вибором надання професійної медичної допомоги й інтервального контролю (0,902) у виробничій сфері в ситуаціях успіху й невдач. *Негативну кореляцію* (–0,09) виявлено в ситуації знецінення офіційної субординації за зовнішніми чинниками. Отож варто відзначити наявність зв'язку за значущістю між особистісним розвитком студента як майбутнього стоматолога, і суб'єктністю його професійної готовності, що й свідчить про істинність гіпотези дослідження.

Можна підсумувати, що створені нами організаційно-педагогічні умови мають суттєву дієвість системи дидактичної взаємодії та суб'єктну організованість студентів, що й сприяло підвищенню їхнього рівня професійної готовності за трьома окресленими ознаками.

Наукова дискусія та висновки. Отже, урахувавши досвід в укладанні освітньо-професійних програм (ОПП) щодо психологічної готовності майбутнього асистента лікаря стоматолога у країнах Європи й порівнявши його із практичною підготовкою такого фахівця в Україні, варто зауважити, що спрямованість й особливості його професійної підготовки, збалансованість професійних параметрів, що забезпечують готовність фахівця стоматологічного профілю до співпраці в команді та самостійної професійної готовності, сформовані не на забезпечення колективної роботи. Однак забезпечення ОПП підготовки (тривалість три роки) щодо реалізації помічника лікаря в галузі приватної стоматології є досить ефективним показником, який досягнуто за порівняно короткий час (2017–2020 рр.). Найоптимальнішим забезпеченням розвитку ОПП вважаємо впровадження спеціалізацій (гігієніст дошкільного (шкільного) закладу освіти, терапевтичний, фахівець у галузі менеджменту – медичний представник) і подальше забезпечення фахової підготовки у сфері післядипломної освіти. Такий фахівець може займати посади згідно із класифікатором професій стоматологічного профілю, як-от асистент лікаря-стоматолога (дитячого, хірургічного, терапевтичного, пародонтологічного й ортопедичного профілів); зубний гігієніст. Згідно із цим і було визначено систему дидактичної взаємодії навчального закладу щодо професійної готовності майбутнього помічника

лікаря стоматолога за умовами ОПП, розкритими в дослідженні.

Ураховуючи вимоги сучасності щодо ОПП українських і міжнародних стандартів професійного забезпечення професійної освіти, у структурі підготовки цього фахівця представлено уміння та навички з основ спеціальної виробничої практики у сфері "людина – людина": загально-освітніми й компетентнісними знаннями; спеціальними (відповідно до фаху з основ медичного менеджменту).

З'ясовано та практично обґрунтовано дидактичні умови, що забезпечать ефективність психологічної підготовки помічника лікаря-стоматолога у ЗВО, відповідно до методології дослідження, які обумовлені тим, що:

- навчальний заклад створює функціонування системи дидактичної співпраці зі студентами й потенційними роботодавцями;
- процес навчання організовано як суб'єкт-суб'єктна співпраця учасників освітнього процесу та здобувачів освіти;
- наявне відповідне забезпечення професійної підготовки студентів у ЗВО;
- застосовано зміни щодо практичного забезпечення дисциплін із використанням адаптивних ІКТ;
- здійснено зміни в організації освітнього процесу закладу вищої освіти;
- використовуються інтерактивні дидактичні засоби навчання.

Отже, у ході експерименту перевірено ефективність і результативність системи дидактичної взаємодії щодо професійного забезпечення готовності помічника стоматолога як асистента деонтологічного профілю за наявності у нього мотиваційної, орієнтаційної, операційної, вольової й оцінкової компетентності. У процесі впровадження організаційно-педагогічних умов щодо підготовки майбутнього фахівця-гігієніста стоматологічного профілю досягнуто суттєвого підвищення цих параметрів та визначено кореляційні взаємозв'язки педагогічно значущих показників щодо їхньої психологічної готовності й конкурентоспроможності на ринку праці.

З огляду на експеримент можна зробити такий висновок: статистичні показники трисуб'єктного визначення професійного забезпечення майбутнього фахівця свідчать про чітку тенденцію до наближення, що підтверджує і правильність дослідницької гіпотези.

Виконане дослідження сприяло створенню й упровадженню навчально-методичного забезпечення освіти щодо психологічної готовності помічника лікаря-стоматолога, а саме: відповідного навчального плану,

навчальних та робочих програм; типових ОПП із циклу загальнонаукових (базових) і професійних дисциплін; методичних вказівок з курсу "Робота в чотири руки" на терапевтичному прийомі з дисципліни "Терапевтична стоматологія"; методичних рекомендацій із практичних занять з дисципліни "Профілактика стоматологічних захворювань", що й надалі є перспективою реалізації освіти майбутніх стоматологів.

Представлені результати дослідження надають підстави стверджувати, що вихідну гіпотезу підтверджено, а мету досягнуто.

Список використаних джерел / References

1. Bennett J. H., Beeley J. A., Anderson P., Belfield L., Brand H. S., Didilescu A. C., Dymock D., Guven Y., Hector M. P., Holbrook P., Jayasinghe J. A. P., O'Sullivan J., Riggio M., Roger-Leroi V., Scheven B., Sloan A. J., Vandamme K., & Manzanera M. C. A core curriculum in the biological and biomedical sciences for dentistry. *European Journal of Dental Education*, 2020. 234 p.
2. Chou C. F., Holtzman J. S., Rogers S., & Chen C. The Impact of Title VII Dental Workforce Programs on Dentists' Practice Location: A Difference-in-Differences Analysis. *Academic Medicine*, 2020. 95(3). P. 442-449.
3. Costa E. D., Martins L. A. C., Cral W. G., Peroni L. V., Freitas D. Q., & Oliveira M. L. Assessment of dentists' behavior on the use of patients' images. *European Journal of Dental Education*. 2020. 180 p.

4. Devillard R. Self-perceived educational needs of junior assistant professors in Conservative Dentistry and Endodontics in France. *European Journal of Dental Education*, 2018. 22(3). P. 514-521.

5. Dsouza R., Quinonez R., Hubbell S., Brame, J. Promoting oral health in nursing education through interprofessional collaborative practice: A quasi-experimental survey study design. *Nurse education today*. 2019. № 82, 93-98.

6. Friedlander L. T., Meldrum A. M., & Lyons K. Curriculum development in final year dentistry to enhance competency and professionalism for contemporary general dental practice. *European Journal of Dental Education*, 2019. 23(4). P. 498-506.

7. Fu M. M., Chen R. Y., Kao H. C., Wang C. H., Chan H. L., Fu E., & Lee T. S. H. Life satisfaction of Taiwanese dental graduates received residencies in the US: a cross-sectional study. *BMC Medical Education*, 2020. 20(1). 129 p.

8. Höhne C., Schwarzbauer R., & Schmitter M. Introduction of a new teaching concept for crown preparation with 3D printed teeth. *European Journal of Dental Education*, 2020. 145 p.

9. Imorde L., Möltner A., Runschke M., Weberschock T., Rüttermann S., & Gerhardt-Szép S. Adaptation and validation of the Berlin questionnaire of competence in evidence-based dentistry for dental students: a pilot study. *BMC Medical Education*, 2020. 20(1). 136 p.

10. Isherwood G., Taylor K., Burnside G., Fitzgerald R., & Flannigan N. Teaching orthodontic emergencies using the "flipped classroom" method of teaching-A mixed methods RCT. *European Journal of Dental Education*, 2020. 24(1). P. 53-62.

11. Szabó R. M., Davis J. M., & Antal M. Introducing career skills for dental students as an undergraduate course at the University of Szeged, Hungary. *BMC Medical Education*, 2020. 20(1). 68 p.

Надійшла до редколегії 20.01.21
Рекомендована до друку 13.06.21

Viznyuk Inessa, Dr of Sci. (Psychology), Associate Prof.

ORCID ID: 0000-0001-6538-7742;

Sergey Dolinny, PhD Student

ORCID ID: 0000-0003-3555-5818

Vinnitsa State Pedagogical Michael Kotsyubynsky University, Vinnitsa, Ukraine

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL READY OF THE FUTURE ASSISTANT DENTIST IN THE SYSTEM DIDACTIC INTERACTION

The article shows the essence of psychological training of an assistant dentist, as well as his competence characteristics and features of the professional direction, through experimental research, implemented the training of such a specialist in a number of well-known medical institutions of Ukraine.

The aim of the research is the theoretical substantiation and experimental diagnostics of the peculiarities of the psychological readiness of the future assistant dentist in the system of didactic interaction of ZVO. The methods used include: Berlin Questionnaire (BQ), which assesses their medical abilities based on their assessment results, the method "Motivation to choose a medical profession" AP Vasilkova, test-questionnaire "Production situations", the author's method of three-subject questionnaire A. N. Humenuk.

The conclusions present and practically prove the effectiveness of didactic conditions that provide psychological training of the assistant dentist in medical schools. It is indicated that the system of didactic interaction of the educational institution is focused on the pedagogical support of the relevant actualization of the student as a subject of his own professional choice. The effectiveness of the organizational and pedagogical conditions of the psychological readiness of the future assistant dentist in the system of didactic interaction developed and implemented in the educational process of the educational institution is presented.

Author's variants were used: interactive three-subject planning and adaptive management in the organization of educational process of students; methods of work in individual and collective forms on the ways of forming the subjective experience of the future specialist. The efficiency of introduction of organizational and pedagogical conditions of professional training of the assistant dentist is practically proved. During the experimental study, respondents eventually rethought the "object" of their activities and crossed the previously opaque boundaries between medical care and traditional training of students in the conditions of free economic zone.

Keywords: professional training, system of didactic interaction, specialist of dental profile, personal approach.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 21-27 (2021)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).4](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).4)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Ксенія Грузинова, асп.
ORCID ID: 0000-0002-7800-1375

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЦІННІСТЬ СВОБОДИ ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Визначено особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій свободи і життєвої мудрості із психологічним благополуччям особистості. Доведено роль цінності свободи як світоглядного чинника психологічного благополуччя особистості. У дослідженні було використано методи групового опитування та статистичної обробки. Виявлено наявність взаємозв'язків ціннісних орієнтацій свободи і життєвої мудрості зі змістовними компонентами й аспектами психологічного благополуччя. Визначено перспективні шляхи збереження оптимального психологічного благополуччя в умовах дистанційної діяльності і рекреації.

Ключові слова: світогляд, компоненти психологічного благополуччя, аспекти благополуччя, пандемія, ціннісна орієнтація свободи, життєва мудрість.

Вступ. Актуальність. Уведені упродовж 2019–2021 рр. карантинні обмеження, пов'язані із протидією пандемії вірусу CoViD-19, стали частиною життєдіяльності, спричинивши зміни звичного порядку здійснення діяльності, спілкування і дозвілля. Імовірно, такі зміни соціальної реальності зазначеного періоду відобразилися на особливостях переживання психологічного благополуччя більшої частини населення, що підкреслює актуальність досліджень, пов'язаних із мірою задоволеності людиною власним життям. Особливого значення набуває визначення чинників переживання благополуччя особистістю в умовах, що впливають на свободу її дозвілля, діяльності і спілкування. Розглядаючи це питання, доцільно звернути увагу на роль світоглядних чинників, тобто змістових елементів світогляду особистості, таких як переконання і ціннісні орієнтації у процесі виявлення передумов психологічного благополуччя на тлі соціальних трансформацій.

Основна **мета** пропонованої роботи полягає у виявленні взаємозв'язків між ціннісними орієнтаціями свободи і життєвої мудрості із психологічним благополуччям особистості. Мета передбачає також визначення перспектив використання отриманого результату в межах психологічної практики.

Методи. Дослідження проводили у формі письмового групового опитування респондентів. Воно передбачало використання методики "Ціннісні орієнтації" М. Рокича, методики діагностики суб'єктивного благополуччя особистості Р. Шаміонова, Т. Бескової, шкали психологічного благополуччя К. Ріфф. Результати опитування проаналізовано з використанням методів статистичної обробки даних.

Огляд літератури. Трактатування явища психологічного благополуччя значною мірою залежать від концепцій, у межах яких це поняття розробляють. Поняття суб'єктивного або психологічного благополуччя можна трактувати як задоволеність особистістю власним життям, переживання позитивних емоцій і щастя, або як повноту особистісного самоздійснення і самореалізації, рівень її позитивного функціонування.

У межах дослідження за теоретичну основу було взято поєднання двох теорій психологічного благополуччя особистості – шестикомпонентну концепцію К. Ріфф і п'ятифакторну структуру благополуччя, запроповану Р. Шаміоновим і Т. Бесковою. У теорії К. Ріфф поняття благополуччя визначено через аналіз шести його змістових компонентів, що відображають повноту позитивного функціонування особистості: самоприйняття, позитивні відносини з оточуючими, автономія, управління навколишнім середовищем, особистісне зростання і мета в житті [14, с. 719–727].

У п'ятифакторній концепції суб'єктивного благополуччя Р. Шаміонова і Т. Бескової явище суб'єктивного благополуччя визначено через аналіз його різних сторін або аспектів. У межах цієї теорії було виокремлено такі аспекти благополуччя особистості: емоційне благополуччя, екзистенційно-діяльнісне благополуччя, его-благополуччя, гедоністичне благополуччя, соціально-нормативне благополуччя [6].

Згідно з нашим переконанням, зазначені теорії психологічного благополуччя можна вважати несуперечливими і взаємодоповнювальними, оскільки концепція К. Ріфф допомагає визначити рівень позитивного функціонування особистості через аналіз структурних компонентів благополуччя, тоді як теорія Р. Шаміонова і Т. Бескової дає змогу розглянути благополуччя крізь призму різних його аспектів.

У нашому дослідженні ціннісні орієнтації розглянуто як світоглядний чинник психологічного благополуччя, тобто як компонент індивідуального світогляду особистості, що визначає рівень її благополуччя. Основним компонентом у структурі індивідуального світогляду прийнято вважати переконання, однак у деяких теоріях відзначається значуща роль ціннісних орієнтацій. У них М. Хуторна й Е. Баркалова виділяють такі елементи індивідуального світогляду, як ціннісні орієнтації і смисли [5, с. 188–191]; В. Хмелько – когнітивну, емотивну, установчу складові [4, с. 30–38]; Д. Леонтьєв – змістовний, ціннісний, структурний і функціональний аспекти [1, с. 11–29].

У пропонованому дослідженні приділено особливу роль ціннісній орієнтації свободи. Таке рішення було ухвалене внаслідок урахування умов соціального контексту: карантинні обмеження так чи інакше вплинули на особистісне волевиявлення у виборі способів реалізації своєї діяльності і дозвілля, спілкування, у якійсь мірі обмежуючи реалізацію цінності свободи для значної частини населення. Передбачено, що для осіб із домінантною цінністю свободи зазначена ситуація могла негативно відобразитися на особливостях переживання задоволеності життям.

У дослідженнях особливостей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій і благополуччя особистості зауважується, що вплив цінностей на особливості переживання щастя обумовлюється контекстом (культурним, соціальним тощо). З одного боку, визнається, що превалювання деяких цінностей (зокрема, свободи думок і дій) сильніше корелює із суб'єктивним благополуччям, тобто деякі ціннісні орієнтації визначають позитивне функціонування особистості, яка їх поділяє. З іншого боку, сила цього зв'язку опосередковується контекстом: чи розділяє зазначені цінності найближче оточення, наскі-

льки означені ціннісні орієнтації вважають бажаними і прийнятними в певній культурі. Сприяє переживанню благополуччя ситуація, коли найближче оточення поділяє ті ж ціннісні орієнтації і вони є соціально бажаними в суспільстві. Іншими словами, особливості зв'язку благополуччя і цінності свободи можуть бути обумовлені соціальною прийнятністю зазначеної цінності в межах певної культури або соціальної групи [15].

Також доцільно припустити, що взаємозв'язок ціннісних орієнтацій із благополуччям може бути опосередкований віком досліджуваних, тим, наскільки конкретна цінність відповідає актуальним потребам вікового періоду. З цієї позиції зв'язок цінності свободи і психологічного благополуччя видається необхідним дослідити на вибірці осіб підліткового або юнацького віку. Зокрема, на вибірці підлітків було підтверджено наявність прямої залежності між вірою у свободу волі людини і задоволеністю життям [12].

Позитивно із суб'єктивним благополуччям пов'язано не тільки віру у свободу як абстрактну цінність, але і високу самооцінку особистої автономії, а також оцінку наявних суспільних умов як таких, що сприяють здійсненню вільного вибору і доброти [16, с. 693–723]. Звичайно, саме поняття свободи можна розглядати не лише як абстрактну цінність, але і як реальну спроможність організовувати власне життя відповідно до своїх інтересів, бажань і цілей. Із цієї позиції, емоційному благополуччю сприяє значущий рівень економічної свободи, тобто реальної можливості здійснювати вільне самовизначення, незважаючи на фінансові обмеження [13, с. 88–99].

Особливої уваги заслуговує питання сприйняття особистої свободи у процесі планування і здійснення дозвілля. Було констатовано, що вищий рівень психологічного благополуччя мають особи, які оцінюють власний вибір способу і особливостей дозвілля як вияв особистої свободи. Іншими словами, за умови вільного й усвідомленого планування свого дозвілля загальна задоволеність життям буде вищою. Особливої актуальності питання свободи дозвілля і психологічного благополуччя набуває з огляду на те, що в більшості життєвих сфер людині доводиться зважати на необхідність, тоді як у плануванні дозвілля можливо в більшій мірі орієнтуватися на власні бажання й інтереси [17, с. 172–179].

У нашому дослідженні також розглянуто особливість зв'язку психологічного благополуччя із цінністю життєвої мудрості. Слід підкреслити, що взаємозв'язок мудрості із благополуччям може виявитися зовсім неочевидним, адже навіть саму концептуалізацію поняття мудрості можна вважати окремим науковим питанням, а виявлення всіх чинників, які опосередковують такий зв'язок, – недосяжним завданням. Результати деяких досліджень демонструють, що взаємозв'язок мудрості і суб'єктивного благополуччя майже повністю опосередкований особливостями позитивного функціонування особистості, її здатності до особистісного зростання [18].

В інших дослідженнях суб'єктивне благополуччя і задоволеність життям розглядають лише як частину життєвої мудрості. Спочатку розвиток такої життєвої мудрості може призводити до руйнування ілюзії всезагальної доброчливості світу, а лише потім, внаслідок виховання в особистості спокійного ставлення до світу на основі вдячності і прийняття, призводить до переживання глибшої задоволеності і благополуччя [11, с. 602–625].

Питання особливостей психологічного благополуччя в період карантинних обмежень 2019–2021 рр. знайшло своє відображення в низці наукових досліджень. Зокрема, були проаналізовані особливості переживання суб'єктивного благополуччя в зазначений період зале-

жно від особливостей використання соціальних мереж. Було доведено, що до чинників суб'єктивного благополуччя під час пандемії слід віднести особливості і якість проведення часу в соціальних мережах й інтернеті. Перегляд корисних онлайн-курсів, фільмів, читання книг й інші конструктивні способи проведення карантину за допомогою інтернет-ресурсів були пов'язані з переживанням позитивних емоцій, захоплення і щастя. На нашу думку, такий результат може бути частково зумовлений актуалізацією особистісної автономії, відчуття контролю у виборі і здійсненні конструктивних шляхів реалізації своєї діяльності й інтернет-дозвілля [10, с. 70–77].

Було визначено особливості психологічного благополуччя в період карантину: виявлено, що особливості переживання емоційного благополуччя і екзистенційно-діяльнісного благополуччя залежать від того, як здійснюється оцінка особистістю наслідків періоду пандемії стосовно власного життя. В осіб, що відзначили позитивний або нейтральний вплив карантину на своє життя, рівень емоційного благополуччя й екзистенційно-діяльнісного благополуччя був вищим, ніж у тих, хто констатував негативні наслідки цього періоду з приводу особливостей особистої життєдіяльності [8, с. 172–197].

У деяких дослідженнях періоду карантинних обмежень було виявлено роль соціальних комунікацій для переживання психологічного благополуччя і доводилася роль збереження високого рівня соціальної активності щодо відчуття задоволеності життям. Ми в такому результаті бачимо перспективи для виявлення і дослідження онлайн-комунікацій на рівень психологічного благополуччя: чи виявиться спроможною така форма соціальної активності задовольнити потребу в спілкуванні в умовах карантинних обмежень [2, с. 47–57].

До основних ресурсів, що допомагають зберігати оптимальну задоволеність життям у період карантину, було віднесено психологічну гнучкість й оптимізм, до негативних чинників благополуччя – тиск ЗМІ і нудьгу, що підкреслює важливість конструктивної організації власної діяльності і дозвілля в період пандемії з метою уникнення нудьги й негативних емоційних станів [3, с. 34–47].

Методологія. Об'єктом дослідження є психологічне благополуччя особистості, а предметом – цінність свободи як світоглядний чинник психологічного благополуччя. Основна мета роботи полягає у визначенні особливостей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій свободи і життєвої мудрості із психологічним благополуччям особистості. Зазначену мету розкрито через виконання таких дослідницьких завдань:

- аналіз зв'язку рівня благополуччя особистості і його структурних компонентів із цінностями свободи і життєвої мудрості;
- розкриття особливостей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій свободи і життєвої мудрості з аспектами благополуччя особистості;
- визначення на основі отриманих результатів досліджень можливих напрямків роботи з метою збереження оптимального психологічного благополуччя в умовах пандемії вірусу CoViD-19.

Поставлена мета дослідження передбачає перевірку багатьох наукових припущень.

По-перше, припускаємо наявність взаємозв'язку цінностей свободи і життєвої мудрості із загальним рівнем психологічного благополуччя. Чим більше значення має свобода і здобуття життєвої мудрості в ціннісній системі особистості й чим більшою мірою особистість реалізовує в житті зазначені ціннісні орієнтири, тим виразніше виявлятиметься тенденція переживання психологічного благополуччя. Водночас цінність свободи розглядають

як той орієнтир, що допомагатиме особистості діяти відповідно до індивідуальних переконань, потреб і бажань, реалізовувати власний потенціал, таким чином породжуючи підстави для переживання благополуччя. Цінність життєвої мудрості, згідно із дослідницькою гіпотезою, можна розглядати як той орієнтир, що допомагає людині узгоджувати власну активність за принципами гармонійного балансу: рівноваги між роботою і відпочинком, рівномірному використанню сил у реалізації себе в різних сферах життєдіяльності (сімейній, робочій сферах, творчій активності тощо). Значущість цієї цінності у структурі індивідуального світогляду особистості й актуалізація життєвої мудрості у процесі побудови власного життєвого шляху має сприяти гармонізації особистості в різних видах активності, збереженню високого рівня психологічного благополуччя.

По-друге, припускаємо наявність взаємозв'язку цінностей свободи і життєвої мудрості із такими компонентами психологічного благополуччя, як автономія, особистісне зростання і самоприйняття. Згідно із гіпотезою, висока значущість для особистості ціннісної орієнтації свободи передбачатиме актуалізацію автономної поведінки, спрямованої на самовдосконалення й особистісне зростання. Орієнтація на набуття життєвої мудрості сприятиме формуванню гармонійного світобачення і самоприйняття особистості.

По-третє, передбачено наявність взаємозв'язку зазначених ціннісних орієнтацій із різними аспектами пси-

хологічного благополуччя. Зокрема, припускаємо їхню позитивну кореляцію з екзистенційно-діяльним благополуччям.

Емпірична частина дослідження була реалізована за допомогою письмового групового опитування респондентів. Результати було зібрано за допомогою онлайн-платформи "Google forms". Дослідження передбачало використання діагностичного інструментарію: методики "Ціннісні орієнтації" М. Рокича; методики діагностики суб'єктивного благополуччя особистості Р. Шаміонова, Т. Бескової [6]; шкали психологічного благополуччя К. Ріфф [7]. Кількісна обробка була здійснена за допомогою методів статистичної обробки даних, а саме – кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Спірмена). З метою здійснення статистичного аналізу використовували статистичний пакет SPSS 21.0.

Вибірка проведеного дослідження охоплює 103 респонденти. У дослідженні взяли участь студенти, аспіранти і випускники факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка віком 18–26 років. Дослідження проводили 2020 р.

Результати дослідження та наукова дискусія. Результатом проведеного дослідження стало часткове підтвердження висунутих гіпотез. Деякі результати виявилися прямо протилежними попереднім науковим припущенням і потребують проведення додаткового аналізу й інтерпретації.

Таблиця 1

Взаємозв'язки компонентів й аспектів благополуччя із цінністю свободи

Компоненти й аспекти ПБ	Ціннісна орієнтація	r**	
		Свобода	
1. Позитивні відносини з іншими		***	
2. Автономія		,322**	0,004
3. Управління оточенням		***	
4. Особистісне зростання		,268*	0,018
5. Ціль у житті		,271*	0,017
6. Самоприйняття		***	
Загальний рівень психологічного благополуччя		,238*	0,037
Гедоністичне благополуччя		-,344**	0,002

Примітка. *К/к – коефіцієнт кореляції; **р – рівень статистичної значущості; ***ПБ – психологічне благополуччя.

По-перше, було підтверджено наукове припущення про існування позитивного зв'язку між загальним рівнем психологічного благополуччя і цінністю свободи. Взаємозв'язок між ціннісною орієнтацією свободи і благополуччям виявився прямим за спрямованістю ($r = 0,238$, $p = 0,037$), отож для особистості, для якої цінність свободи, здійснення вільного самовизначення і самореалізації є пріоритетною, у більшій мірі буде властивою тенденція до переживання психологічного благополуччя. Особливість виявленої тенденції найкраще інтерпретувати через аналіз взаємозв'язків компонентів психологічного благополуччя із зазначеною ціннісною орієнтацією.

Виявлені в дослідженні взаємозв'язки цінності свободи зі змістовними компонентами психологічного благополуччя є прямими за спрямованістю і, зазвичай, середніми або слабкими за силою вияву. Середнім, наприклад, є зв'язок цінності свободи з автономією; також відмічаються слабкі зв'язки ціннісної орієнтації свободи з особистісним зростанням, наявністю мети в житті; наявність пов'язаності цінності свободи із самоприйняттям, позитивними відносинами з іншими й управлінням оточенням підтверджено не було.

Найбільш вираженим є взаємозв'язок ціннісної орієнтації свободи з автономією, як компонентом психологічного благополуччя ($r = 0,322$, $p = 0,004$). Подібний результат можна вважати цілком передбачуваним, до

того ж він цілком відповідає попереднім науковим припущенням. Оцінювати ж отриманий результат можна одразу з кількох позицій:

- з одного боку, *свободу можна оцінювати як цінність особистого життя*, як індивідуальний особистісний орієнтир, яким особистість керується в побудові власного життя й ухваленні рішень. Очевидно, що для людини, для якої принципи здійснення життєдіяльності ґрунтуються на ідеї свободи, вияв особистісної автономії має бути логічним продовженням цієї ціннісної орієнтації. Зрозуміло, що в такому випадку особистість здійснюватиме життєві вибори на основі розв'язання своєрідної дилеми: "збереження особистісної автономії, свободи волевиявлення – залежність від обставин, неможливість самоздійснення на основі власних прагнень і переконань, відсутність свободи". Психологічно благополучно відчуватиме себе особистість, що розв'язуватиме зазначену дилему на користь вияву свободи, автономії та здійснення життєвих виборів відповідно до власних цінностей, переконань і бажань;

- з іншого боку, *свободу можна оцінювати як абстрактну цінність*. Ми можемо припустити, що в такому випадку ціннісну орієнтацію свободи можна розглядати як своєрідний світоглядний фільтр: оцінка подій і явищ дійсності та формування до них певного світобачення відбуватиметься на основі оцінки цих подій і явищ з позицій реалізації свободи в них. Як приклад розгляне-

мо особливості ставлення різних людей до зоопарків. Певна частина людей ставиться до практики відвідування зоологічних парків швидше схвально, вважаючи це лише одним із різновидів дозвілля. Однак ставлення людей із домінуванням ціннісної орієнтації свободи до такої практики може бути дуже неоднозначним. Якщо у людини переконання, що "кожне живе створіння має право на реалізацію власної свободи", а також для неї всезагальна свобода є найвищою цінністю, то ставлення до факту існування зоологічних парків і будь-яких інших установ, які передбачають обмеження свободи, буде доволі негативним. Ситуація зіткнення із фактом існування такої "несправедливості і несвободи" (коли наявна в ціннісній структурі конкретної особистості абстрактна цінність не знаходить реалізації в соціальній дійсності) може викликати негативні емоції й переживання незадоволеності.

Менш вираженими є зв'язки ціннісної орієнтації свободи з особистісним зростанням ($r = 0,268$, $p = 0,018$) і ціллю в житті ($r = 0,271$, $p = 0,017$). На основі отриманого результату можна зробити загальний висновок, що психологічне благополуччя осіб із домінуванням ціннісної орієнтації свободи забезпечується за рахунок їхньої здатності до автономної поведінки, компетенції в постановці і досягненні життєвих цілей й особистісного зростання. Внаслідок такого узагальнення вимальовується "портрет" особи з домінуванням ціннісної орієнтації свободи: основним орієнтиром для неї є життєдіяльність, в основі якої лежить вільне волевиявлення й автономне прийняття життєвих рішень; відчуття щастя для неї напряму пов'язане з можливістю самостійно ставити життєві цілі, їх досягати і відчувати власне особистісне зростання у процесі досягнення цих цілей. Основним значущим моментом тут є те, що така особистість самостійно вирішує і реалізовує власні прагнення, формуючи відносини зі світом на засадах особистої свободи і автономії.

Не було підтверджено наявності кореляції цінності свободи із компетенціями у встановленні позитивних відносин з оточуючими, управлінні оточенням і самоприйняттям. Вочевидь, реалізація свободи, як цінності особистого життя, може виявлятися в різних варіантах поведінки, отож її вплив на особливості соціального функціонування і самоставлення є неочевидним, таким, що не може однозначно обумовлювати зазначені компоненти психологічного благополуччя. Наприклад, для

одного реалізація особистої свободи може бути пов'язана із формуванням позитивного самоставлення, а для іншого – не матиме визначної ваги при оцінці свого образу "Я".

Також результати дослідження дають змогу розглянути пов'язаність свободи з аспектами благополуччя. Можемо констатувати наявність середнього за силою оберненого взаємозв'язку між цінністю свободи і гедоністичним благополуччям ($r = -0,344$, $p = 0,002$). Кореляції цієї ціннісної орієнтації з іншими аспектами благополуччя підтверджено не було.

Отриманий результат дає підстави стверджувати, що особистість, орієнтована на свободу і вияви автономії в поведінці, може мати складнощі з отриманням задоволення від життя, переживанням позитивних емоцій і щастя. Отже, результати дослідження допомогли виявити таку тенденцію: домінування ціннісної орієнтації свободи може мати позитивний ефект на переживання евдемоністичного благополуччя, але не гедоністичної складової щастя. Іншими словами, така особистість відчуватиме задоволення за рахунок реалізації свого прагнення до свободи, вільного волевиявлення, автономії, здійснення діяльності відповідно до власних прагнень й особистісних орієнтирів, оскільки це викликати відчуття особистісного зростання і самореалізації, відчуття себе "сильним", "незалежним" тощо. Однак водночас така ціннісна орієнтація позбавлятиме власне гедоністичного аспекту переживання благополуччя, заважатиме переживанню позитивних емоцій "тут і тепер" від "маленьких радощів життя". З одного боку, відчуття задоволеності собою і своєю життєдіяльністю буде присутнім, але відчуття задоволеності життям буде неповним.

Подібна закономірність ставить перед психологічною практикою таке питання: чи є необхідність навчати людей, орієнтованих на цінність свободи, отримувати просте чуттєве задоволення від життя, чи виникає необхідність навчати їх методам рекреації, відновлення і відпочинку, здатних викликати переживання гедоністичного благополуччя? У пропонуваній роботі ми спробуємо застосувати отримані результати дослідження у площині психологічної практики.

Надалі, відповідно до висунутих дослідницьких завдань, було виявлено особливості зв'язку цінності життєвої мудрості з компонентами й аспектами благополуччя особистості:

Таблиця 2

Взаємозв'язки компонентів й аспектів благополуччя із цінністю життєвої мудрості

Компоненти й аспекти ПБ	Ціннісна орієнтація	Життєва мудрість	
		K/к*	p**
1. Позитивні відносини з іншими		-,317**	0,005
2. Автономія			***
3. Управління оточенням		-,337**	0,003
4. Особистісне зростання		-,245*	0,032
5. Ціль у житті		-,350**	0,002
6. Самоприйняття		-,318**	0,005
Загальний рівень психологічного благополуччя		-,319**	0,005
Емоційне благополуччя		-,283*	0,013
Екзистенційно-діяльнісне благополуччя		-,254*	0,026
Соціально-нормативне благополуччя		-,310**	0,006

Примітка. *K/к – коефіцієнт кореляції; **p – рівень статистичної значущості; ***констатовано відсутність взаємозв'язку; ****ПБ – психологічне благополуччя.

Виявлені взаємозв'язки між психологічним благополуччям і цінністю життєвої мудрості повністю суперечать нашій попередній гіпотезі. Відмічаємо, наприклад, зворотну кореляцію із загальним рівнем благополуччя ($r = -0,319$, $p = 0,0050$), а також середні за силою зворотні взаємозв'язки із такими компонентами благополуччя

як: позитивні відносини з іншими ($r = -0,317$, $p = 0,005$), управління оточенням ($r = -0,337$, $p = 0,003$), ціль в житті ($r = -0,350$, $p = 0,002$) і самоприйняття ($r = -0,318$, $p = 0,005$); а також слабкий кореляційний зв'язок з особистісним зростанням ($r = -0,245$, $p = 0,032$). Також кон-

статуємо відсутність взаємозв'язку цінності життєвої мудрості з автономією.

На нашу думку, ймовірними є два варіанти інтерпретації отриманого результату. Перший із них пояснює наявність негативної кореляції між ціннісною орієнтацією життєвої мудрості із психологічним благополуччям особливостями вибірки дослідження. Вибірку нашого дослідження формують молоді респонденти віком 18–26 років. Для цього віку домінування ціннісної орієнтації життєвої мудрості взагалі є мало ймовірною: життєва мудрість як цінність особистого життя й індивідуальний орієнтир поведінки не в пріоритеті, оскільки не відповідає актуальним соціальним ролям і моделям поведінки цього вікового періоду. Більш імовірно, що психологічне благополуччя для осіб зазначеного віку залежить від ціннісних орієнтацій любові, щасливого сімейного життя і цікавої роботи тощо. Водночас перевірка наявності кореляцій між цінністю життєвої мудрості і психологічним благополуччям на вибірці старшого вікового періоду (коли вияви гармонійної регуляції власної активності в різних життєвих сферах і *мудрого* ставлення до життєвих подій стають актуальнішими для людини) може стати перспективним напрямом майбутніх досліджень.

Другий варіант інтерпретації передбачає особливості пояснення терміна *життєва мудрість* самими досліджуваними. Слід визнати, що трактування назв різних цінностей, смислове наповнення більшості понять методичного інструментарію різними досліджуваними під час діагностичного процесу може значною мірою відрізнятися. Можливо, для отримання адекватніших результатів дослідження необхідно також додатково визначати, що саме досліджувані розуміють під ціннісною орієнтацією "життєва мудрість" і чи збігаються їхні трактування із трактуваннями дослідника.

Взаємозв'язки між цінністю життєвої мудрості й аспектами благополуччя також є оберненими: середня за силою кореляція із соціально-нормативним благополуччям ($r = -0,310$, $p = 0,006$), а також слабкі кореляційні зв'язки із емоційним ($r = -0,283$, $p = 0,013$) і екзистенційно-діяльнісним благополуччям ($r = -0,254$, $p = 0,026$).

Отримані результати дають змогу засвідчити, що орієнтація особистості на здобуття життєвої мудрості (і визнання важливості цього ціннісного орієнтира у власному житті) негативно пов'язане із переживанням щастя на емоційному рівні, не сприяє виникненню позитивних емоцій внаслідок задоволеності своїм соціальним і діяльнісним функціонуванням, екзистенційним самовизначенням. Знову ж таки, отриманий результат може бути інтерпретовано як кризь призму вікових особливостей вибірки дослідження, так і за допомогою розбіжностей у смисловій інтерпретації поняття *життєва мудрість* досліджуваними і дослідником.

Отже, найбільшою мірою переживання благополуччя в різних аспектах (гедоністичному, соціально-нормативному, емоційному й екзистенційно-діяльнісному аспектах) пов'язане із ціннісними орієнтаціями свободи і життєвої мудрості. Причому високе значення для особистості цих цінностей визначає різні аспекти благополуччя негативним чином, сприяючи виникненню переживання "неблагополуччя".

Тепер перейдемо до визначення можливих напрямів роботи з метою збереження оптимального психологічного благополуччя на основі власного проаналізованого дослідження й інших актуальних досліджень. Було вирішено оформити ці напрямки психологічного впливу у вигляді завдань розробленої тренінгової програми. Перш ніж безпосередньо визначити власне завдання

тренінгової програми, має сенс виявлення умов і контексту запровадження такої психологічної роботи.

По-перше, слід урахувати соціальний контекст проведеного дослідження і деяких розглянутих у роботі досліджень, а саме контекст пандемії вірусу CoViD-19. У межах зазначеного контексту буде впроваджено на практиці створену тренінгову програму. Як уже йшлося, у період 2019–2021 рр. карантинні обмеження стали частиною повсякденного життя для більшої частини населення. Цей період також можна вважати періодом усвідомлення нових умов соціальної реальності, а саме:

- превалювання дистанційних форм навчання, діяльності і спілкування;

- переходу робочої і сфери дозвілля в онлайн-формат;

- зміни характеру ділового і дружнього спілкування відповідно до нових реалій соціального функціонування (карантинних обмежень і глобальної діджиталізації).

По-друге, нові умови соціальної реальності не могли не вплинути і на процеси, дотичні до переживання благополуччя особистості. Наприклад, у згаданих раніше працях було відзначено, що значущим чинником благополуччя в наш час слід вважати якість проведення часу в соціальних мережах і мережі інтернет загалом, тобто благополуччя значною мірою може залежати від особливостей здійснення діяльності рекреації в умовах дистанційної роботи і відпочинку [10, с. 70–77].

Ми пропонуємо виділення таких *проблемних питань* відповідно до умов соціальної реальності, з огляду на які необхідно визначити напрямки подальшої психологічної роботи з метою підвищення рівня психологічного благополуччя:

- питання балансу роботи і відпочинку під час пандемії вірусу CoViD-19. У ході деяких опитувань [8, с. 172–197] було визначено, що в період карантину фактор оцінки змін особливостей своєї життєдіяльності, роботи і відпочинку, визначає рівень психологічного благополуччя. Причини такої тенденції ми воліємо частково пояснювати зміною балансу між діяльністю і відпочинком внаслідок необхідності перебудови індивідуального стилю життєдіяльності відповідно до вимог функціонування в період карантинних обмежень (деяким респондентам було складніше зберігати звичні способи діяльності і відпочинку в умовах зміни цих форм активності на онлайн-формат);

- питання знаходження сенсу особистої рекреації, відпочинку як форми реалізації цінності свободи. У пропонуваному дослідженні нами було виявлено обернений взаємозв'язок між цінністю свободи і гедоністичним благополуччям, констатовано необхідність визначення шляхів роботи над питанням встановлення балансу між орієнтацією на свободу й автономію з отриманням задоволення від життя;

- питання можливостей рекреації за допомогою онлайн-ресурсів, що впливає з більшості актуальних досліджень і висвітлених нами раніше нових умов соціальної реальності;

- питання можливості відчувати щастя "тут і тепер", отримувати "задоволення з метою отримання задоволення", навіть незважаючи на обмежуючі зовнішні обставини.

Виділення даних питань дало нам змогу визначити завдання для тренінгової програми. У схематичному вигляді співвідношення цих питань і завдань подано на рис. 1.

Отже, на основі висвітлених результатів досліджень нами було створено тренінгову програму, основною ціллю якої є набуття навичок рекреації і релаксації. Завдання програми полягають у такому:

- *навчання віднаходити баланс між діяльністю і рекреацією.* Тренінгові вправи цього блоку передбача-

ють визначення основ гармонійного розподілу активності між різними сферами життя, роботою і відпочинком, адаптацію гармонійного самоздійснення в умовах тотальної діджиталізації;

- **визначення сенсу особистої рекреації, осмисленого дозвілля.** Вправи блоку спрямовані на виявлення особистих смислів різних форм рекреаційної активності,

усвідомлення рекреації як ідеального засобу реалізації особистої свободи;

- **навчання рекреації за допомогою онлайн-ресурсів;**
- **розвиток умінь відчувати щастя і благополуччя в повсякденному житті.**

Проведення зазначеного тренінгу розраховано на два дні (12 год) з урахуванням перерв. Чіткі критерії стосовно учасників відсутні.

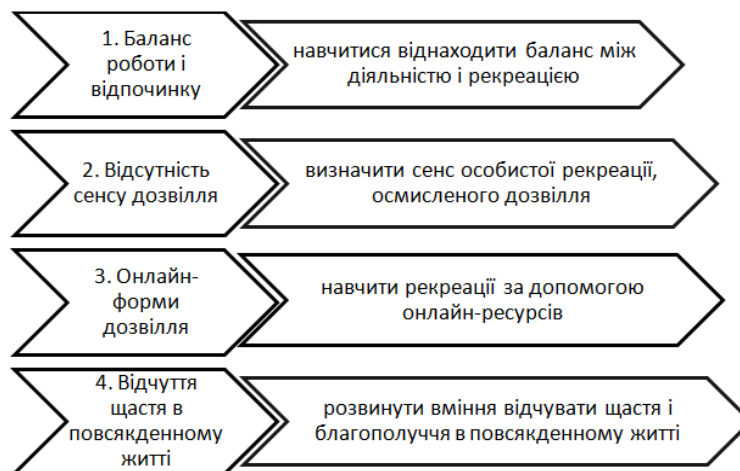

Рис. 1. Перспективні завдання психологічної роботи в період пандемії

Висновок. У нашій роботі було розглянуто особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій свободи і життєвої мудрості із психологічним благополуччям особистості. Висновки полягають у такому:

- було проаналізовано зв'язок рівня благополуччя особистості і його структурних елементів із цінностями свободи і життєвої мудрості. Визначено, що ціннісна орієнтація свободи позитивно корелює із загальним рівнем психологічного благополуччя і сприяє переживанню щастя за рахунок реалізації своєї автономії, здатності будувати актуальні і значущі цілі в житті і відчуття особистісного зростання. Домінування цінності життєвої мудрості пов'язане із рівнем психологічного благополуччя і його змістовними компонентами негативним чином;

- розкрито особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій свободи і життєвої мудрості з аспектами благополуччя особистості. Констатовано, що орієнтація на цінність свободи обернено пов'язана з гедоністичним благополуччям, а домінування цієї цінності не сприяє відчуттю щастя. Було відзначено наявність обернених взаємозв'язків цінності життєвої мудрості з емоційним, екзистенційно-діяльним і соціально-нормативним благополуччям;

- на основі отриманих результатів досліджень було визначено можливі напрями роботи з метою збереження оптимального психологічного благополуччя в умовах пандемії вірусу CoViD-19 і створено тренінгову програму. Основні завдання розробленої програми полягають: у навчанні здатності віднаходити баланс між діяльністю і рекреацією; у визначенні сенсу особистої рекреації; у навчанні ефективним формам рекреації за допомогою онлайн-ресурсів; у розвитку вміння відчувати щастя і благополуччя в повсякденному житті.

Актуальною тематикою подальших наукових пошуків для нас є визначення особливостей взаємозв'язку ціннісної орієнтації життєвої мудрості із психологічним благополуччям серед осіб старшого вікового періоду (зрілості). Також існує необхідність в аналізі ефективності розглянутої у пропонованій роботі тренінгової програми після етапу впровадження її на практиці.

Список використаних джерел

1. Леонтьев Д. А. Мировоззрение как миф и мировоззрение как деятельность. *Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе*. Томск: Томский государственный университет. 2004. С. 11–29.
2. Литвинчук А., Можаровська Т. Особливості переживання почуття щастя молоддю і дорослими в умовах заходів протидії COVID-19. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. № 10 (55). С. 47–57.
3. Федосенко Е.В. Жизнь после карантина: психология смыслов и коронавируса COVID-19. *Психологические проблемы смысла жизни и акме*. 2020. XXV. С. 34–47.
4. Хмелько В.Е. Світогляд особи: психологічна структура і функції [Електронний ресурс]. *Філософська думка*. 1972. № 3. С. 30–38. Режим доступу: <http://old.kiis.com.ua/pub/svitos.pdf>.
5. Хуторная М.Л., Баркалова Е.В. Психологический анализ компонентов понятия "мировоззрение" [Электронный ресурс]. *Перспективы науки и образования*. 2018. № 2 (32). С. 188–191. Режим доступа: <https://pnojournal.files.wordpress.com/2019/09/1802pno.pdf>.
6. Шамионов Р.М., Бескова Т.В. Методика диагностики субъективного благополучия личности [Электронный ресурс]. *Психологические исследования*. 2018. № 11 (60). Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/ num/2018v11n60/1602-shamionov60.html>.
7. Шевеленкова Т.Д., Фесенко П.П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования). *Психологическая диагностика*. 2005. № 3. С. 95–129.
8. Юрчинська Г.К., Грузинова К.М. Особливості взаємозв'язку базових переконань із психологічним благополуччям особистості в період карантинних обмежень. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць, СНУ ім. Володимира Даля*. 2020. № 3 (53). С. 172–197.
9. Юрьева Л.Н., Шустерман Т.И. Пандемия COVID-19: риски для психологического благополучия и психического здоровья [Электронный ресурс]. *Український вісник психоневрології*. 2020. № 28 (2). С. 5–10. Режим доступу: <https://uvnprn.com.ua/upload/iblock/2cd/2cd19a17309d2de06cb09248ff7299f7.pdf>.
10. Ягієв І., Новосельська А., Келлер В., Савич М. Використання соціальних мереж та суб'єктивне благополуччя в умовах пандемії COVID-19. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: "Психологія"*. 2020. № 1(11). С. 70–77.
11. Ardelt M. Wisdom and well-being. In R. J. Sternberg & J. Glück (Eds.). *The Cambridge handbook of wisdom*. Cambridge University Press. 2019. P. 602–625. <https://doi.org/10.1017/9781108568272.028>
12. Li C., Wang S., Zhao Y., Kong F., Li J. The Freedom to Pursue Happiness: Belief in Free Will Predicts Life Satisfaction and Positive Affect among Chinese Adolescents. *Front. Psychol.* 2017. 7:2027. doi: 10.3389/fpsyg.2016.02027
13. Nikolaev B., Bennett D. Economic Freedom and Emotional Well-Being. *Journal of Regional Analysis and Policy*. 2017. № 47. P. 88–99.
14. Ryff C., Keyes C. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. P. 719–727.

15. Schwartz S. H., Sortheix F. M. Values and subjective well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.). *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers. 2018. DOI: nobascholar.com

16. Steckermeier L.C. The Value of Autonomy for the Good Life. An Empirical Investigation of Autonomy and Life Satisfaction in Europe. *Soc Indic Res* 2021. № 154. P. 693–723. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02565-8>

17. Yalcin I. The Role of Freedom Perceived in Leisure on Happiness and Mental Well-Being. *International Journal of Psychology and Educational Studies*. 2020. № 7. P. 172–179. <https://doi.org/10.17220/ijpes.2020.04.016>

18. Zacher H., Staudinger U.M. Wisdom and well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.). *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers. 2018. DOI: nobascholar.com

References

1. Fedosenko, E. V. Zhizn' posle karantina: psihologija smyslov i koronavirus COVID-19 [Life after quarantine: the psychology of meanings and the coronavirus COVID-19]. *Psichologicheskie problemy smysla zhizni i acme – Psychological problems of the meaning of life and acme*, 2020, XXV, 34–47 [in Russian].

2. Khmelko, V.E. Svitohliad osoby: psykholohichna struktura i funktsii [Personality worldview: psychological structure and functions]. *Filosofska dumka – Philosophical thought*, 1972, 3, 30–38 [in Ukrainian].

3. Leont'ev, D.A. Mirovozzrenie kak mif i mirovozzrenie kak deyatelnost' [Worldview as a myth and worldview as an activity]. *Mentalitet i kommunikativnaya sreda v tranzitivnom obshchestve – Mentality and communicative environment in a transitive society*. Tomsk: Tomskij gosudarstvennyj universitet, 2004, 11–29 [in Russian].

4. Lytvynchuk, A., Mozharovska, T. Osoblyvosti perezhyvannya pochtutia shchastia moloddiu i doroslymy v umovakh zakhodiv protydii COVID-19 [Features of experiencing feelings of happiness by young people and adults in the context of measures to combat COVID-19]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova – Scientific journal of NPU M.P. Drahomanov*, 2020, 10 (55), 47–57 [in Ukrainian].

5. Shamionov, R.M., Beskova, T.V. Metodika diagnostiki subektivnogo blagopoluchya lichnosti [Methods of diagnosing the subjective well-being of the individual]. *Psichologicheskie issledovaniya – Psychological research*, 2018, 60 [in Russian].

6. Yahiliaiev, I., Novoselska, A., Keller, V., Savych, M. Vykorystannia sotsialnykh merezh ta subiektyvne blagopoluchchia v umovakh pandemii COVID-19 [Using social media and subjective well-being during COVID-19 pandemic]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: "Psykholohiia" – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series "Psychology"*, 2020, 1(11), 70–77 [in Ukrainian].

7. Yureva, L.N., Shusterman, T.I. Pandemiya COVID-19: riski dlya psichologicheskogo blagopoluchya i psicheskogo zdorovya [The COVID-19 pandemic: risks to psychological well-being and mental health]. *Ukrainskyi visnyk psikhonevrologii – Ukrainian Bulletin of Psychoneurology*, 2020, 2, 5–10 [in Russian].

8. Ardelit, M. Wisdom and well-being. In R. J. Sternberg & J. Glück (Eds.), *The Cambridge handbook of wisdom*. Cambridge University Press, 2019, 602–625. <https://doi.org/10.1017/9781108568272.028>

9. Li, C., Wang, S., Zhao, Y., Kong, F., Li, J. The Freedom to Pursue Happiness: Belief in Free Will Predicts Life Satisfaction and Positive Affect among Chinese Adolescents. *Front. Psychol.* 2017, 7:2027. doi: 10.3389/fpsyg.2016.02027

10. Nikolaev, B., Bennett, D. Economic Freedom and Emotional Well-Being. *Journal of Regional Analysis and Policy*, 2017, 47, 88–99.

11. Ryff, C., Keyes, C. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995, 719–727.

12. Schwartz, S. H., Sortheix, F. M. Values and subjective well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being*. Salt Lake City, 2018, UT: DEF Publishers. DOI: nobascholar.com

13. Steckermeier, L.C. The Value of Autonomy for the Good Life. An Empirical Investigation of Autonomy and Life Satisfaction in Europe. *Soc Indic Res* 2021, 154, 693–723. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02565-8>

14. Yalcin, I. The Role of Freedom Perceived in Leisure on Happiness and Mental Well-Being. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 2020, 7, 172–179. <https://doi.org/10.17220/ijpes.2020.04.016>

15. Zacher, H., Staudinger, U.M. Wisdom and well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers. 2018, DOI: nobascholar.com

16. Shevelenkova, T.D., Fesenko, P.P. Psihologicheskoe blagopoluchie lichnosti (obzor osnovnykh koncepcij i metodika issledovaniya) [Psychological well-being of the individual (overview of basic concepts and research methodology)]. *Psichologicheskaja diagnostika – Psychological diagnosis*, 2005, 3, 95–129 [in Russian].

17. Hutornaja, M.L., Barkalova, E.V. Psihologicheskij analiz komponentov ponyatiya "mirovozzrenie" [Psychological analysis of the components of the concept of "worldview"]. [Elektronnij resurs] *Perspektivy nauki i obrazovanija – Prospects for science and education*, 2018, 2 (32), 188–191 [in Russian].

18. Yurchynska, H.K., Hruzynova, K.M. Osoblyvosti vzajemoviazku bazovykh perekonan iz psykholohichnym blagopoluchchiam osobystosti v period karantynnykh obmezhen [Features of the relationship between basic beliefs and psychological well-being during quarantine restrictions]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats., SNU im. Volodymyra Dalia*, 2020, 3 (53), 172–197 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 01.02.21
Рекомендована до друку 14.06.21

Ksenia Gruzina, PhD Student

ORCID ID: 0000-0002-7800-1375

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE VALUE OF FREEDOM AS A WORLDVIEW FACTOR OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

The article is devoted to researching the connections between the values of freedom and life wisdom with psychological well-being. The survey had conducted in the form of a written group survey of respondents. In the research, the following research methods were provided: questionnaire "Value Orientations" by M. Rokych; methods of diagnosing the subjective well-being by R.M. Shamionov, TV Beskova; K. Riff's psychological well-being scale. The results of the research were analyzed by using statistical processing methods.

The relationship between the values of freedom and life wisdom with the components and aspects of psychological well-being has been identified. It is determined that the value of freedom is positively correlated with the general level of psychological well-being and contributes to the experience of happiness through the realization of the autonomy, ability to build relevant and meaningful goals in life and a sense of personal growth. The dominance of the value of life wisdom is related to the level of psychological well-being and its components in a negative way. It has been stated that the orientation towards the value of freedom is inversely related to hedonistic well-being, and the dominance of this value does not contribute to the feeling of happiness. On the basis of the conducted research the perspective directions of work directed on preservation of optimum psychological well-being in the conditions of remote activity and recreation have been defined. These areas of work include learning the ability to find a balance between activities and recreation and learning effective forms of recreation through online resources.

The role of values of freedom and life wisdom as a worldview factor of well-being was proved, the peculiarities of their interdependence during the pandemic were studied.

Keywords: worldview, components of psychological well-being, aspects of well-being, pandemic, value of freedom, life wisdom.

ПРЕДИКТОРИ ПІДНЕСЕНОГО НАСТРОЮ ТА ВИСОКОЇ АКТИВНОСТІ ЗА ГІПОМАНІЇ ТА САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ

Нині набула актуальності проблема гіпердіагностики гіпоманіакальних епізодів, що пов'язано з їхнім межовим характером. Діагностичні критерії, що описують піднесений настрій та високу активність, разом із високою самооцінкою та продуктивністю можуть відповідати здоровому процесу самоактуалізації, що, з одного боку, призводить до вже згаданої гіпердіагностики, а з іншого, – до стигматизації пацієнтів із біполярним афективним розладом й упередженої настанови щодо їхнього піднесеного настрою в лікарів-психіатрів та сімейного оточення. У межах пропонованої статті з використанням кореляційного та регресійного аналізу проведено диференціацію предикторів піднесеного настрою та високої активності у групах осіб з високим рівнем самоактуалізації ($n = 25$) та пацієнтів з діагностованим біполярним афективним розладом без коморбідності ($n = 24$). Для контролю побічних змінних та порівняння середніх залучено також вибірку здорових осіб із середнім рівнем самоактуалізації ($n = 110$). Для збору даних використано такі методи: адаптований *Personal Orientation Inventory*, скорочену версію *MMPI "Міні-мульт"* та *Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI-B*. Регресійний аналіз щодо залежної змінної "гіпоманія" "Міні-мульту" показав різні групи предикторів для двох досліджуваних вибірок. Статистику узагальнено у вигляді моделі взаємозв'язків предикторів піднесеного настрою та високої активності для двох груп. Суттєва відмінність у конфігурації й елементах зв'язків показує можливість подальшої розробки окресленої проблеми з метою створення психодіагностичних інструментів і методологічних матеріалів для психосоціальної допомоги групам ризику розвитку чи рецидиву біполярного ефективного розладу.

Ключові слова: біполярний афективний розлад, гіпоманія, самоактуалізація, піднесений настрій, екзистенційна гнучкість.

Вступ. Клінічна картина гіпоманіакального епізоду у структурі біполярного афективного розладу першого та другого типів (БАР) характеризується, окрім інших симптомів, період підвищеного настрою та активності, що триває не менше чотирьох днів, завищену самооцінку або відчуття грандіозності, зростання продуктивності діяльності [1, с. 124–125], що частково збігається зі змістом процесу самоактуалізації [2]. Самоактуалізація відбувається нерівномірно, характеризуючись періодами тільки гарного самопочуття та настрою, зростанням продуктивності й відчуттями насиченості та повноти життя, що може набувати поведінкової та феноменологічної подібності до гіпоманіакального стану.

Метою пропонованого дослідження є опосередкована встановлення особистісних диспозицій диференціації предикторів піднесеного настрою й активності за гіпоманії та самоактуалізації. Теоретично така диференціація є актуальною для глибокого розуміння психологічних механізмів емоційної регуляції, що відіграють роль як у перебігу БАР [3], так й у процесі самоактуалізації [4]. Практична актуальність полягає в тому, що результат дослідження зробить внесок у підвищення якості самомоніторингу та соціального моніторингу гіпоманіакальних епізодів у структурі БАР обох типів, адже гіпоманіакальний епізод є межовим станом і може недооцінюватися пацієнтом (через суб'єктивно приємні переживання) й оточенням, хоча самомоніторинг стану є одним із ключових факторів превенції рецидиву [5]. Додатково, за БАР першого типу, відсутність інтервенції під час недооціненої пацієнтом гіпоманії призводить до її розвитку в манію та манію із психотичними симптомами, що становить значну загрозу для пацієнта й оточуючих. З іншого боку, існують дані про гіпердіагностику гіпоманіакальних станів, що посилює стигматизацію пацієнтів та позбавляє їх можливості пережити піднесений настрій у процесі природного явища самоактуалізації [6].

Для досягнення зазначеної мети було проведено порівняння особистісних предикторів самоактуалізації та гіпоманії у групі пацієнтів із діагностованим БАР, та у контрольних групах осіб із середньою та високою самоактуалізацією із залученням регресійного аналізу й аналізу кореляцій. Для збору даних були використані такі

інструменти: адаптований *Personal Orientation Inventory* [7] – CAT, скорочена версія *MMPI "Міні-мульт"* [8] та *Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI-B* [9].

Огляд літератури. Оригінальна теорія самоактуалізації А. Маслоу, запропонована 1971 р., має великий успіх у популярній психології та слугує важливим надбанням для гуманістичних психотерапій. У межах же наукового дискурсу, із періодичними коливаннями від критики до визнання і навпаки, теорія Маслоу утворила два основні тренди станом на тепер. Перший тренд полягає у спробах уточнення та операціоналізації визначень "особистість, що самоактуалізується", "риси самоактуалізації", "пікові переживання" тощо [7]. Другий тренд полягає в науковій дискусії на тему: "Самоактуалізація – психопатологія" [8].

А втім, емпіричних досліджень відношення самоактуалізації до гіпоманії у наш час небагато, а наявні характеризуються великою давністю або невисокою якістю, наприклад [9]. Водночас у клінічній роботі пацієнти описують гіпоманіакальний стан формулюваннями, схожими на опис стану самоактуалізації.

Наявні дані [6, 10], які підкріплюються і практичним досвідом автора пропонованої статті про те, що пацієнти, їхні опікуни та лікарі-психіатри ставляться до піднесеного настрою й енергії, з огляду на одну з поданих настанов, що ускладнюють можливість завчасної психіатричної інтервенції:

- гіпернозогнозія – насолоджування гіпоманіакальним станом, його сприйняття як довгоочікуваного саморозвитку і самоактуалізації на контрасті з болісною депресією, що позбавляла людину можливості бути енергійною та продуктивною;

- експлуатація гіпоманіакального стану та його фактизація для збільшення робочої продуктивності й соціальної активності;

- стигматизація піднесеного настрою та передчасне пояснення його гіпоманіакальним станом, що погіршує якість життя;

- інвалідація – терапевтична тактика, що полягає у призначенні такої фармацевтичної схеми лікування, яка б утримувала емоційний стан пацієнта у субдепресивному реєстрі, а не виводила його в ремі-

сію, уникаючи ризиків інверсії фази та розвитку маніакального епізоду;

- анозогнозія – заперечення патологічності піднесеного настрою під час гіпоманіакального епізоду.

А. Шарма наголошує, що гіпердіагностика БАР другого типу через помилкову діагностику гіпоманіакальних епізодів призводить до гіподіагностики рекурентної депресії, і навпаки [6].

Додатково, культурний міф про видатних особистостей, в яких нібито було або могло бути діагностовано БАР, дозволяє певній частині пацієнтів створювати наратив, за яким гіпоманіакальний стан стає своєрідним сурогатом самоактуалізації, характеризуючись високою енергією та творчою продуктивністю [11].

Емоційна сфера особистості, механізми емоційної саморегуляції є таким комплексним фактором, що суттєво пов'язаний як із перебігом БАР, так і з особистістю [12], тому розмежування цих впливів та взаємозв'язків – перспективний напрям дослідницької роботи, а результати можуть бути корисними для створення методичних матеріалів як для уточнення психіатричної та психологічної діагностики, так і для психологічної едукції пацієнтів та їхнього оточення з метою поліпшення якості само- та соціального моніторингу симптомів рецидивів, а також боротьби із соціальною стигмою, що має суттєвий негативний вплив на якість життя пацієнтів та на тривалість ремісії [13].

Методологія. Дослідження ґрунтується на припущенні, що афективні вияви гіпоманії та самоактуалізації особистості, іноді характеризуючись подібними феноменологічними та поведінковими ознаками, мають різні причини й умови, які можуть бути диференційовані опосередковано, через особистісні диспозиції.

Для перевірки цього припущення дві групи – контрольну "С" ($N = 135$) й експериментальну "В" ($N = 24$) – було анкетовано трьома особистісними опитувальниками: самоактуалізаційний тест – САТ, "Міні-мульт" та Фрайбурзький особистісний опитувальник, форма В, FPI-B. За результатами САТу з контрольної групи було виокремлено групу "А" ($N = 25$), до якої увійшли особи з найвищим рівнем самоактуалізації. Тобто це спостереження, що потрапили до топквартилі за найбільш навантаженими шкалами САТу "Компетентність у часі" й "Опора на себе".

Для виміру особистісних диспозицій, пов'язаних із самоактуалізацією, використовували Самоактуалізаційний тест (САТ), що складається зі 126 пунктів, які утворюють 14 Т-шкал із середнім балом 50 та стандартним відхиленням ± 10 . Дві основні шкали, що не мають спільних пунктів, а саме, "Компетентність у часі" й "Опора на себе", визначені авторами як найбільші предиктори рівня самоактуалізації особистості: компетентність у часі – тенденція особистості спрямовувати увагу в теперішній момент замість майбутнього чи минулого; опора на себе – тенденція ухвалювати рішення з огляду на власні цінності, інтереси та потреби замість цінностей, інтересів і потреб інших людей. Додаткові 12 шкал описують різні аспекти самоактуалізації та зберігають крос-валідність із двома основними.

Для виміру межових патопсихологічних особистісних диспозицій було застосовано "Міні-мульт" – скорочену версію клінічного опитувальника MMPI, що складається із 71 пункту, які утворюють 11 Т-шкал, три з яких – оцінювальні. Відповідно до результатів оцінювальних шкал, спостереження, що не задовольняли умовам доброчесності, були видалені з вибірки, а відповідно до шкали корекції були скориговані результати змістових шкал. Вісім змістових шкал "Міні-мульту" описують різні диспозиції патопсихологічного спектру особистісного

функціонування. Шкалу "Гіпоманії" використано як залежну змінну, що відображає піднесений настрій та високу активність.

Додатково для контролю більшого спектру особистісних диспозицій було застосовано Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI-B, стандартизований О. Луценко, що складається зі 114 пунктів, які утворюють 12 шкал [14]. Шкала відкритості додатково слугує оціночною шкалою доброчесності, тому низький бал за цією шкалою став причиною для видалення спостереження з дослідження.

Після перевірки групових дисперсій на нормальність розподілу, було здійснено кореляційний аналіз за Пірсоном для порівняння кореляцій шкал трьох опитувальників у різних групах. Наступним кроком став поковий лінійний регресійний аналіз для Т-стандартизованих вимірів, що мав на меті визначення статистично значущих предикторів шкал "Компетентність у часі" й "Опора на себе" САТу та "Гіпоманія" "Міні-мульту" у групах "А", "В" та "С".

Вибірку збирали навесні 2019 р. Першочерговий обсяг становив 167 осіб, але після видалення нерелевантних даних до підсумкової вибірки входило 159 осіб (58 чоловіків та 101 жінка), з яких групу "А" сформували особи без психіатричних діагнозів із високим рівнем самоактуалізації – 25 осіб (11 чоловіків і 14 жінок), групу "В" – пацієнти з діагностованим БАР – 24 особи (14 чоловіків і 10 жінок), групу "С" – особи без психіатричних діагнозів із середнім рівнем самоактуалізації – 110 осіб (33 чоловіки та 77 жінок). Дані групи "В" було зібрано через анкетування пацієнтів ТМО "Психіатрія" (КМКП № 1 ім. І. П. Павлова) й учасників київської групи психологічної підтримки "Барвінок", усім встановлено діагноз F31 – біполярний афективний розлад, без супутніх розладів. Збір даних груп "А" та "С" відбувався частково опосередковано, онлайн, через платформу "Google Forms", частково – через безпосереднє анкетування. Групи "А" та "С" були виокремлені із загальної контрольної групи на основі показників шкал "Компетентність у часі" й "Опора на себе" САТу, адже ці шкали мають найбільші навантаження у структурі цього опитувальника та теоретично беруться за основні показники самоактуалізації [7].

Віковий розподіл за групами становить: група "А" – середній вік: 27,64; SD: 5,21; медіана: 27; група "В" – середній вік: 36,91; SD: 9,12; медіана: 37; група "С" – середній вік: 21,98; SD: 4,51; медіана: 22. Віковий розподіл неоднорідний, статистично значущих середніх за віком у шкалах опитувальників не виявлено.

За статтю з використанням t -критерію Стьюдента для порівняння середніх двох незалежних вибірок виявлено статистично значущу (на рівні $p < 0,05$) різницю за показниками "Самоприйняття" САТу: чоловіки – 52,79; жінки – 47,09; "Істеричність" "Міні-мульту": чоловіки – 50,67; жінки – 46,04; "Невротичність": чоловіки – 6,00; жінки – 6,79; і "Відкритість": чоловіки – 7,91; жінки – 7,08; Фрайбурзького опитувальника.

Статистично значущі ($p < 0,05$) відмінності в середніх у досліджуваних групах за t -критерієм Стьюдента для незалежних вибірок наведено в табл. 1.

Результати. Кореляційний аналіз показав статистично значущу позитивну кореляцію шкал "Компетентність у часі" та "Гіпоманія" у групі "А" ($r = 0,673$; $p < 0,01$). Решта ж показників "Міні-мульту" для цієї групи корелюють з "Компетентністю у часі" або статистично незначно, або негативно: "Параноя" ($r = -0,589$; $p < 0,01$), "Психастенія" ($r = -0,610$; $p < 0,01$). Також у групі "А" "Гіпоманія" позитивно корелює з "Екзистенційною гнучкістю" ($r = 0,897$; $p < 0,01$), "Товариськістю" ($r = 0,634$; $p < 0,01$) й "Екстраверсією" ($r = 0,533$; $p < 0,01$).

Таблиця 1

Значущі на рівні $p < 0,05$ відмінності у середніх між групами

	Шкала	Середні			SE*
		"А" (n = 25)	"В" (n = 24)	"С" (n = 110)	
SAT	Компетентність у часі	58,3		49,6	2,2
	Цінність самоактуалізації	59,6		49,2	2,1
	Екзистенційна гнучкість	58,4	47,0		2,0
	Чутливість	52,0	44,4	50,2	2,2
	Спонтанність	56,6	49,6		1,5
	Самоповага	60	53,8		1,9
	Самоприйняття	58,2		49,3	2,2
	Природа людини	56,8	51,7	49,5	2,2
	Синергія	56,2	48,2		1,6
	Контактність	56,4	48,9	49,6	2,2
	Пізнавальні потреби	48,2	41,3		2,0
	Творчі потреби	59,2	46,8	49,6	2,2
Міні-мульт	Іпохондрія	47,7	42,7	46,7	2,0
	Параноя	48,0	57,4		2,5
	Психастенія		41,5	51,1	2,7
	Шизоїдність	46,7		52,2	2,5
	Гіпоманія	51,3	61,6	57,8	2,6
FPI-B	Депресивність	4,7	7,0	6,5	0,4
	Товариськість		6,5	5,4	0,4
	Сором'язливість		5,4	6,4	0,5
	Урівноваженість	4,8	7,0		0,4
	Дратівливість	4,7		6,1	0,4
	Реактивна агресія	4,2	6,5	5,2	0,4
	Емоційна лабільність	4,1		6,7	0,4
	Екстраверсія	5,0	6,9	4,3	0,4
	Маскуліність		5,8	3,8	0,5

Примітка: *SE – стандартна помилка.

У групі "В" статистично значущих кореляцій "Компетентності у часі" та "Гіпоманії" не виявлено. Натомість "Гіпоманія" позитивно корелює з "Опорою на себе" ($r = 0,564$; $p < 0,01$) "Чутливістю" ($r = 0,527$; $p < 0,01$), негативно – з "Пізнавальними потребами" ($r = -0,704$; $p < 0,01$), а "Компетентність у часі" від'ємно корелює з "Параноєю" ($r = -0,744$; $p < 0,01$). У групі "А" "Опора на себе" негативно корелює з "Параноєю" ($r = -0,717$; $p < 0,01$), "Психастенією" ($r = -0,862$; $p < 0,01$) та "Шизоїдністю" ($r = -0,595$; $p < 0,01$).

З результатів кореляційного аналізу можна припустити, що існують різні предиктори "Гіпоманії", "Компетентності у часі" та "Опори на себе" для цих двох груп.

Для визначення цих предикторів було побудовано регресійну модель. Дані контрольної групи "С" не задовольняють критерію Дарбіна – Вотсона ($DW = 1,75$; $DL\alpha$

$= 1,229$; $DU\alpha = 2,164$), тому для них регресійна модель відсутня. Для груп "А" та "В" було проведено покроковий регресійний аналіз для стандартизованих (Т-бали) вимірів. У ролі залежних змінних було взято шкали "Гіпоманії", "Компетентності у часі" й "Опори на себе".

Для групи "А" предикторами гіпоманії слугують "Екзистенційна гнучкість" ($Beta = 0,24$), "Компетентність у часі" ($Beta = 0,10$), "Товариськість" ($Beta = 0,10$) та "Шизоїдність" ($Beta = 0,08$) (рис. 1). Змінна "Екзистенційна гнучкість" описує ступінь гнучкості суб'єкта в реалізації його цілей у поведінці, взаємодії з оточуючими, здатність швидко й адекватно реагувати та мінливу ситуацію. Змінна "Пізнавальні потреби", що є другою за навантаженням для групи "В", описує прагнення суб'єкта до отримання нових знань про себе та світ.

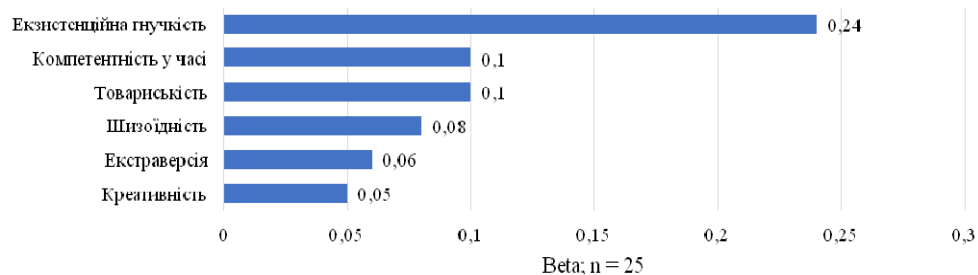

Рис. 1. Регресійна модель змінної "Гіпоманія" у групі "А"

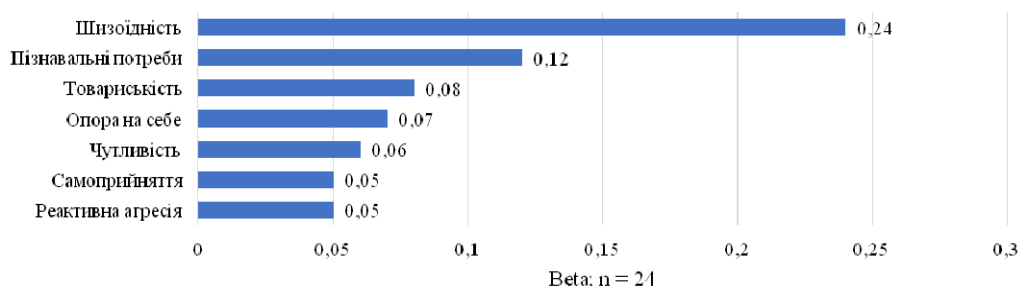

Рис. 2. Регресійна модель змінної "Гіпоманія" у групі "В"

Для групи "В" предикторами "Гіпоманії" слугують "Шизоїдність" ($Beta = 0,24$), "Пізнавальні потреби" ($Beta = 0,12$), "Товариськість" ($Beta = 0,08$) (рис. 2). Привертає увагу наявність шкали "Шизоїдність" в обох моделях, а також значуща різниця між їхніми вкладками до кожної. У термінах "Міні-мульту" шкалу "Шизоїдності" визначено як міру емоційної відчуженості, як захист від високої емоційної чутливості. Слід зауважити, що "Шизоїдність" у групі "А" корелює негативно ($p < 0,01$) зі шкалами "Опора на себе" ($r = -0,595$) та "Цінність самоактуалізації" ($r = -0,799$).

Схоже, що предикторами гіпоманіакальних виявів у групах "А" та "В" є різні особистісні диспозиції. Подібним чином на самоактуалізацію, виражену у шкалі "Компетентності у часі", у цих групах впливають різні чинники.

Дискусія. Дані регресійного аналізу підтверджують попереднє припущення про наявність різних чинників завищеного настрою та високої активності для груп осіб з високим рівнем самоактуалізації та пацієнтів із діагностованим БАР.

На основі даних кореляційного та регресійного аналізу було побудовано модель зв'язків, що відображає такі розбіжності в предикторах гіпоманіакального стану. В особистості з високим рівнем самоактуалізації гіпоманіакальні вияви обумовлені спонтанністю, невимушеністю та гнучкістю поведінки, здатністю перебувати "тут і зараз", афіліативними та творчими потребами. Змінна "Шизоїдності", що на субклінічних рівнях відображає механізми захисту стабільної ідентичності, впливає на змінну "Гіпоманія" як безпосередньо, так й опосередковано через "Екзистенційну гнучкість", тоді як для "Гіпоманії" у структурі БАР характерним є лише безпосередній зв'язок. У групі пацієнтів із діагностованим БАР гіпоманіакальні вияви обумовлені інтенсивністю дисоціативних захистів ("Шизоїдність"), а негативний характер зв'язку змінної "Пізнавальні потреби" зі змінними "Гіпоманія", "Шизоїдність" та "Самоприйняття", що відображає викривлення тестування дійсності (рис. 3).

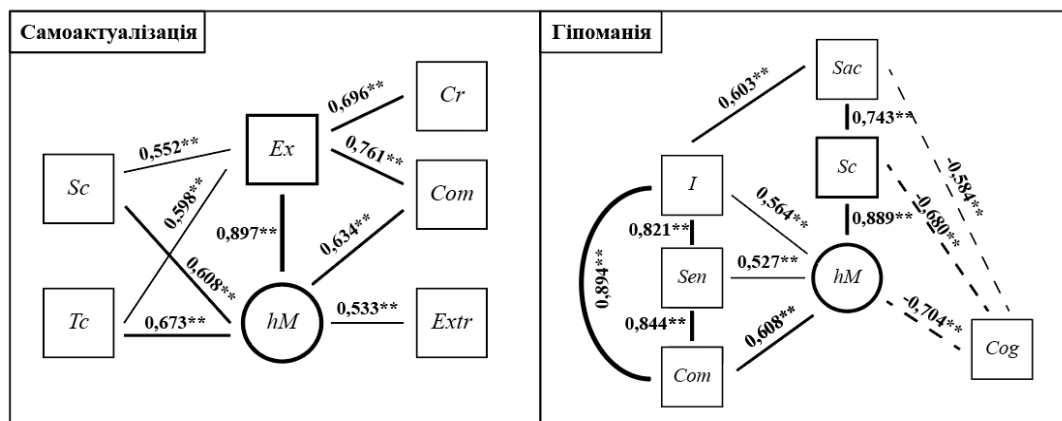

Рис. 3. Модель взаємозв'язків предикторів змінної "Гіпоманія" за високого рівня самоактуалізації особистості (ліворуч) та гіпоманії (праворуч)

Примітка. ** $P < 0,01$; hm – гіпоманія; Ex – екзистенційна гнучкість; Tc – компетентність у часі; Sc – шизоїдність; Com – товариськість; Extr – екстраверсія; Cr – креативність; I – опора на себе; Sen – чутливість; Cog – когнітивні потреби; Sac – самоприйняття.

Виявлені розбіжності можуть бути використані для створення психодіагностичного інструменту, спрямованого на диференціацію умов піднесеного настрою та високої активності за самоактуалізації та гіпоманії. А втім, у подальшій науковій роботі перспективно вважаємо розробку окресленої проблематики із залученням більших вибірок, з контролем різновидів БАР (перший і другий тип), а також проведення феноменологічного дослідження внутрішньої картини переживання піднесеного настрою та високої активності за двох окреслених умов.

Список використаних джерел

1. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Washington, DC: American Psychiatry Publishing, 2013. 947 с. (5).
2. D'Souza J. Gurin M. The universal significance of Maslow's concept of self-actualization. *The Humanistic Psychologist*. 2016. № 44. С. 210–214.
3. McGrogan C. Emotion regulation strategies in mania risk: A systematic review. / C. McGrogan, A. Dodd, M. Smith. *Journal of Clinical Psychology*. 2019. № 75. С. 2106–2118.
4. Bar-On R. Emotional intelligence and self-actualization. *Emotional intelligence in everyday life: A scientific inquiry*. Reuven Bar-On., 2001. P. 82–97.
5. Compton M., Nemeroff C. The treatment of bipolar depression. *Journal of Clinical Psychiatry*. 2000. № 61. С. 57–67.
6. Sharma A. Hypomania: A clinician's perspective. *Indian Journal of Social Psychiatry*. 2019. № 35. С. 137–141.
7. Kaufman S. Self-actualizing people in the 21st century: Integration with contemporary theory and research on personality and well-being [Electronic source]. *Journal of Humanistic Psychology*. 2018. Access mode : <https://doi.org/10.1177/0022167818809187>.
8. Tyler D. Self-Actualization in the Meaning of Psychosis [Electronic source]. *Journal of Humanistic Psychology*. 2018. Access mode : <https://doi.org/10.1177/0022167818763423>.
9. Nadasi C. Relationship between creativity self-actualization and hypomania [Electronic source]. *University of Montana*. 1997. Access mode : <https://scholarworks.umt.edu/etd/4939/>.
10. Stigma related to bipolar disorder in the perception of psychiatrists from Belo Horizonte, Minas Gerais State, Brazil [Electronic source] / A.Clemente, W. dos Santos, R. Nicolato, J. Firmo. *Cadernos de Saude Publica*. 2017. Access mode : <https://doi.org/10.1590/0102-311X00050016>.
11. Chan D., Sireling L. 'I want to be bipolar'...a new phenomenon? *The Psychiatrist*. 2010. № 34. С. 103–105.
12. Inefficiency of emotion regulation as vulnerability marker for bipolar disorder: evidence from healthy individuals with hypomanic personality / J.Heissler, P. Kanske, S. Schönfelder, M. Wessa. *Journal of affective disorders*. 2014. № 152. С. 83–90.
13. Self-stigma, stigma coping and functioning in remitted bipolar disorder / C. Au, C. Wong, C. Law and others. *General hospital psychiatry*. 2019. № 57. С. 7–12.
14. Луценко О. Л. Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI–перевірка валідності та локальна стандартизація. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Сер. "Психологія"*. 2016. № 61. С. 49–54.

References

1. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition. Arlington, VA, American Psychiatric Association, 2013.
2. D'Souza, J., & Gurin, M. (2016). The universal significance of Maslow's concept of self-actualization. *The Humanistic Psychologist*, 44(2), 210–214.
3. Claire L. McGrogan, Alyson L. Dodd, Michael A. Smith (2019). Emotion regulation strategies in mania risk: A systematic review. *Journal of Clinical Psychology*, 75(12), p. 2106–2118.
4. Bar-On, R. (2001). Emotional intelligence and self-actualization. In J. Ciarrochi, J. P. Forgas, & J. D. Mayer (Eds.), *Emotional intelligence in everyday life: A scientific inquiry* (p. 82–97). Psychology Press.

5. Compton, M. T., & Nemeroff, C. B. (2000). The treatment of bipolar depression. *Journal of Clinical Psychiatry*, 61, 57-67.

6. Sharma, A. (2019). Hypomania: A clinician's perspective. *Indian Journal of Social Psychiatry*, 35(2), 137.

7. Kaufman, S. B. (2018). Self-actualizing people in the 21st century: Integration with contemporary theory and research on personality and well-being. *Journal of Humanistic Psychology*, 0022167818809187.

8. Tyler, D. (2018). Self-Actualization in the Meaning of Psychosis. *Journal of Humanistic Psychology*, 0022167818763423.

9. Nadasi C. (1997). Relationship between creativity self-actualization and hypomania. Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. 4939. The University of Montana. <https://scholarworks.umt.edu/etd/4939>

10. Clemente, A. S., Santos, W. J. D., Nicolato, R., & Firmo, J. O. A. (2017). Stigma related to bipolar disorder in the perception of psychiatrists from Belo Horizonte, Minas Gerais State, Brazil. *Cadernos de saude publica*, 33, e00050016.

11. Chan, D., & Sireling, L. (2010). 'I want to be bipolar'... a new phenomenon. *The Psychiatrist*, 34(3), 103-105.

12. Heissler J., Kanske, P., Schönfelder, S., & Wessa, M. (2014). Inefficiency of emotion regulation as vulnerability marker for bipolar disorder: evidence from healthy individuals with hypomanic personality. *Journal of affective disorders*, 152, 83-90.

13. Au C. H., Wong, C. S. M., Law, C. W., Wong, M. C., & Chung, K. F. (2019). Self-stigma, stigma coping and functioning in remitted bipolar disorder. *General hospital psychiatry*, 57, 7-12.

14. Lucenko, O. L. (2016). Frajburz'kyj osobystisnyj opytuval'nyk FPI-perevirka validnosti ta lokal'na standartyzaciya. *Visnyk Xarkivs'koho nacional'noho universytetu imeni VN Karazina. Seriya Psicholohiya*, (61), 49-54.

Надійшла до редколегії 10.03.21
Рекомендована до друку 14.06.21

Andrii Zaiets, PhD Student

ORCID ID: 0000-0001-8214-2149

Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

PREDICTOR VARIABLES FOR ELEVATED MOOD AND ACTIVITY IN HYPOMANIA AND SELF-ACTUALIZATION

The issue of overdiagnosis of hypomanic episodes is relevant due to their borderline nature. Diagnostic criteria describing elevated mood and activity, high self-esteem and productivity, is partly resembling a healthy process of self-actualization, which on the one hand leads to the already mentioned overdiagnosis, and on the other – to the social stigma of patients with bipolar disorder and medical and social prejudice against the elevated mood and activity they display. As part of this work, using correlation and regression, differentiation of high mood and high activity predictors is made in groups of people with a high level of self-actualization (n = 25) and patients diagnosed with the bipolar affective disorder without comorbidity (n = 24). A sample of healthy individuals with a normal level of self-actualization (n = 110) was also involved to control side variables and compare means. The following assessment inventories are used to collect data: Personal Orientation Inventory (Shostrom, 1963 – in the adaptation of SAT (Aleshina, Gozman, Zaika & Kroz, 1984)), shortened version of MMPI Mini-Mult (Zaitsev, Kozyula, 1981), FPI-B (Hampel & Selg, 1963 – adapted by Krylov, Ronginsky, 1989). The regression of the "hypomania" scale, Mini-Mult, as a dependent variable, showed different groups of predictors for the two studied samples. The statistics are summarized as a model of the relationship between elevated mood and activity predictors for the two groups. Significant differences in the configuration and elements of the linkages indicate the possibility of further development of this problem to create assessment tools and methodological guidelines for psychosocial care for groups at risk of developing or recurrence of bipolar disorder. Mainly, the difference in predicting variables consists of highly negative relation of cognitive needs to hypomania in the BAD group with highly positive direct affection of "schizoid" variable of Mini-Mult, whereas hypomanic trait in the self-actualizing group is affected by "schizoid" variable indirectly and is mainly subject of effect for "existential flexibility" and "time competence" variables.

Keywords: bipolar disorder, hypomania, self-actualization, elevated mood, existential flexibility.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 33-37 (2021)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).6](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).6)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Алла Коваленко, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-6458-5325;
Альбіна Головіна, асп.
ORCID ID: 0000-0003-0366-3961

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ У КОНТЕКСТІ РОЗВ'ЯЗАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ДИЛЕМ

Представлено аналіз основних методологічних принципів і дизайнів експериментальних досліджень соціальних преференцій. Описано класичні експерименти з дослідження соціальних преференцій і виокремлено їхні сильні та слабкі сторони. Спростовано постулат особистого інтересу як домінуючого чинника у процесі ухвалення рішення. Наведено дизайн психологічного дослідження, що найточніше дозволить типологізувати соціальні преференції досліджуваних і сприятиме створенню репрезентативної моделі ухвалення рішень.

Ключові слова: соціальні преференції, теорія ігор, рівновага Неша, гра з диктатором, інвестиційна гра, гра в суспільні блага, гра в ультиматум.

Вступ. Для того, щоб створити репрезентативну модель соціальних преференцій людини, необхідне проведення емпіричного дослідження, що відповідатиме загальнонауковим і конкретнонауковим принципам, збігатиметься з актуальною парадигмою [21], матиме ґрунтовний теоретичний аналіз, відповідатиме базовим вимогам експериментального дослідження (рандомізований відбір учасників, подвійний сліпий метод, контроль побічних змінних) або пояснювати причини відмови від них [2]) та вимогам використання методів математичної обробки даних [3]. Проте першочерговою проблемою дослідження соціальних преференцій є визначення їхніх детермінант. Залежно від того, що дослідник убачає в основі соціальних преференцій – особистий інтерес, почуття справедливості, почуття взаємності, тощо – створюється відповідний дизайн експерименту. Це може призводити до певних викривлень у результатах та у створенні вузьких моделей, які не можуть відтворити рішення людей поза ситуацією лабораторного дослідження. Усе це створює необхідність переосмислення структури соціальних преференцій і побудови моделі для комплексного дослідження ухвалення рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Р. Мерфі, С. Роос, М. Кросон, К. Фехр, Е. Мюллен присвятили власні праці дослідженню соціальних преференцій. Р. Мерфі, зокрема, створив конструкт "соціальних орієнтацій", що розподіляє людей на типи залежно від їхньої стратегії розв'язання ситуацій щодо розподілу ресурсів [25]. М. Кросон описав роль моральних упереджень, які є викривленими особистими інтересами, що мають потенціал зміни соціальної орієнтації [15]. Е. Фехр запропонував ідею оцінки неогоїстичних мотивів, які схиляють людину до ухвалення просоціального рішення. Серед зазначених мотивів Е. Фехр виокремлює альтруїзм, почуття справедливості, оцінку взаємності, наявність конкурентних переваг [16]. Е. Мюллен присвятив праці дослідженню виявів соціальних преференцій у малих групах і з'ясував: люди більше схильні до альтруїстичної поведінки, якщо вони знають, що їхні дії вплинуть на знайомих членів групи [23]. Дослідження цих науковців лежать в основі вивчення соціальних преференцій, їх вважають класичними.

Серед вітчизняних учених вагому роль у дослідженні процесу ухвалення рішень у ситуації невизначеності мають праці А. Коваленко, І. Поповича, Т. Петровської, Т. Корнілової та ін. [6]. А. Коваленко, зокрема, зазначає, що соціальні преференції пов'язані не тільки з особистим інтересом, але і з альтруїстичними намірами [4]. І. Попович наголошує на тому, що соціальні преференції

мають значення в багатьох сферах життя, особливо у переговорах та корпоративній культурі [10]. Т. Корнілова вивчала мотиваційний компонент у структурі ухвалення рішень і виокремлює типи особистісно-мотиваційної спрямованості досліджуваних [7].

Ураховуючи значний інтерес зарубіжних і вітчизняних дослідників, зростання кількості публікацій із проблеми соціальних преференцій і складність їхнього дослідження, можна стверджувати про актуальність теми пропонуваної статті.

Виокремлення нерозв'язаних раніше частин проблеми. Нерозв'язаними в зазначеному контексті є питання створення адекватної моделі дослідження процесу врегулювання соціальних дилем, що спрямовані на вимірювання соціальних преференцій. Другим нерозв'язаним питанням є реалізація дизайну експериментального дослідження, внаслідок якого можливо було б створити структурну модель ухвалення рішень у ситуації невизначеності.

Мета статті полягає в аналізі зарубіжних і вітчизняних експериментальних досліджень у галузі теорії ігор, що дозволяють зрозуміти вияви соціальних преференцій у ситуації невизначеності та побудувати відповідну модель ухвалення рішень. Результатом цього аналізу має стати оригінальна модель дослідження соціальних преференцій, що враховуватиме результати попередніх досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для опису класичних досліджень соціальних преференцій необхідно ввести поняття рівноваги Неша, що важливе для оцінювання дій досліджуваних та інтерпретації їхніх мотивів. Рівновага Неша – це концепція в теорії ігор, де оптимальний результат гри – такий, за якого в жодного гравця немає стимулу відхилитися від обраної ним стратегії після оцінки вибору опонента. Це означає, що людина не може отримати додаткової вигоди від зміни дій, якщо інші гравці не змінюють власні стратегії [22].

Рівновага Неша названа на честь її винахідника, американського математика Дж. Неша. Її вважають однією з найважливіших концепцій у теорії ігор, що намагається математично і логічно визначити дії, які мають робити учасники гри, щоб забезпечити для себе найкращі результати. Причина, з якої рівновагу Неша вважають такою важливою концепцією теорії ігор, пов'язана з її широкими можливостями практичного застосування. Рівновага Неша може входити в широкий спектр дисциплін – від економіки до соціальних наук. Щоб швидко знайти рівновагу Неша або побачити, чи вона взагалі існує в певній ситуації, іншим гравцям потрібно розкрити стратегію кожного гравця. Якщо ніхто не змінює свою стратегію, то можемо спостерігати рівновагу Неша [19].

Рівновагу Неша часто порівнюють із домінантною стратегією, іншою концепцією теорії ігор. Рівновага Неша стверджує, що оптимальною стратегією гравця є збереження курсу своєї початкової стратегії, знаючи стратегію суперника, і що всі гравці дотримуються однакової стратегії, якщо всі інші не змінюють свою стратегію [22]. Домінантна стратегія доводить, що обрана стратегія приведе до кращих результатів з усіх можливих стратегій, які можна використовувати, незалежно від стратегії, що використовує опонент [17]. Обидва терміни схожі, але дещо відрізняються. Рівновага Неша стверджує: нічого не виграється, якщо хтось із гравців змінить свою стратегію, а всі інші гравці дотримуватимуться своєї стратегії. Домінантна стратегія переконує, що гравець вибере стратегію, яка приведе до найкращого результату, незалежно від стратегій, що обрали інші гравці. Домінантна стратегія може входити до рівноваги Неша, тоді як рівновага Неша може бути не найкращою стратегією в грі [24].

Важливо, що всі моделі теорії ігор працюють лише в тому випадку, якщо залучені гравці є "раціональними агентами". Це означає, що вони прагнуть досягти конкретних цілей, намагаються вибрати найоптимальніший результат, залучають фактор невизначеності у свої рішення та є реалістичними у виборі своїх варіантів [23]. Основним обмеженням рівноваги Неша є те, що вона вимагає від людини знання стратегії свого опонента. Рівновага за Нешем можлива лише в тому випадку, якщо гравець вирішить дотримуватися своєї поточної стратегії за умови, що він знає стратегію свого суперника. У більшості випадків, наприклад на війні, людина рідко знає стратегію суперника або має абсолютно чітке бачення свого оптимального результату. На відміну від домінантної стратегії, рівновага Неша не завжди призводить до найоптимальнішого результату. Це просто означає, що людина вибирає найкращу стратегію, з огляду на інформацію, якою вона володіє. Ба більше, у повторюваних іграх з одними і тими ж суперниками рівновага Неша не враховує минулу поведінку, що часто впливає на майбутню поведінку [22].

Як приклад застосування рівноваги Неша можна навести схему розв'язання класичної дилеми в'язня. У цій грі заарештовані двоє злочинців, і кожен перебуває в одиночній камері без можливості спілкуватися один з одним. У прокурорів немає доказів, щоб засудити цю пару, тому вони пропонують кожному ув'язненому можливість або зрадити іншого, або свідчити, що інший вчинив злочин, або співпрацювати, зберігаючи мовчання. Якщо обидва ув'язнених зраджують один одного, кожен відбуває по п'ять років в'язниці. Якщо А зраджує В, але В зберігає мовчання, гравця А звільняють, а гравця В відбуває 10 років в'язниці, або навпаки. Якщо кожен мовчить, то кожен відсидить всього один рік в'язниці. Рівновага Неша в цьому прикладі полягає в тому, що найкращим рішенням буде те, коли обидва гравці зраджують один одного. Хоча взаємна співпраця приводить до кращого результату, якщо один ув'язнений вибирає співробітництво, а інший – ні, результат для одного ув'язненого гірший [24].

Інший важливий чинник для розуміння поведінки людей у процесі розв'язання соціальних дилем – це особистий інтерес. Постулат особистого інтересу залишався домінантним у працях дослідників, які вивчали поведінку людей у ситуації невизначеності до 2010 р. [26]. Відповідно до цього постулату, особи, які приймають рішення, прагнуть максимізувати особисті вигоди і абсолютно байдужі до наслідків для інших. Хоча дослідники визнають, що соціальний інтерес грає певну роль у процесі розв'язання соціальних дилем, він не є найвпливовішим. З огляду на це увага дослідників перейшла на кількісну

оцінку інших чинників, що мають значення у процесі ухвалення рішення про розподіл ресурсів [25]. Р. Мерфі запропонував конструкт "соціальної орієнтації", який виражається в тому, скільки ресурсів одна людина готова пожертвувати заради того, щоб допомогти іншій людині, або навпаки – завдати їй шкоди [24].

Нині соціальні преференції досліджують крізь призму детермінант. Учені намагаються зрозуміти, які властивості особистості, риси характеру можуть впливати на тип ухвалення рішення. Із цього питання ведеться активна дискусія, бо побутує думка, що соціальні преференції мають різне походження: біологічне та соціальне. У психології це питання залишається відкритим: поки одна група дослідників вивчає знімки магнітно-резонансної томографії мозку та генетику людини, інша – аналізує роль виховання та соціального середовища. У більшості літературних джерел стверджується, що "біологія" сильніше впливає на соціальні преференції, тоді як дослідження, що підтверджують значний вплив соціокультурних чинників, усе ще проводять.

У недавніх статтях Г. Крістопулоса та К. Кінг-Казас досліджено зв'язок орієнтації на соціальні цінності й активності людського мозку. Дослідження функціональної магнітно-резонансної томографії показало, що реакції медіальної префронтальної кори – ділянки, яка зазвичай пов'язана із соціальним пізнанням, – активніша в людей, що ухвалюють альтруїстичні рішення порівняно з конкурентним, індивідуалістичним і кооперативним типами досліджуваних. Одночасно підвищена активність мозку була зафіксована в сусідніх ділянках – вентромедіальній та дорсомедіальній префронтальній корі [12]. Нейропсихологічні дослідження соціальних преференцій мають на меті створення карт головного мозку людей з різними типами соціальних орієнтацій. У перспективі результати зазначених досліджень можуть стати надійним інструментом для прогнозування поведінки людини в ситуації невизначеності.

Соціокультурні чинники, зокрема соціальний та економічний статуси, почуття справедливості, соціальні норми, релігія, етнічна приналежність, соціальна історія також пов'язані із соціальними преференціями. Е. Фехр зауважує, що соціальні преференції обумовлені етнічними та культурними відмінностями [16]. Аналогічним чином Л. Гуїзо й інші вчені запропонували релігійну віру як один із визначальних чинників довіри до інших [20]. Відповідно до праць Т. Траверсе, преференції в політиці можна розглядати як чинники політичного мислення. Їхня структура може містити когнітивний, операційний і регулятивно-особистісний компоненти. Гіпотеза про дії інших акторів і відповідне рішення щодо власних дій є результатом взаємодії цих факторів [28]. Зазначені соціальні преференції вивчали з використанням різних експериментальних схем. Для перевірки різних преференцій використовуються різні дизайни. Ці конструкції засновані на теоретичній ідеї гри про ідеальну рівновагу Неша, яку спостерігаємо, коли поведінку учасників визначає особистий інтерес. Поведінку, що відхиляється від цієї рівноваги, пояснюють неекономічними уподобаннями. Усі ці експерименти використовували з тією чи іншою формою варіації для вивчення різних чинників, що впливають на вияви соціальних преференцій [9].

Дж. Андреоні запропонував безумовний альтруїзм як один з головних чинників, що визначає рішення людини в соціальній дилемі. Безумовна альтруїстична поведінка виявляється тоді, коли досліджуваній не хоче зменшувати матеріальні вигоди інших людей, або тоді, коли альтруїстична або кооперативна поведінка – це ініціатива досліджуваного, а не просто реакція на допомогу від іншого [11]. Гра в ультиматум є класичною схемою дос-

лідження альтруїстичної поведінки людей. Це різновид гри на торг, де у двох гравців є грошова сума, яка має бути розділена між гравцем 1, який пропонує розподіл, і гравцем 2, який відповідає власним рішенням на цей розподіл. Перший гравець повинен вирішити, як поділити гроші між собою й іншим досліджуваным, що потім приймається або відхиляється іншим учасником. У разі прийняття обидва гравці отримують запропоновану суму грошей, а в разі відмови жоден із гравців не отримує нічого. Подача пропозиції та її прийняття – це приклад ідеальної рівноваги Неша. Відхилення від цієї рівноваги можна інтерпретувати як неприйняття нерівності, взаємності або альтруїзму [15].

Згідно із Дж. Коксом, довіра та взаємність лежать в основні просоціальної орієнтації. Довіру можна визначити як переконання, що одна людина має про поведінку інших людей. З іншого боку, надійність, взаємність або умовний альтруїзм – це ситуації, коли людей спонукають реагувати на "доброту добротою, а на недобррозичливість – недобррозичливістю, навіть якщо це не в їхніх матеріальних інтересах" [14]. Ці чинники можна розглядати як найсильніші та важливі преференції з погляду експериментального дослідження. Їх перевіряли в інвестиційних іграх, які також називають іграми на довіру. Для вимірювання довіри та взаємності в цій послідовній грі для двох гравців, гравець 1 отримує грошову суму, частина з якої може бути передана гравцеві 2. Ця сума грошей спочатку множиться на $n \geq 1$ раз експериментатором, а потім передається гравцеві 2. Гравець 2 може зберегти всю передану суму грошей або передати будь-яку суму назад гравцеві 1. Поведінку гравця 1 та гравця 2, якщо вона відхиляється від рівноваги Неша, інтерпретують як таку, що спричинена довірою та взаємністю [1].

Е. Фехр та Ю. Фішбахер припускають, що неприйняття нерівності виявляється тоді, коли люди хочуть справедливого розподілу ресурсів, тому вони демонструють альтруїстичну поведінку, коли відчувають, що "матеріальні виплати" інших людей нижчі певного "справедливого орієнтира". Альтруїстичні мотиви зникають у ситуаціях, коли досліджувані хочуть зменшити "матеріальну вигоду" інших, оскільки її можна сприймати як перевищення "справедливого орієнтира". Цей приклад частково спростовує ідею того, що тільки альтруїзм лежить в основні ухвалення рішення про розподіл ресурсів [18]. Іноді можна знайти багато спільного між поведінкою взаємності та неприйняттям нерівності [17]. Перевірити вплив неприйняття нерівності на соціальні преференції можливо у грі з диктатором. Вона передбачає двох гравців: гравець 1 – пропонує розподіл, гравець 2 – досліджуваний, який ухвалює рішення про розподіл ресурсів у відповідь. Між учасниками має бути розділена грошова сума. Однак у цій грі досліджуваному не надається можливість відхилити будь-яку пропозицію, висунуту диктатором. Поведінку досліджуваного можна інтерпретувати як неприйняття нерівності або альтруїзму, але не як неприйняття ризику, оскільки пропозиція гравця 1 є обов'язковою для гравця 2 [13].

Конкурентна орієнтація також є впливовим чинником у процесі ухвалення рішення про розподіл ресурсів, на думку Е. Фехра та Ю. Фішбахера. Конкурентна орієнтація виявляється тоді, коли існує негативне ставлення до матеріальних винагород інших та наявна готовність зменшити ці винагороди, навіть якщо такі дії призведуть до особистих витрат [18]. Ця орієнтація не залежить від почуття справедливості чи несправедливості, які виявляють інші досліджувані. Вплив конкурентної орієнтації на соціальні преференції майже не вивчений, тому є перспективним напрямком для досліджень [16]. Одне з небагатьох досліджень проводили у формі гри в суспіль-

ні блага, що найкраще відображає зв'язок соціальних преференцій і виявів конкурентної орієнтації. Механізм добровільних пожертвувань (VCM) – це форма гри в суспільні блага, призначена для доказу альтруїстичної та чесної поведінки. Тут учасникам дають певний ресурс, а також можливість виділити його на власне особисте споживання або на споживання групи. Представляючи соціальну дилему, пожертвування мають велику цінність для досліджуваного, але виявляються корисними та необхідними для групи. Ідеальна рівновага Неша в цій формі гри – нічого не робити для суспільного споживання, але відхилення від цього правила інтерпретують як альтруїстичну поведінку, що протилежна конкурентній орієнтації [15].

Узагальнюючи наведені результати досліджень, можна зробити висновок, що найбільша проблема теорії ігор полягає в тому, що вона заснована на припущенні про те, що люди є раціональними суб'єктами, корисливими та такими, що прагнуть максимізувати корисність. Теорія ігор не може пояснити той факт, що в деяких ситуаціях досліджувані можуть потрапити в рівновагу Неша, а в інших випадках – ні, залежно від соціального контексту і того, ким є гравці [8]. Для прогнозування поведінки людини до цієї моделі варто залучити більше психологічних чинників, які можуть визначати соціальну поведінку. Насамперед ці чинники мають бути пов'язані з тими властивостями особистості, які відображають схильність людей до співпраці та піклування про благополуччя інших, навіть якщо ці дії є ірраціональними, тобто мінімізують власну вигоду. А. Коваленко та А. Головіна визначили, що з урахуванням реальної поведінки людей, більш репрезентативним буде уявлення про те, що поняття раціональності варто переосмислити та ввести нове визначення раціональної людини як альтруїстичного суб'єкта [5].

З огляду на цей чинник можна запропонувати модель лонгitudного дослідження, яка передбачатиме вплив біологічних та соціальних детермінант на вияв соціальних преференцій. Як залежну змінну використаємо соціальні орієнтації особистості, що вимірюють за допомогою методики SVO (Social Value Orientation test) [24]. У ролі незалежних змінних можна обрати чутливість до винагороди/втрати, цінності, почуття справедливості, схильності до утилітаризму, емоційний і соціальний інтелект. Варто враховувати, що в тесті SVO досить просто надати соціально бажану відповідь, тому цей чинник слід контролювати за допомогою декількох замірів у різний час. Крім того, є інші чинники, що впливають на соціальні орієнтації, серед них: утомка від ухвалення рішень, зворотний зв'язок від людей, заради яких це рішення приймали (позитивна та негативна оцінка), загроза втрати ресурсу/репутації, перспектива отримання ресурсу/репутації тощо. Зважаючи на це, дослідження доцільно проводити у чотирьох серіях, перерва між якими має становити не менше двох місяців. Кожна серія передбачає: замір соціальної орієнтації особистості, гру в ультиматум, подію, що впливатиме на зміну соціальної орієнтації, та ще одну гру в ультиматум. У такому вигляді дослідження відповідає всім ознакам класичного експерименту. Проте його можливо перетворити у квазіексперимент, виключивши першу гру. Так можна зекономити ресурси й отримати надійні дані.

Висновки. Соціальні преференції мають принципове значення для розуміння поведінки людей, що ухвалюють рішення у процесі розв'язання соціальних дилем. Зарубіжні та вітчизняні дослідники, використовуючи експериментальні методики, змоделювали соціальні преференції в чинниках довіри, надійності, взаємності, неприйняття нерівності, безумовного альтруїзму та кон-

курентних переваг. Ці експериментальні методи зазвичай набувають форм гри: ультиматумів, диктаторів, довіри, суспільних благ тощо. Результати цих ігор свідчать про те, що люди не є "раціональними агентами" у класичному розумінні цього терміна. Часто гравці не діють з орієнтацією на максимізацію вигоди або на мінімізацію втрат. На їхні рішення впливають психологічні фактори, які часто не входять до моделі, що створюються в межах поведінкової економіки. Саме через це прогнозування соціальних преференцій досліджуваних є неповним. Залучення ширшого кола предикторів, таких як чутливість до винагороди/втрати, цінності, почуття справедливості, схильність до утилітаризму, емоційний і соціальний інтелект, в тому від ухвалення рішень, зворотний зв'язок від людей, загроза втрати ресурсу/репутації, перспектива отримання ресурсу/репутації можуть стати вагомими чинниками, на основі яких людина ухвалює рішення про розподіл ресурсів у ситуації невизначеності [15].

Перспективи подальших досліджень передбачають створення нового, чутливішого інструменту для вимірювання соціальних орієнтацій особистості. Також можливе залучення більшої кількості соціально-психологічних чинників до експериментальних планів, які потенційно можуть бути пов'язаними з виявом соціальних преференцій.

Список використаних джерел

1. Баганов В. Основные аспекты принятия решений в условиях неопределенности. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2019. № 27. С. 54–58.
2. Готтсдanker Р. Основы психологического эксперимента. М.: МГУ, 1982. 464 с.
3. Дружинин В. Экспериментальная психология. М.: ИНФРА-М, 1997. 256 с.
4. Коваленко А. Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння. К.: Київський університет, 2010. 215 с.
5. Коваленко А., Головіна А. Зсув соціальних преференцій на моральні упередження у процесі прийняття рішень про розподіл ресурсів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: "Психологія"*. 2020. № 1. С. 33–36.
6. Коваленко А. Корнев М. Соціальна психологія. К.: Геопринт, 2006. 400 с.
7. Корнилова Т. Риск в мышлении как условие риска в действии. *Управление риском*. 2001. № 3. С. 21–28.
8. Мащенко С., Волошин О. Моделі та методи прийняття рішень. К.: ВПЦ "Київський університет", 2010. 336 с.
9. Помиткіна Л. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень. К.: Кафедра, 2013. 381 с.
10. Попович І. Соціальні очікування в людських взаєминах. *Серія: Психологія*. 2015. № 2. С. 144–153.
11. Andreoni J. Giving with Impure Altruism: Applications to Charity and Ricardian Equivalence. *University of Chicago Press*. 1989. № 6. С. 1447–1458.
12. Christopoulos G., King-Casas B. With you or against you: Social orientation dependent learning signals guide actions made for others. *Neuroimage*. 2015. № 104. С. 326–335.
13. Cooper D., Kagel J. Other regarding preferences: A selective survey of experimental results. 2013. 110 p.
14. Cox J. Trust, Fear, Reciprocity, and Altruism: Theory and Experiment. *SSRN Electronic Journal*. 2006. № 7. С. 1–25.
15. Croson R., Gneezy U. Gender Differences in Preferences. *Journal Of Economic Literature*. 2009. № 47. С. 448–474.
16. Fehr E. On the Economics and Biology of Trust. *Journal of the European Economic Association*. 2009. № 7. С. 235–266.
17. Fehr E. Theory of Fairness, Competition and Cooperation. *SSRN Electronic Journal*. 1998. №114. С. 817–868.
18. Fehr E., Fischbacher U. Why Social Preferences Matter – The Impact of Non-Selfish Motives on Competition, Cooperation and Incentives. *SSRN Electronic Journal*. 2002. № 478. С. 1–33.
19. Greiff M., Ackermann K., Murphy R. Playing a Game or Making a Decision? *Methodological Issues in the Measurement of Distributional Preferences*. 2018. № 9. С. 1–25.
20. Guiso L., Sapienza P., Zingales L. People's opium? Religion and economic attitudes. *Elsevier*. 2003. № 50. С. 225–282.
21. Kuhn T. The structure of scientific revolutions. Chicago: The University of Chicago Press, 2012. 222 c.
22. McClintock C., Allison S. Social Value Orientation and Helping Behavior. *Journal Of Applied Social Psychology*. 1989. № 19. С. 353–362.
23. Mullen B., Goethals G. Theories of group behavior. N. Y.: Springer, 1987. 229 c.
24. Murphy R., Ackermann K., Handgraaf M. Measuring Social Value Orientation (SVO). *Judgment and Decision Making*. 2011. № 6. С. 771–781.
25. Murphy R., Ackermann K. Social preferences, positive expectations, and trust based cooperation. *Journal of Mathematical Psychology*. 2015. № 67. С. 45–50.
26. Murphy R., Ackermann K. Social Value Orientation: Theoretical and measurement issues in the study of social preferences. *Personality and Social Psychology Review*. 2014. № 18. С. 13–41.
27. Roos M. Behavioral and complexity macroeconomics. *European Journal Of Economics And Economic Policies: Intervention*. 2017. № 14. С. 186–199.
28. Traverse T. Characteristic of forming hypothesis solution in the political thinking process. *Ukrainian Psychological Journal*. 2018. № 1. С. 161–169.

References

1. Baganov V. Osnovnye aspekty prinjatija reshenij v uslovijah neopredelennosti. *Azimut nauchnyh issledovanij: jekonomika i upravlenie*. 2019. № 27. S. 54–58.
2. Gottsdanker R. Osnovy psihologicheskogo jeksperimenta. Moskva: MGU, 1982. 464 s.
3. Druzhinin V. Jeksperimental'naja psihologija. Moskva: INFRA-M, 1997. 256 s.
4. Kovalenko A. B. Psihologija mizhosobistisnogo vzaemorozuminnja. Kiiv: Kiiv's'kij universitet, 2010. 215 s.
5. Kovalenko A., Golovina A. Zsuv social'nih preferencij na moral'ni uperedzhennja u procesi priinjattja rishen' pro rozpodil resursiv. *Visnik Kiiv's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Serija "Psihologija"*. 2020. №1. S. 33–36.
6. Kovalenko A., Kornev M. Social'na psihologija. Kiiv: Geoprint, 2006. 400 s.
7. Kornilova T. Risk v myshlenii kak uslovie riska v dejstvii. *Upravlenie riskom*. 2001. №3. S. 21–28.
8. Mashhenko C. Modeli ta metodi priinjattja rishen' / C. Mashhenko, O. Voloshin. Kiiv: Vidavnicno-poligrafichnij centr "Kiiv's'kij universitet", 2010. 336 s.
9. Pomitkina L. Psihologija priinjattja osobististu strategichnih zhitteviv rishen' / L. Pomitkina. Kiiv: Kafedra, 2013. 381 s.
10. Popovich I. Social'ni ochikuvannja v ljuds'kih vzaeminah. *Serija: Psihologija*. 2015. №2. S. 144–153.
11. Andreoni J. Giving with Impure Altruism: Applications to Charity and Ricardian Equivalence. *University of Chicago Press*. 1989. № 6. С. 1447–1458.
12. Christopoulos G., King-Casas B. With you or against you: Social orientation dependent learning signals guide actions made for others. *Neuroimage*. 2015. № 104. С. 326–335.
13. Cooper D., Kagel J. Other regarding preferences: A selective survey of experimental results. 2013. 110 c.
14. Cox J. Trust, Fear, Reciprocity, and Altruism: Theory and Experiment. *SSRN Electronic Journal*. 2006. № 7. С. 1–25.
15. Croson R., Gneezy U. Gender Differences in Preferences *Journal Of Economic Literature*. 2009. № 47. С. 448–474.
16. Fehr E. On the Economics and Biology of Trust. *Journal of the European Economic Association*. 2009. № 7. С. 235–266.
17. Fehr E. Theory of Fairness, Competition and Cooperation. *SSRN Electronic Journal*. 1998. №114. С. 817–868.
18. Fehr E., Fischbacher U. Why Social Preferences Matter – The Impact of Non-Selfish Motives on Competition, Cooperation and Incentives. *SSRN Electronic Journal*. 2002. № 478. С. 1–33.
19. Greiff M., Ackermann K., Murphy R. Playing a Game or Making a Decision? *Methodological Issues in the Measurement of Distributional Preferences*. 2018. № 9. С. 1–25.
20. Guiso L., Sapienza P., Zingales L. People's opium? Religion and economic attitudes. *Elsevier*. 2003. № 50. С. 225–282.
21. Kuhn T. The structure of scientific revolutions. Chicago: The University of Chicago Press, 2012. 222 c.
22. McClintock C., Allison S. Social Value Orientation and Helping Behavior. *Journal Of Applied Social Psychology*. 1989. №19. С. 353–362.
23. Mullen B., Goethals G. Theories of group behavior. N. Y.: Springer, 1987. 229 c.
24. Murphy R., Ackermann K., Handgraaf M. Measuring Social Value Orientation (SVO). *Judgment and Decision Making*. 2011. № 6. С. 771–781.
25. Murphy R., Ackermann K. Social preferences, positive expectations, and trust based cooperation. *Journal of Mathematical Psychology*. 2015. № 67. С. 45–50.
26. Murphy R., Ackermann K. Social Value Orientation: Theoretical and measurement issues in the study of social preferences. *Personality and Social Psychology Review*. 2014. № 18. С. 13–41.
27. Roos M. Behavioral and complexity macroeconomics. *European Journal Of Economics And Economic Policies: Intervention*. 2017. № 14. С. 186–199.
28. Traverse T. Characteristic of forming hypothesis solution in the political thinking process. *Ukrainian Psychological Journal*. 2018. №1. С. 161–169.

Надійшла до редколегії 25.03.21
Рекомендована до друку 15.06.21

Albina Holovina, PhD Student
ORCID ID: 0000-0003-0366-3961
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

METHODOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL PREFERENCES RESEARCH IN THE CONTEXT OF SOLVING SOCIAL DILEMMAS

The article presents an analysis of the main methodological principles and schemes of social preferences experimental research, which are determined as a fundamental concept to understanding the behavior of decision-makers in the process of resolving social dilemmas. The models presented in the article include an analysis of the factors that determine social preferences. Among them are the factors of trust, reliability, reciprocity, rejection of inequality, unconditional altruism and competitive advantage. The article provides a description of the strengths and weaknesses of the classic methods for studying social preferences, which usually take the form of ultimatum game, dictator game, trust game and public goods game. The study reveals the importance of the Nash equilibrium as a way to interpret human behavior in resource allocation during the game. Analysis of numerous literary sources shows that the ultimatum game is a classic scheme for studying the altruistic behavior of people. The submission of a proposal and its acceptance is an example of Nash's ideal equilibrium. Deviation from this balance can be interpreted as altruism. In turn, the trust game is a classic scheme for studying the reciprocity and prosocial orientation. If the behavior of players deviates from Nash's equilibrium, it is interpreted as being caused by trust and reciprocity. The dictator game is a classic scheme for studying the rejection of inequality. The subject's behavior can be interpreted as a rejection of inequality or altruism, but not as a rejection of risk, as the offer of Player 1 is mandatory for Player 2. Public goods game is a classic scheme for studying the competitive orientation. Nash's ideal balance in this form of play is to do nothing for public consumption, but deviating from this rule is interpreted as altruistic behavior that is the opposite of competitive orientation. As a result, the design of psychological research is presented, which most accurately typologies the social preferences of the subjects and can contribute to the creation of a representative model of decision-making process.

Keywords: social preferences, game theory, Nash equilibrium, dictator game, investment game, public goods game, ultimatum game.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 38-41 (2021)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).7](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).7)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Anton Kurapov, PhD (Psychology), Assist. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-1286-9788;
Aleksandra Balashevych, Student
ORCID ID: 0000-0002-4865-3487;
Hanna Tsurikova, Student
ORCID ID: 0000-0003-1744-0128
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COMPLEX SOUND'S PITCH AND TEMPO PERCEPTION: PSYCHOLOGICAL AND INSTRUCTIONAL FEATURES

The study investigates features of complex sound's pitch and tempo perception depending on instructional set presence via the Likert scale and WAM test (wellbeing, activity, mood). Influence of objective complex sound characteristics (pitch and tempo) on a subjective evaluation of a music fragment, as well as the influence of instructional set (prior informing of a participant about objective differences between music fragments) on a subjective evaluation of a music fragment, were explored. The study looks at how people of different genders, whether they know how to play an instrument or have had musical education, perceive music. It was discovered that high pitch music was embraced as more fun, bright, light, and indecisive. Music with a higher tempo was also perceived as carefree, which is subjectively evaluated as less heavy and more fun. People with musical education background notice more differences between fragments with various pitches and tempos, specifically, they are capable of differentiating pitch and tempo changes better. In general, the study has shown that it is possible to manipulate objective characteristics of a complex sound in order to create widely acceptable subjective and psychological interpretation.

Keywords: pitch and tempo perception, complex sound, music, psychoacoustics, music psychology.

Problem Statement. Divided into various musical cultures across the whole world, music plays an important role in human life and influences different domains of it. Today, the amount of audio information in people's daily routines has increased significantly, and this information has a considerable impact on a person's emotional state. Music psychology today is based on the findings of acoustics, philosophy, ethnomusicology, musicology, and other scientific studies. Lately, it can be seen that the interest in human musicality and in the way human brain handles musical information has been raised among scientific disciplines studying neuronal features of perception. Philosophy analyses music from different perspectives too, trying to understand it as a human phenomenon. As a result, music is viewed as a complex phenomenon with a variety of features that definitely have a capability of being psychologically interpreted.

The physical feature of sound as a lengthwise wave that spreads through the air fully defines and describes the sound itself. Each individual perceives sound differently, depending on personality traits, psychological or biological factors, in particular individual experience, presence or lack of inborn absolute pitch, attitude to perceived music, etc. However, there are two objective sound features, pitch and tempo, and they allow to look at subjective audial stimuli interpretation in more detail.

The primary goal of this study is to investigate aspects of complex sound pitch and tempo perception based on instructional set using the Likert scale. A traditional experiment design was used, with an experimental and a control group. This study will increase understanding of human subjective perception of pitch and tempo in music, which may aid in the use of music for therapeutic purposes, since psychological interpretation of music is not unique and manipulation with objective characteristics of the complex sound would allow to create very precise subjective evaluation, common for the majority of people.

Literature Review. The perception of music is studied at the intersection of many sciences. There are two approaches to music description: physical and psychological. Physical description of music is made within the framework of physical acoustics [3]. Physical perspective [11, 19] has its advantages that include accurate and objective explanation of each studied phenomenon.

Nonetheless, its main disadvantage is presented in the overall mathematical difficulty and specific descriptions that are rather hard to understand without having a specialized mathematical or physical educational background.

The perception of music was also investigated in the relation to individual psychological characteristics of participants [2, 5, 8, 25]. Music perception features were explored from a psychological and biological standpoint [24]. Some aspects of sound perception in relation to timbre [14], rhythm, and tempo [15] and a person's sociocultural surroundings [18, 23] were investigated. It was discovered how classical music affects the cognitive domain of children [7] and human emotions [12, 13, 22]. All of these approaches are often combined in order to describe researched phenomenon from a number of angles.

From a physical perspective, music is a sequence of sounds and is characterized as a combination of independent physical parameters. If these parameters are set, further sound spread is determined and can be accurately measured and anticipated. However, this kind of measurement requires sound spread circumstances and environment to be defined, which complicates the process [11, 19]. This is the reason why more common and less strong notions that describe music in less detail, but simpler and more convenient are operated.

Music perception depends on individual perception characteristics of each listener, and from characteristics of the melody itself, and has a long history of study. Psychoacoustics fundamental knowledge is used in creating various technologies such as hearing aids, room acoustic design etc. Psychoacoustics also does studies of statistical reactions of respondents to sound as a stimulus and considers both physical and psychological features of sound perception [2, 5, 8, 14, 15]. This is one of the scientific areas that views complex sound in the combination of exclusively physical and exclusively psychological characteristics.

The power of music's influence on people results from its sociocultural meaning. It depends on the function music has (artistic, ritual, domestic, therapeutic), as well as its perceptual features [18, 23]. Most people prefer music that correlates with their current psychic emotional state [18]. Representatives of social sciences state that this fact evidences that people try to understand themselves, their

relationships with the outer world through music. That is, music's psychic emotional influence on a person can be seen in two ways: firstly, as a change of sense of self (attempt to understand inner self), secondly, as a change of psychic emotional state itself, thirdly, as a change of personality's psychic development [23]. Sound is perceived by a person directly, as well as indirectly by affecting listener's sense of self and mood respectively.

Methodology. Considering the strong connection between music and psychology, it was assumed that there is dependence between subjective evaluation of the complex sound and its physical features. In other words, this research is aimed at answering the following questions:

1. How do objective features of complex sound (pitch and tempo) affect subjective evaluation of music fragment?

2. How does instructional set (prior informing of a participant about objective differences between music fragments) affect subjective evaluation of a music fragment?

In the study, three fragments of a musical piece (Gliere Prelude in D Flat Major, Op. 43 No. 1) were proposed. The first fragment was played one octave higher than the original sample, i.e., it was between first and second octaves, tempo was equal to 141 bpm. The second one had the original pitch and was played within the small and second octave, tempo was equal to 128 bpm. The last fragment had the lowest pitch and was within big and small octaves, its tempo was the slowest – 150 bpm.

The sample consisted of 86 participants. It included 30 men (34,9 %) and 54 women (62,8 %). There were 2 (2,3 %) respondents who identified their sex as "Other". In general, the sample consisted of participants aged from 16 to 80. Basing on Erikson's age classification, most of the respondents were teenagers and young adults (12–20 years old), adults (20–25 years old) and middle-aged people (25–60 years old). There also were participants of a late maturity period (more than 65 years old). Most of them (fig. 2) had never had musical education (58 people, 67,4 %) or had elementary musical education. Among respondents, 28 (32,6 %) stated they know how to play an instrument. Participants had music tastes in a wide spectrum of musical genres, including rock, metal, pop and classical music. The sample covers a wide range of age, musical education level and likings in music.

Results. Participants were proposed to evaluate musical fragments by the following features: "sad-fun", "decisive-indecisive", "anxious-calm", "bright-dark", "boring-exciting", "light-heavy".

Outcome measures show that women assess the first fragment as more decisive, bright and exciting than men. As for the third fragment, women perceive it as less fun and calm, but at the same time, less dark, than men. Thus, it can be concluded that women perceive music more emotionally than men (Table 1).

Table 1
Differences in different fragments perception by men and women

Fragment	Features	<i>p</i>	<i>V</i>	Difference Rank
1	indecisive	0,014	558	13,07
1	dark	0,030	596	11,09
1	exciting	0,02	506	-15,74
3	fun	0,011	556	13,17
3	calm	0,001	454	18,46
3	dark	0,047	608	10,47

The next step was determining the differences in fragment perception depending on playing a musical instrument skill. Participants who knew how to play an instrument perceive the second fragment as funnier; the third fragment was perceived as calmer. The second and the third fragments were less heavy for players: it is easier

for them to describe music fragments. The second one is more fun and less heavy for them, because it has an original pitch that was created by the author. The third one has a higher tempo, which is why it can seem not so anxious and heavy, since high tempo music can be associated with lightness and carelessness (Table 2).

Table 2
Differences in different fragments perception depending on playing a musical instrument skill presence

Fragment	Features	<i>p</i>	<i>V</i>	Difference Rank
2	fun	0,022	582	12,18
3	calm	0,001	452	19,07
2, 3	heavy	< 0,027	516–584	15,67–12,07

Differences in fragment perception depending on musical education presence were found. Participants with musical education perceive the first fragment as more exciting, calm, as well as less heavy, than those without musical education. The second fragment people without education hear as less fun, but also less heavy, than people with education. The third fragment is perceived as heavier by people with musical education. They notice more differences between fragments with different pitch and tempo (Table 3).

Table 3
Differences in different fragments perception depending on musical education presence

Fragment	Features	<i>p</i>	<i>V</i>	Difference Rank
1	calm	< 0,005	262–300	16,16–18,92
1	exciting			
2	fun	< 0,010	312–322	-14,56 – -15,29
1	dark			
3	heavy	0,000	248	-19,94
2	heavy			

To identify the accordance of mathematical statistics methods, it is necessary to check the sample for normal distribution. In order to complete that task, two statistical criteria were used: the Kolmogorov-Smirnov test and Mann-Whitney U-test. Yet, wellbeing, activity and mood test results have similar distributions.

Differences in the relevant mental state depending on participants' sex were found. It was also revealed that there is a small effect of sex on "WAM" test results. Statistical research on the reliance of "WAM" test results on the presence of instructional set was conducted. Well-being test results were found to be smaller when the set was absent. On the contrary, activity results were higher in the presence of the set. It can be said that in set presence, the average value of the mood category was higher too. Yet, the difference between average values was significantly higher than standard deviation.

Spearman's rank correlation coefficient was used in order to determinate the correlation between evaluating a fragment and a current psychic state. Average measurements of measured music features are depicted in Fig. 1. Significant statistical correlations were found while determining the link between variables.

Looking into well-being, it can be assumed that the better a person feels, the less fun and calm the first fragment seems to him/her. There is an inverse correlation between the second fragment and well-being in the "calm" characteristic, but because its pitch is one octave lower (original pitch fragment), it seems to be more fun. There is an inverse correlation in the "exciting" characteristic of the third fragment, that has the lowest pitch. If a person has good well-being, then the first fragment seems brighter, which is expected, because it has the highest pitch. The third fragment is perceived as more indecisive as its style suggests.

People with higher level of activity measurements appraised the first fragment as "decisive" and "anxious". It can be explained by tempo. The first fragment has a high tempo and was played in uppercase, so people with high activity perceive quick music as decisive, but also as anxious and turbulent. Music can be a factor of higher emotional dynamic and ruin the balance of those people. In addition, these participants characterize the second fragment as anxious, but in the meantime light, and the third one as not really exciting.

Judging by results interpretation, it can be concluded that depending on well-being, activity, and mood, people perceive music as more decisive, if it has a higher tempo. The first fragment is the highest and was assessed as the funniest, the most indecisive, the calmest, and the most exciting. The second one of the original pitches was evaluated between the first and the third and as increasingly calm, exciting and heavy. The third one – the lowest – was described as fun, indecisive and calm, which makes sense: people perceive higher pitch music as funnier and lighter (Fig. 1).

There is a difference in the fragment perception between participants who were given the instructional set and those who did not have one (Fig. 2). Considering the influence of instructional set on music fragments perception, the following tendency can be seen: respondents given the set perceive the fragments as less exciting, compared to those who were not given the set, and this phenomenon does not depend on music tempo and pitch. The presence of set made participants less sensitive to the differences between the fragments. This feature occurs in every fragment's characteristics except for "exciting". The biggest difference appeared between such characteristics as "calm" and "exciting". The set presence makes fragments with middle pitch funnier, as well as makes lower pitch fragments less anxious. The smallest difference between evaluating music fragments with and without the instructional set happened to be in the "indecisive" characteristic. It shows that individuality of subjective perception of a fragment almost doesn't affect assessment of its decisiveness (Fig. 2).

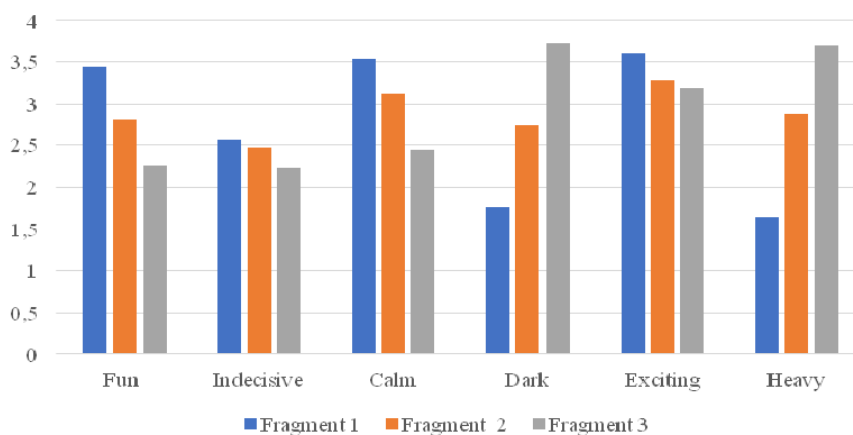

Fig. 1. Average measurements of fragments evaluated by different criteria

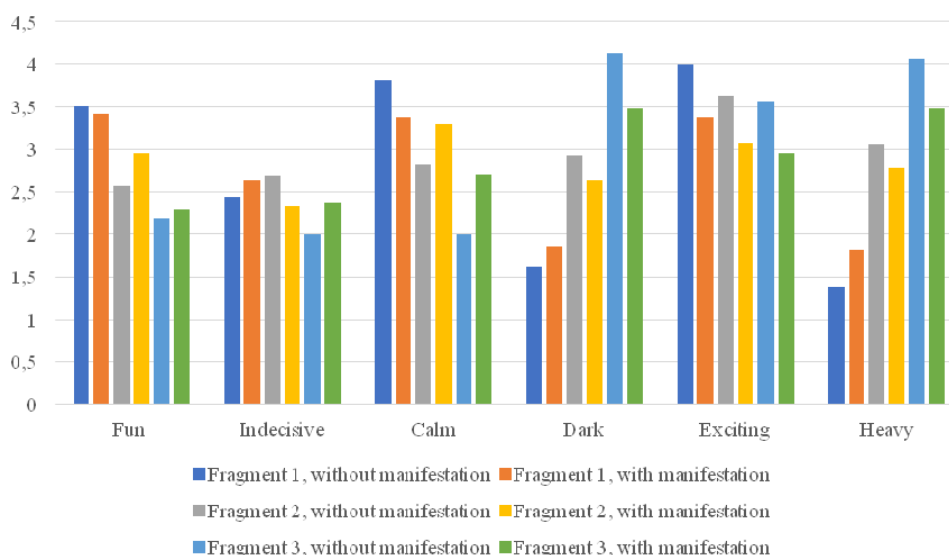

Fig. 2. Average measurements of fragments evaluated by different criteria depending on presence of the instructional set

The influence of the instructional set presence on subjective perception of music fragments with different pitch and tempo was investigated. It was found, that there is a significant difference in perception of fragments with different pitch with or without the instructional set. The biggest difference was in such fragment characteristics as anxiety and excitement.

Discussion. The results show that women, on average, perceive music a little more emotionally than men. Regarding the perception of melodies of different heights, it was found that melodies in higher registers are perceived as carefree, exciting and light, in contrast to melodies in lower registers. The lower-case music (upper and lower octaves) sounds majestic and admirable, and when a person is in good well-being, he can prefer lower tones. People with a

music education sense the difference between passages with different heights and tempos better. From the interpretation of the results, it can be concluded that people, regardless of well-being, activity and mood, perceive music that is faster in tempo as more decisive.

Objective characteristics of complex sound (pitch and tempo) affect the subjective assessment of a music fragment. High-profile music is perceived as more cheerful, light, bright and indecisive. High-tempo music is also perceived as more carefree, i.e., less heavy and more fun. Thus, indeed, the subjective perception of music can be changed by varying the physical and acoustic properties of the melody.

The presence of an instructional set, i.e., informing the respondent in advance about objective differences in musical passages, influences the subjective assessment of music. Respondents given the set perceive music as less exciting, compared to those who do not have one regardless of the tempo and pitch of the melody. The presence of the set makes the subjects less sensitive to the difference between the music. At the same time, the biggest difference for the participants with and without the set was in such characteristics as anxiety and excitement.

The set presence makes music played in the middle registers more fun, and also significantly reduces the anxiety of music that has low registers. For the "indecisive" characteristic, the difference in characteristics with and without the manifestation was the smallest, indicating that the individual's subjective perception of music has almost no effect on the assessment of its decisiveness. Thus, answers to research questions were obtained.

An important role in the perception of music is also played by situational indicators of a person's state in which he listens to the music, as well as such criteria as gender, musical education and skill to play a musical instrument. People, regardless of their well-being, activity and mood, perceive music that is faster in tempo as more decisive. Women rate higher melodies as more decisive, bright and exciting, compared to men. Melodies in low registers are perceived by women as more disturbing and less cheerful and dark. In general, women perceive music more emotionally than men. It is easier for people who know how to play musical instruments to characterize musical passages. Respondents with the skills of playing musical instruments perceive music of original height as more fun and not so difficult. People with a music education see more difference between passages with different heights and tempos.

The study of the music psychology various aspects provides broad prospects for further research. Another example is the study of music perception in marketing and political campaigns. By understanding how music affects

different segments of the population, it is possible to influence people's preferences. By examining a wider sample, for example, different ethnic or social groups, it is possible to identify how people of different countries, or different ages or social backgrounds perceive music, which can give a deeper and more thorough understanding of the subjective perception of music.

References

1. About the hearing, ear structure. Vuhoslukh.com.ua. Retrieved 2 April 2021, from <http://vuhoslukh.com.ua/proslukh>. 2021.
2. Aldoshina I. Psychoacoustics basics. Sound engineering. M.: 1999. 200 p.
3. Ananiev B. G. The tasks of art psychology. Human: Image and essence. *Humanitarian aspects*. 2001. (1). 251–261.
4. Asafiev B. V. Musical form as a process. M.: Progress, 1971. 341 p.
5. Blomstedt T. Psychoacoustics: An Introduction to Sonic Activism. SpB: Piter, 2014. 231 p.
6. Bochkarev L. L. Psychology of musical activity. 1997.
7. Črnčec R., Wilson S. J., Prior M. The cognitive and academic benefits of music to children: Facts and fiction. *Educational Psychology*. 2006. T. 26. № 4. P. 579–594.
8. Fastl H. Psycho-acoustics and sound quality. *Communication acoustics*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2005. P. 139–162.
9. Gotsdiner A. L. Musical psychology. M.: International Academy of Pedagogical Sciences. 1993.
10. Human Hearing Range – What Can We Hear? Widex.ru Retrieved 8 April 2021, from <https://www.widex.ru/ru-ru/blog/hearing-range>. 2018.
11. Irisov A. S. Sound and music. Ripol Classic. 2013.
12. Juslin P. N., Västfjäll D. Emotional responses to music: The need to consider underlying mechanisms. *Behavioral and brain sciences*. 2008. T. 31. № 5. C. 559–575.
13. Konečni V. J. Does music induce emotion? A theoretical and methodological analysis. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 2008. T. 2. № 2. C. 115.
14. Leskov A. I. Timbre as a semantic factor in the perception of musical meaning. *Bulletin of the Russian State Pedagogical University. A. I. Herzen*. 2014.
15. Moelants D., McKinney M. Tempo perception and musical content: What makes a piece fast, slow or temporally ambiguous. *Proceedings of the 8th International Conference on Music Perception and Cognition*. 2004. C. 558–562.
16. Nazaiinsky E. V. On psychology of music perception. 1972.
17. Nazaiinsky E. V. Sound world of music. 1988.
18. North A., Hargreaves D. The social and applied psychology of music. OUP Oxford, 2008.
19. Riman H. Music dictionary. A-Z. Directmedia, 2013.
20. Rubinshtein S. L. Fundamentals of General Psychology-St. Petersburg: Publishing House "Peter". Series "Masters of Psychology". - 2000.
21. Schellenberg E. G. Long-term positive associations between music lessons and IQ. *Journal of educational psychology*. 2006. T. 98. № 2. C. 457.
22. Scherer K. R. Vocal communication of emotion: A review of research paradigms. *Speech communication*. 2003. T. 40. № 1–2. P. 227–256.
23. Starcheus M. S. Secrets and myths of the emotional and psychological impact of music on a person. 2007.
24. Tan S. L., Pfordresher P., Harré R. Psychology of Music: From Sound to Significance Second Edition. Routledge, 2017.
25. Yost W. A. Psychoacoustics: A brief historical overview. *Acoustics Today*. 2015. T. 11. № 3. C. 46–53.

Надійшла до редколегії 21.02.21
Рекомендована до друку 14.06.21

Антон Курапов, канд. психол. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0002-1286-9788;

Балашевич Олександра, студ.

ORCID ID: 0000-0002-4865-3487;

Цурикова Анна, студ.

ORCID ID: 0000-0003-1744-0128

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ВИСОТИ ТА ТЕМПУ КОМПЛЕКСНОГО ЗВУКУ ЗАЛЕЖНО ВІД НАСТАНОВИ

Представлено результати дослідження особливостей сприйняття висоти та темпу комплексного звуку залежно від інструкційної настанови за допомогою методу семантичного диференціалу, а також методики САН (самопочуття, активність і настрої). Досліджено вплив об'єктивних характеристик комплексного звуку (висота й темп) на суб'єктивну оцінку музичного уривку, а також вплив наявності настанови (попереднє інформування респондента про об'єктивні відмінності в музичних уривках) на суб'єктивну оцінку музичного уривку. Було проаналізовано, як люди різної статі, з навичками гри та музичних інструментах та без них, а також із наявною або відсутньою музичною освітою сприймають музику. Визначено, що музику у високих регістрах сприймають як більш веселу, легку, світлу та нерішучу. Музику з високим темпом також сприймають як більш безтурботну, тобто менш важку та більш веселу. Наявність настанови робить досліджуваних менш схильними до відмінностей між музикою. Люди з музичною освітою бачать більше відмінностей між уривками з різною висотою та темпом.

Ключові слова: сприйняття висоти та темпу, комплексний звук, музика, психоакустика, психологія музики.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 42-47 (2021)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).8](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).8)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Наталія Лапшова, асп.
ORCID ID: 0000-0002-2326-9008
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЧИННИКИ НАБУТТЯ ОСОБИСТІСТІ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ В МАЛІЙ ГРУПІ В КОНТЕКСТІ ДОЗВІЛЛЯ

Представлено основні результати емпіричного дослідження чинників набуття особистістю соціального статусу в малій групі у сфері дозвілля. У процесі вивчення соціального статусу особистості необхідно враховувати соціальний контекст. З'ясовано, що чинниками соціального статусу в контексті дозвілля є прийняття інших, психологічний клімат колективу, орієнтованість на сьогоднішнє, соціальне схвалення, відсутність нормативної поведінки (конформність), а чинниками соціального статусу в робочому контексті – особистісні характеристики й особливості групової динаміки, тому її варто враховувати в поєднанні з індивідуально-психологічними характеристиками. Також були виокремлені чинники кожного соціального статусу для окремих соціальних груп.

Ключові слова: соціальний статус особистості, мала група, соціальний контекст, особистісні характеристики, чинники набуття особистістю соціального статусу.

Вступ. Постановка проблеми. Соціальний статус особистості є важливим компонентом соціального життя кожної людини. Його основними функціями є упорядкування, оформлення, регламентація та поведінка груп і їхніх членів. Відображаючи положення людини у соціальному суспільстві, соціальний статус особистості визначають сукупність прав та обов'язків особистості в системі соціальних зв'язків, груп і систем. Отже, соціальний статус є тим компонентом, що впливає на саму особистість, і водночас певним чином залежить від особистості. Оскільки соціальний статус людини тісно пов'язаний із її емоційним станом, необхідно дослідити специфіку його набуття й основні чинники задля окреслення можливих наслідків в динаміці соціального статусу, адже вони можуть стосуватися будь-якої сфери життя людини.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Концепт соціального статусу особистості більшою мірою розроблено представниками соціології. До дослідників, що зробили ключовий внесок у розробку зазначеного поняття, належить М. Вебер [2], П. Сорокін [15], П. Бурдьє [1], Р. Лінтон [8]. Що стосується психологічної науки, варто зауважити, що наявні дослідження більшою мірою стосуються вивчення можливих зв'язків соціального статусу із явищами сучасного соціального життя людини. В. Мойсеєнко [9], Т. Парсонс [12], А. Коваленко, М. Корнев [6], Д. Ольшанський [11], Т. Сенько [14], А. Шрам, Дж. Брандс, К. Гьорскхані [23], Й. Ванг, Ч. Матц-Коста [24], Т. Дадаєва [3], Дж. Парк [22], Дж. Хоебел [21], Л. Дементій, О. Нечипоренко [5], Л. Фрей [18] та інші вчені досліджували різні аспекти соціального статусу особистості у психологічному контексті. В. Мойсеєнко та О. Блінова, наприклад, розглядаючи соціальний статус особистості в контексті психологічних досліджень, зауважували, що у більшості наявних наукових праць соціальний статус є незалежною змінною або пояснювальним принципом. Водночас сам соціальний статус – явище, що легко піддається змінам і постає соціально-психологічною характеристикою особистості, що визначається й оцінюється суб'єктом пізнання [10]. Л. Фрей та Є. Алексєєнко здійснили спробу розглянути соціальний статус особистості у зв'язку із її туристичною історією. У цьому випадку туризм став одним із показників соціального статусу. У такій спробі можемо побачити, що автори дотримуються соціально-стратифікаційного підходу щодо трактування соціального статусу, адже вбачають у ньому підставу до соціальної стратифікації суспільства [18]. Останнім часом збільшилася кількість досліджень, що

стосуються соціального статусу хворих осіб. Дослідження О. Теренди присвячене вивченню впливу соціального статусу хворих на інфаркт міокарду на вибір методики лікування та шляхи госпіталізації [16]. А. Чичук займалася дослідженням соціального статусу учителя у Сполучених Штатах Америки. Дослідниця дійшла висновку, що йдеться про власне соціально-економічний статус учителя та його основні чинники: рівень освіти вчителя та рівень матеріальної винагороди за виконання його/її професійних обов'язків [19]. А. Шрам, Дж. Брандс та К. Гьорскхані вивчали умови конкурентного середовища та, як наслідок, ранжування соціального статусу [23]. Й. Ванг із колегами досліджували вплив соціального статусу на рівень суб'єктивного благополуччя [24]. Т. Дадаєва розглядала соціально-професійний статус викладачів закладів вищої освіти в контексті рівня володіння економічним, політичним та культурним компонентами [3]. Дж. Парк встановив статистично значущі кореляційні зв'язки між соціальним статусом і рівнем гніву й агресії [22]. Останнім часом зросла кількість досліджень, що висвітлювали основні зв'язки соціального статусу із психосоматичним здоров'ям особистості. Дж. Хоебел, наприклад, розглядав зв'язок соціального статусу особистості з депресивними симптомами [21]. З огляду на теоретичні джерела стає очевидним, що дослідження соціального статусу особистості мають переважно місцевий характер або ж вивчається один із багатьох аспектів формування або функціонування соціального статусу, та, відповідно, результати стосуються окремої категорії населення – представників певної професії, хвороби тощо. Водночас важливо враховувати соціальний контекст, у якому діє особистість. Постає необхідність у загальному вивченні явища соціального статусу, його компонентної структури та його основних чинників.

Мета статті полягає у висвітленні основних результатів емпіричного дослідження соціального статусу особистості в малій групі.

Методологія дослідження. Соціальний статус необхідно розглядати з урахуванням соціального контексту, у якому функціонує людина, тому у статті буде розглянуто соціальний статус особистості, який вона може набувати лише у сфері дозвілля.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей набуття особистістю соціального статусу в малій групі відбулося за участі 324 людей: 27 малих груп по 12 осіб. Усі вони є громадянами України, віком від 17 до 48 років. Для зручності статистичних обрахунків їх було розділено на три вікові групи: 17–20 років (юність), 21–25 років

© Лапшова Наталія, 2021

(рання зрілість), від 26 років (середній вік). У дослідженні взяли участь 96 чоловіків та 228 жінок. Вікову групу "юність" формують 208 осіб, "рання зрілість" – 94 особи, "середній вік" – 22 особи.

Відповідно, у дослідженні брали участь такі групи респондентів:

- за професійною спрямованістю (технічні спеціальності, гуманітарні спеціальності);
- за професійною діяльністю (журналісти, перекладачі, учителі іноземних мов, священники, конструктори, інженери, радіофізики).

Дослідження соціального статусу особистості відбулося з використанням багатьох методик: соціометрія, аутосоціометрія, методика діагностики групової мотивації (І. Ладанова), методика діагностики мотиваторів соціально-психологічної активності особистості (Д. Макклелланда), методика інтегральної самооцінки "Хто Я в цьому світі?" (Ю. Забродін, Д. Новіков), методика діагностики рівня розвитку малої групи (Л. Уманський, А. Лутошкін), методика діагностики локус-рольового конфлікту (П. Горностаї), методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс-Даймонд), діагностика соціально-психологічного клімату "Пульсар" (Л. Почебут), індекс групової згуртованості (К. Сішор), методика "Ціннісні орієнтації" (К. Шварц), методика смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв), тест "Соціальний інтелект" (Дж. Гілфорд) [17], методика діагностики суб'єктивного соціального благополуччя (Т. Данильченко) [4].

Опрацювання отриманих даних емпіричного дослідження здійснено за допомогою програми SPSS 15.0.

Результати і дискусія. Соціальний статус особистості є комплексним явищем, тому необхідно визначити його соціально-психологічну компонентну структуру. Акцент дослідження було зосереджено на вивченні соціометричного статусу, оскільки в малій групі його можна порівняти до соціального. Соціальний статус досліджено через соціометричні позиції респондентів. Усю вибірку було розділено на чотири групи залежно від кількості виборів: знехтувані, неприйняті, прийняті, зірки. Базуючись на результатах, постала необхідність групування учасників дослідження за соціальним кон-

текстом. Отже, було виокремлено два соціальні контексти: міжособистісні відносини у сфері дозвілля й міжособистісні відносини в робочому середовищі. Подальші результати будуть представлені з урахуванням соціального контексту, а саме сфери дозвілля. Для зручності результати представлені у вигляді таблиці (табл. 1).

Таблиця 1
Розподіл респондентів за соціометричними позиціями

	Знехтувані	Неприйняті	Прийняті	Зірки
Дозвілля	48	110	116	60

Найбільша кількість респондентів займає позицію "прийнятих" – 35,8 % від загальної кількості вибірки. Такі показники можна пояснити тим, що поза роботою респонденти об'єднуються у групи за інтересами. До групи "зірок" увійшло 18,5 % від загальної кількості вибірки. Найменшу за кількістю групу утворюють респонденти, що займають позицію "знехтуваних" – 14,8 %.

За допомогою тесту на гомогенність Левіна та багатого факторного дисперсійного аналізу MANOVA було виокремлено перелік психологічних змінних, що відрізняються статистично значущими відмінностями за фактором соціального статусу у сфері дозвілля ($p < 0,05$): адаптація, процес, результат, локус контролю "Я", суб'єктивне соціальне благополуччя, групова мотивація. Респонденти із низьким соціальним статусом мають найнижчі показники за усіма змінними – спрямованістю особистості на минуле та теперішнє, суб'єктивного соціального благополуччя, соціально-психологічної адаптації, групової мотивації та почуття відповідальності за власне життя (деадаптовано-пригнічений). Респонденти із середньо-низьким та середнім статусами мають дещо вищі показники за зазначеними характеристиками (дезорієнтований). Респонденти із середнім статусом слідуєть груповим нормам та є конформними (нормативно-процесуальний). Респонденти із високим соціальним статусом мають найвищі показники суб'єктивного соціального благополуччя, групової мотивації, орієнтацією на теперішнє та майбутнє (адаптовано-інтернальний). Детальні результати представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Психологічні профілі набуття соціального статусу у сфері дозвілля

Соціальний статус	Психологічний профіль	Ключові психологічні характеристики	Опис профілю
Знехтувані	Деадаптовано-пригнічений	Низька адаптація, орієнтація на процес	Орієнтація на минуле, дуже низький рівень соціально-психологічної адаптації
Неприйняті	Деорієнтований	Локус контролю "Я", орієнтація на процес, групова мотивація	Екстернальний локус контролю, відсутність уявлення про майбутнє, значна орієнтація на теперішнє, низький рівень групової мотивації та відсутність бажання перебувати в малій групі
Прийняті	Нормативно-процесуальний	Адаптація, орієнтація на процес	Високий рівень слідування груповим нормам, орієнтація на досягнення в межах групових норм
Зірки	Адаптовано-інтернальний	Результативність, суб'єктивне соціальне благополуччя	Відносно низький рівень соціально-психологічної адаптації, проте високий рівень суб'єктивного соціального благополуччя, явна орієнтація на результат, велика підтримка групової мотивації та велике бажання бути частиною малої групи

Оскільки соціальний статус є явищем комплексним і багатокомпонентним, то можна визначити його соціально-психологічну компонентну структуру. Соціальний статус досліджено через соціометричні позиції респондентів. Усю вибірку було розділено на чотири групи залежно від кількості виборів: знехтувані, неприйняті, прийняті, зірки.

У сфері дозвілля найбільша кількість респондентів займає позицію "прийнятих" – 110 осіб (що становить 35,8 % від загальної кількості вибірки). Такі показники можна пояснити тим, що поза роботою респонденти об'єднуються у групи за інтересами, як було зазначено

вище, і саме спільність інтересів стала достатньо позитивним фактором, зважаючи на результати. Для кращого уявлення про розподіл соціометричних позицій щодо соціодемографічних характеристик результати представлено у табл. 3.

На цьому етапі варто визначити розподіл респондентів щодо соціального статусу та досліджуваних груп. Результати представлено в табл. 4.

Отже, можна виокремити такі тенденції:

- для представників гуманітарної професійної спрямованості у дозвільному середовищі характерна найбільша кількість прийнятих і невелика кількість зірок;

• для представників технічної професійної спрямованості в середовищі дозвілля характерна найбільша кількість прийнятих і невелика кількість зірок;

• для представників різної професійної діяльності характерне чітке розмежування між технічними та гуманітарними спеціальностями щодо середовища функціонування групи, де у технічно-спрямованих професій набагато більше неприйнятих, аніж у гуманітарно-спрямованих професіях.

Таблиця 3

Розподіл соціометричних позицій за соціодемографічними характеристиками (у %)

Соціо-демографічні характеристики	Групи	Дозвілля			
		Знехтувані	Неприйняті	Прийняті	Зірки
Стать	Чоловік	12	24	33	31
	Жінка	10	14	60	16
Вікові групи	Юність	2	9	62	24
	Рання зрілість	16	48	24	12
	Середній вік	12	13	68	7

Отримані результати дозволяють стверджувати, що середовище дозвілля є набагато прийнятнішим для набуття високого соціального статусу, на відміну від робочого. Проте варто визначити, які саме складові психологічних напрямів мають найбільше значення для набуття соціального статусу. Для цього необхідно визначити особливості розподілу саме психологічних ха-

рактеристик як щодо соціально-демографічних, так і щодо професійних характеристик респондентів.

Таблиця 4

Розподіл соціометричних позицій за професійними характеристиками досліджуваних (у %)

Досліджувані групи	Дозвілля			
	Знехтувані	Неприйняті	Прийняті	Зірки
Професійна спрямованість				
технічна	2	5	61	32
гуманітарна	3	6	57	34
журналісти	4	16	62	18
перекладачі	3	15	68	14
учителі іноземних мов	4	9	71	16
священники	3	7	88	2
конструктори	4	19	61	16
інженери	5	12	59	24
радіофізики	3	14	63	21

Шляхом використання однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA) було визначено найсуттєвіші відмінності за психологічними напрямками щодо соціометричних позицій. Згідно з отриманими результатами, більшість максимальних значень зосереджено на додатних соціометричних позиціях. Респонденти, що за результатами соціометричного дослідження зайняли середнє положення, а саме позицію "прийняті", не мають жодного найбільшого значення. Результати представлені в табл. 5.

Таблиця 5

Співвідношення психологічних напрямів і соціометричних позицій у середовищі дозвілля

Психологічний вимір	Психологічна змінна	Соціометричні позиції			
		Знехтувані	Неприйняті	Прийняті	Зірки
Особистісні характеристики	Адаптація	57,13	60,28	62,86	61,40
	Ескапізм	17,08	14,64	14,24	12,80
	Прийняття інших	56,67	58,68	63,03	56,80
	Емоційний комфорт	58,63	56,52	60,95	67,00
	Інтернальність	60,88	65,24	65,52	67,00
	Доброта (нормативні)	3,44	5,32	4,09	3,90
	Досягнення (нормативні)	5,13	4,04	4,93	1,90
	Універсалізм (індивідуальні)	6,08	5,97	5,20	4,30
	Досягнення (індивідуальні)	5,23	4,49	5,72	7,50
	Безпека (індивідуальні)	5,48	5,30	5,79	6,60
	Локус контролю "Я"	7,17	5,82	5,91	7,00
	Загальний показник усвідомленості	116,92	128,14	135,84	144,60
	Соціальна помітність	6,79	5,54	5,50	6,20
	Соціальна дистантність	6,54	5,36	5,60	6,00
Групові процеси	Тенденція до афіліації	19,08	18,94	19,33	20,80
	Рівень розвитку групи	16,58	13,66	14,02	19,80
	Загальний показник групи	20,69	19,13	20,11	21,64
	Групова згуртованість	13,46	13,24	13,76	16,60

Респондентів, що увійшли до групи "знехтувані", можна охарактеризувати так: вони мають *найвищий рівень ескапізму*, що свідчить про схильність до втечі до власного ілюзорного світу. У поєднанні з *найнижчим рівнем адаптації*, можна припустити, що ці характеристики пов'язані між собою. Водночас згідно з результатами дослідження ціннісної сфери респондентів, вони тяжіють до *досягнення успіху*, шляхом *вияву власних компетентностей*, *що не виходять за межі соціального прийняття*, і до *універсалізму – розуміння, терпачості та благополуччя оточуючого світу*. Окрім того, зазначена частина вибірки має найвище переконання в тому, що вони самостійно керують власним життям. Найвищі показники за змінними соціальної помітності та соціальної дистантності свідчать про те, ці

респонденти прагнуть бути поміченими своїм оточенням і водночас тримають дистанцію. Загалом такі результати є дещо неочікуваними, адже соціометричне дослідження у сфері дозвілля припускає, що люди об'єднуються у групи для спільного проведення вільного часу і мають спільні інтереси. Зважаючи на це, прагнення до соціальної дистантності в цьому випадку є неочікуваним.

Група, до якої увійшли респонденти із соціометричною позицією "неприйняті", характеризується *поцінуванням доброти – просоціальною спрямованістю*, що виражається у *збереженні благополуччя тих людей, із якими респондент перебуває в тісному контакті*.

"Зірки" мають такі характеристики: вони відрізняються найвищим розвитком групи. Незважаючи на те,

що згідно з методикою загальний рівень розвитку групи є низьким, у "зірок" виявляється тенденція до оцінки власної малої групи, як колективу. Ці респонденти мають найвищий рівень емоційного комфорту, оцінки психологічного клімату групи як сприятливого та найвищого рівня групової згуртованості. Дослідження ціннісної сфери респондентів, що увійшли до групи "зірок", показало, що вони схильні прагнути виявити себе, однак будуть робити це в межах нормативної поведінки та дбати про безпеку власного життя й оточуючого світу. І, нарешті, найвищий показник за загальним рівнем усвідомленості свідчить про те, що ці респонденти у вищій мірі усвідомлюють власні цілі, сильні та слабкі сторони, стратегії поведінки. Іншими словами, ця категорія досліджуваних прекрасно знає, що і для чого вони роблять.

Для наповнення соціального статусу відповідним психологічним змістом необхідно встановити специфіку його взаємозв'язку із психологічними змінними дослідження, що представляють собою складові психологічних напрямів соціального статусу. За допомогою кореляційного аналізу визначено особливості взаємозв'язку психологічних змінних і соціального статусу.

У ході кореляційного аналізу було виокремлено три групи змінних, що мають статистично значущі кореляційні зв'язки із соціальним статусом: досягнення ($r = 0,225$; $p < 0,05$), універсальність ($r = -0,170$; $p < 0,05$), конформність ($r = -0,138$; $p < 0,05$), самостійність ($r = -0,117$; $p < 0,05$), влада ($r = 0,112$; $p < 0,05$), локус контролю "Я" ($r = 0,262$; $p < 0,05$), усвідомленість ($r = 0,243$; $p < 0,05$), адаптація ($r = 0,183$; $p < 0,05$), інтернальність ($r = 0,172$; $p < 0,05$), досягнення (нормативні) ($r = -0,138$; $p < 0,05$), цілі ($r = 0,191$; $p < 0,05$), емоційний комфорт ($r = 0,161$; $p < 0,05$), групова згуртованість ($r = 0,257$; $p < 0,05$), позитивні соціальні судження ($r = 0,170$; $p < 0,05$), самоприйняття ($r = 0,139$; $p < 0,05$), прийняття інших ($r = 0,145$; $p < 0,05$), тенденція до афіліації ($r = 0,199$; $p < 0,05$).

Наповнення соціального статусу психологічним змістом можна здійснити шляхом формування психологічного портрету типового респондента, що бере участь у житті групи та є носієм певного статусу. Типовий респондент у сфері дозвілля характеризується: прагненням виявити себе, низьким показником розуміння та терпимості, схильністю стримувати потенційно небезпечних для себе й оточення дій інших людей, схильністю дослухатися до думки авторитетного члена колективу, схильністю до влади, упевненістю в собі, високою усвідомленістю, значною соціально-психологічною адаптованістю, високою відповідальністю за власне життя, орієнтацією на майбутнє, високим показником емоційного комфорту, високим

показником групової згуртованості, необхідністю в позитивних оцінках оточуючих людей, адекватним прийняттям себе й інших людей, прагненням бути членом колективу.

Виокремлено психологічні змінні, що мають найбільшу кількість статистично значущих зв'язків з іншими досліджуваними характеристиками. До переліку увійшли: соціально-психологічна адаптація та її складові (самоприйняття, прийняття інших та емоційний комфорт). Зазвичай їхні коефіцієнти є додатними, окрім коефіцієнту, що відображає статистично значущий зв'язок із досягненнями (у ролі нормативного показника); групова згуртованість; локус контролю "Я"; усвідомленість; тенденція до афіліації; самооцінка; соціальна дистантність, що в переважній кількості має негативні коефіцієнти кореляції, окрім змінної досягнень (у ролі нормативного показника).

Варто перевірити відмінності між досліджуваними групами щодо міри вираження найважливіших психологічних характеристик для набуття соціального статусу. На цьому етапі зарано говорити про чинники набуття, проте саме ці змінні будуть використані як залежні під час проведення множинного регресійного аналізу. До цих змінних увійшли такі характеристики: соціально-психологічна адаптація та її складові (самоприйняття, прийняття інших та емоційний комфорт), психологічний клімат, групова згуртованість, групова мотивація, усвідомленість, суб'єктивне соціальне благополуччя, досягнення успіху, гедонізм (нормативний показник), інтернальність, самооцінка, тенденція до афіліації, групова згуртованість. Загалом, усі психологічні змінні можна розділити на дві великі групи: до першої увійшли змінні, що стосуються групового життя – групова мотивація, групова згуртованість, психологічний клімат групи; до другої групи психологічних змінних увійшли ті, що є індивідуальними характеристиками респондентів – усвідомленість, суб'єктивне соціальне благополуччя, досягнення успіху, гедонізм (нормативний показник), інтернальність, самооцінка, тенденція до афіліації, соціально-психологічна адаптація та її складові (самоприйняття, прийняття інших та емоційний комфорт).

Отже, показники змінних групового життя та індивідуальних характеристик значною мірою відрізняються залежно від професійної спрямованості респондентів та сфери їхньої діяльності. Загалом вищі показники за змінними групового життя характерні для груп гуманітарної професійної спрямованості. Отже, представники цих груп є більш залученими до групового життя та більш орієнтованими на успіх саме групи.

Шляхом застосування множинного регресійного аналізу було отримано модель, що здатна описати майже 53 % усієї дисперсії. Детальнішу інформацію представлено в табл. 6.

Таблиця 6

Регресійна модель чинників набуття соціального статусу у сфері дозвілля

Модель: 5 чинників $R^2 = 0,534$	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	Т	Значущість
	Б	Стандартна похибка	Бета		
Константа	1,273	1,643		-0,663	0,030
Прийняття інших	0,397	0,165	0,203	1,015	0,027
Психологічний клімат	0,754	0,743	0,175	1,641	0,034
Орієнтація на теперішнє	0,437	0,266	0,218	1,348	0,041
Соціальне схвалення	0,163	0,063	0,161	1,234	0,012
Конформність	-0,435	0,025	-0,286	1,358	0,023

Примітка. Залежна змінна: соціальний статус у сфері дозвілля.

Можна стверджувати, що чинниками становлення соціального статусу у сфері дозвілля є:

- прийняття інших,
- психологічний клімат колективу,

- орієнтованість на теперішність,
- соціальне схвалення,
- відсутність нормативної поведінки (конформність).

Рівняння регресії має такий вигляд:

$$Y = 1,273 + 0,397 (\text{прийняття інших}) + \\ + 0,745 (\text{психологічний клімат колективу}) + \\ + 0,437 (\text{орієнтованість на теперішність}) + \\ + 0,163 (\text{соціальне схвалення}) + (-0,435) (\text{конформність}).$$

Відповідно до отриманих результатів, чинниками соціального статусу у малій групі є: ескапізм, висока соціальна дистантність і прагнення до влади (для низького статусу); доброта й орієнтація на минуле (для середньо-низького статусу); прийняття інших, інтернальність і висока тенденція до афіліації (для середнього статусу); адаптація, усвідомленість та високий рівень суб'єктивного соціального благополуччя (для високого статусу).

Згідно з отриманими результатами були виокремлені чинники кожного соціального статусу для кожної із досліджуваних груп респондентів. Отже, у дозвіллі соціальний статус визначають такими змінними:

- група технічної професійної спрямованості: знехтувані – групова згуртованість; неприйняті – соціально-психологічна адаптація; прийняті – тенденція до афіліації; зірки – прийняття інших;

- група гуманітарної професійної спрямованості: знехтувані – прийняття інших; неприйняті – групова згуртованість; прийняті – психологічний клімат групи; зірки – емоційний комфорт;

- група журналістів: знехтувані – інтернальність; неприйняті – досягнення успіху; прийняті – психологічний клімат групи; зірки – емоційний комфорт;

- група перекладачів: знехтувані – гедонізм (нормативний показник); неприйняті – інтернальність; прийняті – групова мотивація; зірки – суб'єктивне соціальне благополуччя;

- група вчителів іноземних мов: знехтувані – інтернальність; неприйняті – досягнення успіху; прийняті – групова мотивація; зірки – суб'єктивне соціальне благополуччя;

- група священників: знехтувані – усвідомленість; неприйняті – прийняття інших; прийняті – самоприйняття; зірки – тенденція до афіліації;

- група конструкторів: знехтувані – групова згуртованість; неприйняті – самооцінка; прийняті – тенденція до афіліації; зірки – прийняття інших;

- група інженерів: знехтувані – групова згуртованість; неприйняті – соціально-психологічна адаптація; прийняті – тенденція до афіліації; зірки – суб'єктивне соціальне благополуччя;

- група радіофізиків: знехтувані – групова згуртованість; неприйняті – соціально-психологічна адаптація; прийняті – тенденція до афіліації; зірки – прийняття інших.

Висновки. Чинниками становлення соціального статусу в контексті дозвілля є: *прийняття інших, психологічний клімат колективу, орієнтованість на сьогодення, соціальне схвалення, відсутність нормативної поведінки (конформність)*. Відповідно, соціальний статус особистості у дозвіллі набувають через здатність приймати інших членів колективу, сприятливий психологічний клімат групи, визнання та схвалення іншими членами групи та небажання слідувати усталеним груповим нормам. Чинниками соціального статусу у робочому контексті є особистісні характеристики й особливості групової динаміки, тому її варто враховувати в поєднанні з індивідуально-психологічними характеристиками.

У середовищі дозвілля для групи технічної професійної спрямованості чинниками набуття соціального статусу для окремих груп є такі характеристики: знехтувані – групова згуртованість; неприйняті – соціально-психологічна адаптація; прийняті – тенденція до афіліації; зірки – прийняття інших. Для групи гуманітарної

професійної спрямованості: знехтувані – прийняття інших; неприйняті – групова згуртованість; прийняті – психологічний клімат групи; зірки – емоційний комфорт. Для груп різної професійної діяльності чинниками набуття соціального статусу у контексті дозвілля є такі:

- група журналістів: знехтувані – інтернальність, неприйняті – досягнення успіху, прийняті – психологічний клімат групи, зірки – емоційний комфорт;

- група перекладачів: знехтувані – гедонізм (нормативний показник), неприйняті – інтернальність, прийняті – групова мотивація, зірки – суб'єктивне соціальне благополуччя;

- група вчителів іноземних мов: знехтувані – інтернальність, неприйняті – досягнення успіху, прийняті – групова мотивація, зірки – суб'єктивне соціальне благополуччя;

- група священників: знехтувані – усвідомленість, неприйняті – прийняття інших, прийняті – самоприйняття, зірки – тенденція до афіліації;

- група конструкторів: знехтувані – групова згуртованість, неприйняті – самооцінка, прийняті – тенденція до афіліації, зірки – прийняття інших;

- група інженерів: знехтувані – групова згуртованість, неприйняті – соціально-психологічна адаптація, прийняті – тенденція до афіліації, зірки – суб'єктивне соціальне благополуччя;

- група радіофізиків: знехтувані – групова згуртованість, неприйняті – соціально-психологічна адаптація, прийняті – тенденція до афіліації, зірки – прийняття інших.

Перспектива подальших досліджень полягає в розширенні вікового діапазону вибірки та дослідженні наслідків зміни або втрати соціального статусу у виокремлених психологічних вимірах.

Список використаних джерел

1. Бурдые П. Формы капитала. *Journal of Economic Sociology*. 2002. № 3. С. 60–74.
2. Вебер М. Основные понятия стратификации. Человек и общество. Хрестоматия / ред. С. М. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 1999. С. 85–106.
3. Дадаева Т. М. Социально-профессиональный статус преподавателей вуза: гендерный аспект. *Интеграция образования*. 2013. № 3.
4. Данильченко Т. В. Суб'єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір: монограф. Чернівці: Десна Поліграф, 2016. 544 с.
5. Дементий Л. И., Нечепоренко О. П. Особенности социальных представлений об успехе и успешной личности у лиц с различным социальным статусом. *Вестник Омского университета. Серия "Психология"*. 2007. № 2.
6. Коваленко А.Б., Корнев М.Н. Социальная психология : підруч. К., 2006. 400 с.
7. Корнышева А. Е. Особенности социального статуса пожилых людей. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2013. № 3.
8. Линтон Р. Личность, культура и общество. *Личность, культура и общество*. 2001. № 7. С. 68–87.
9. Мойсеенко В. В. Социально-психологические особенности статуса особистості в студентській групі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. С. 165–169.
10. Мойсеенко В. В., Блінова О. Є. Соціальний статус у контексті психологічних досліджень. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 2-10 квітня 2018 р. Дніпро: ЛІРА, 2018. С. 398–401.*
11. Ольшанский Д.В. Политическая психология. СПб.: Питер, 2002. 146 с.
12. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академический Проект, 2000. 880 с.
13. Поллер К. Открытое общество и его враги. Т. II. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / пер. с англ., В. Н. Садовского. Москва: Межд. Фонд "Культурная инициатива", 1992.
14. Сенько Т. В. Статусная психотерапия как метод коррекции положения ребенка в группе детского сада. *Вопросы психологии*. 1989. №1. С. 76–82.
15. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество: под ред. Согомонова А. Ю. М.: Политиздат, 1992. 543 с.
16. Теренда Н.О. Соціальний статус хворих на інфаркт міокарда та його вплив на вибір методики лікування і шляхи госпіталізації. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2017. № 1. С. 14–18.

17. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М.: Изд-во Института психотерапии, 2009. 544 с.
18. Фрей Л. В., Алексеев Е. В. Туризм як показник соціального статусу. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання: матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конф.*, 22–25 березня 2016р. Черкаси, 2016.
19. Чичук А. П. Соціальний статус учителів у Сполучених Штатах Америки. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*. 2017. № 155. С. 69–72.
20. Firth R. Elements of social organisation. Routledge: Psychology Press, 2004. 288 p.
21. Hoebel J., Maske U. E., Zeeb H., Lampert T. Social inequalities and depressive symptoms in adults: the role of objective and subjective socioeconomic status. *PLoS one*. 2017. № 12 (1).
22. Park J., Kitayama S., Markus H. R., Coe C. L. Social status and anger expression: The cultural moderation hypothesis. *Emotion*. 2013. № 13(6). P. 11–22.
23. Schram A., Brandts J., Gërkhani K. Social-status ranking: a hidden channel to gender inequality under competition. *Experimental economics*. 2019. № 22(2), P. 396–418.
24. Wang Y., Matz-Costa C. Gender differences in the effect of social resources and social status on the retirement satisfaction and health of retirees. *Journal of gerontological social work*. 2019. № 62(1), P. 86–107.

References

1. Burd'e P. Formy kapitala. *Journal of Economic Sociology*. 2002. № 3. S. 60 – 74.
2. Veber M. Osnovny'e ponyatiya stratifikatsii. Chelovek i obshchestvo. Khrestomatiya / red. S. M. Makeeva. Kiev: Institut sociologii NAN Ukrainy, 1999. S. 85 – 106.
3. Dadaeva T. M. Soczial'no-professional'nyy status prepodavatelej vuza: gendernyy aspekt. *Integratsiya obrazovaniya*. 2013. №3.
4. Danilchenko T. V. Sub'yektivne soczi'al'ne blagopoluchchya: psikhologichnij vimi'r: monografiya. Cherni'g'v: Desna Poligraf, 2016. 544 s.
5. Dementij L. I., Necheporenko O. P. Osobennosti soczial'nykh predstavlenij ob uspekhe i uspešnoy lichnosti u licz s razlichny'm soczial'ny'm statusom. *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya "Psikhologiya"*. 2007. №2.
6. Kovalenko A.B., Korniyev M.N. Soczi'al'na psikhologiya: Pidruchnik. Kiyiv, 2006. 400s.
7. Korniyeva A. E. Osobennosti soczial'nogo statusa pozhilykh lyudej. *Gumanitarye, soczial'no-ekonomicheskie i obshchestvenny'e nauki*. 2013. №3.
8. Linton R. Lichnost', kul'tura i obshchestvo. Lichnost', kul'tura i obshchestvo. 2001. №7. S. 68–87.
9. Mojseyenko V. V. Soczi'al'no-psikhologichni osoblivosti statusu osobistosti v students'ki' grupi. *Teoriya i praktika suchasnoyi psikhologii*. 2019. № 2. S. 165–169.

10. Mojseyenko V. V., Bli'nova O. Ye. Soczi'al'nij status u konteksti' psikhologichnikh doslidzhen'. *Suspi'l'stvo i osobisti'st' u suchasnomu komuni'kaczi'nomu diskursi': materi'ali vseukr. nauk.-prakt. konf.*, 2–10 kvit'nya 2018 r. Dni'pro: LI'RA, 2018. S. 398–401.
11. Ol'shanskiy D. V. Politicheskaya psikhologiya. SPb.: Piter, 2002. 146 s.
12. Parsons T. O strukture soczial'nogo dejstva. Moskva: Akademicheskij Proekt, 2000. 880 s.
13. Popper K. Otkry'toe obshchestvo i ego vrugi. T. II. Vremya lzheprorokov: Gegel', Marks i drugie orakuly' / per. s angl., V. N. Sadvoskogo. Moskva: Mezhd. Fond "Kul'turnaya inicziativa", 1992.
14. Sen'ko T. V. Statusnaya psikhoterapiya kak metod korrektsii polozheniya rebenka v gruppe detskogo sada. *Voprosy' psikhologii*. 1989. № 1. S. 76–82.
15. Sorokin P. A. Chelovek. Czivilizatsiya. Obshchestvo: pod red. Sogomonova A. Yu. M.: Politizdat, 1992. 543 s.
16. Terenda N. O. Soczi'al'nij status khvorikh na i'nfarkt mi'okarda ta jogo vpliv na vibi'r metodiki li'kuvannya i' shlyakhi gospitalizatsii. *Vi'snik soczi'al'noyi gi'gi'eni ta organizatsii okhoroni zdorov'ya Ukraini*. 2017. № 1. S. 14–18.
17. Fetisikin N. P., Kozlov V. V., Manujlov G. M. Soczial'no-psikhologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i maly'kh grupp. Moskva: Izd-vo Instituta Psikhoterapii, 2009. 544 s.
18. Frej L. V., Alekseyenko Ye. V. Turizm yak pokaznik soczi'al'nogo statusu. *Turistichnij ta gotel'no-restorannij bi'znes v Ukraini: problemi rozvitku ta reguluvannya: materi'ali VII mi'zhnarodnoyi nauk.-prakt. konf.*, 22 – 25 bereznya 2016r. 2016. Cherkasi.
19. Chichuk A. P. Soczi'al'nij status uchiteli'v u Spoluchenikh Shtatakh Ameriki. *Naukovi' zapiski [Ki'rovograds'kogo derzhavnogo pedagogichnogo uni'versitetu i'meni' Volodimira Vinnichenka]. Ser.: Pedagogichni' nauki*. 2017. № 155. S. 69–72.
20. Firth R. Elements of social organisation. Routledge: Psychology Press, 2004. 288 p.
21. Hoebel J., Maske U. E., Zeeb H., Lampert T. Social inequalities and depressive symptoms in adults: the role of objective and subjective socioeconomic status. *PLoS one*. 2017. № 12(1).
22. Park J., Kitayama S., Markus H. R., Coe C. L. Social status and anger expression: The cultural moderation hypothesis. *Emotion*. 2013. № 13(6). P. 11–22.
23. Schram A., Brandts J., Gërkhani K. Social-status ranking: a hidden channel to gender inequality under competition. *Experimental economics*. 2019. №22(2), P. 396–418.
24. Wang Y., Matz-Costa C. Gender differences in the effect of social resources and social status on the retirement satisfaction and health of retirees. *Journal of gerontological social work*. 2019. № 62(1). P. 86–107.

Надійшла до редколегії 19.04.21
Рекомендована до друку 16.06.21

Nataliia Lapshova, PhD Student

ORCID ID: 0000-0002-2326-9008

Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

FACTORS OF PERSONAL ACQUISITION OF SOCIAL STATUS IN A SMALL GROUP IN A LEISURE ENVIRONMENT

The article presents the main results of an empirical study of the factors of personal acquisition of social status in a small group in the field of leisure. Reflecting the position of the individual in the system of society, the social status of the individual is determined by the set of rights and responsibilities of the individual in the context of social ties, groups and systems. Thus, social status is a component that simultaneously affects the individual, and which, in some way, depends on the individual. Since social status is a complex and multicomponent phenomenon, it was possible to determine its socio-psychological component structure. Social status was studied through sociometric positions of respondents. The entire sample was divided into 4 groups depending on the number of elections: neglected, rejected, accepted, stars.

It was found that the factors of social status in the permissive context are the acceptance of others, the psychological climate of the team, focus on the present, social approval, lack of normative behavior (conformity). Factors of social status in the working context are personal characteristics and features of group dynamics, so it should be taken into account in combination with individual psychological characteristics. Factors of each social status for separate social groups were also singled out.

The social status of the individual is an important component of the social life of every person. Its main function is to organize, design, regulate and conduct groups and their members. In the leisure environment for a group of technical professional orientation, the factors of acquiring social status for certain groups are the following characteristics: neglected – group cohesion, unaccepted – socio-psychological adaptation, accepted – the tendency to affiliation, stars – acceptance of others; for the group of humanitarian professional orientation: neglected – acceptance of others, unaccepted – group cohesion, accepted – the psychological climate of the group, the stars – emotional comfort.

Keywords: social status of a person, small group, social context, personal characteristics, factors of a person's acquisition of social status.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 48-53 (2021)
УДК 316.6:364-787.22:314.151.3-054.7
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).9](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).9)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Катерина Островська, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-5891-2542;
Іван Сулятицький, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3769-5630;
Ігор Островський, д-р тех. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-7867-7132

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОТЕРАПІЇ З УЧАСНИКАМИ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Представлено апробовану нову психотерапевтичну технологію, створену методом поєднання психотерапії можливостей, короткотермінової психотерапії, сконцентрованої на розв'язку та концепції інтеграційної методології. Загальне поліпшення психологічного стану постраждалих у війні на Сході України – учасників операцій Об'єднаних сил (ООС) та внутрішньо переміщених осіб (ВПО) із зони ООС внаслідок проходження запропонованої комплексної психотерапії створює емпіричні аргументи її валідності як нової технології інтегрованого підходу в наданні психологічної допомоги, зокрема і в роботі із психотравмами в учасників військового конфлікту й актуалізації в них ресурсу посттравматичного зростання.

Ключові слова: вільна імагінація, масетичний діалог, концепція інтеграційної методології, концепція психотерапії можливостей, короткотермінова психотерапія, сконцентрована на розв'язку (КТР), особистісний ресурс, прийняття клієнта, психотравми.

Вступ. Гібридні військові конфлікти завдають неправного зламу не лише територіальним контурам суспільств і держав. Вони, насамперед, ламають і нищать психологічну структуру людей, завдаючи фатальної шкоди їхньому душевному устрою на тривалий час чи навіть довічно. Найуразливішими категоріями сучасного військового конфлікту на Сході України є учасники ООС та ВПО із зони ООС.

Психотравми, особливо посттравматичні стресові розлади (ПТСР), винесені з таких подій та обставин, часто настільки індивідуалізовані, що потребують багатоступінчастих і різноспрямованих підходів у наданні психологічної допомоги.

Для того, щоб клієнт міг активно і реально повернутися до звичного життя, йому необхідно травматичну подію, що з ним сталася, переосмислити як факт особистої історії, позбувшись емоцій жахливого і незбагненого в її пережитті й інтерпретації. Отже, основною метою психотерапії клієнтів із ПТСР є допомога у звільненні від переслідувань і спогадів про минуле, як нагадувань про травму і створення перспективи подальшого життя через переосмислення пережитого. Лише створивши основу для такого переосмислення, як наголошує К. Островська, психотерапевтична практика забезпечує підкріплення захисних чинників і посилення механізмів адаптації [6, с. 295–306].

Соціально-психологічна реабілітація не є пасивною реадптацією, поверненням людини до колишнього життя, яке було в неї до травматизації. Це, радше, активізація здатності життєтворення, тобто здатності перепроєктовувати власне життя та втілювати, реалізовувати ці оновлені проекти в сімейній, особистій, професійній та інших сферах.

Мета статті – представити новий інструментальний комплекс надання психотерапевтичної допомоги через актуалізацію особистісного ресурсу клієнта та розкрити зміст і напрями застосування психотерапії можливостей, короткотермінової психотерапії сконцентрованої на розв'язку та концепції інтеграційної методології.

В арсеналі психодіагностичних процедур для встановлення первинних показників (констатувального зрізу) та результативності психотерапевтичних сеансів використані методики – метод-тест Холмса – Раге (на наявність стресового розладу), тест самооцінка психічних станів Г. Айзенка, методика діагностики рівня невротизації Л. Вассермана, опитувальник FPI, багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" А. Маклакова, С. Чермяника (шкали адаптивних

здібностей, нервово-психічна стійкість, моральна нормативність), методика дослідження вольової саморегуляції А. Зверкова Е. Ейдмана, опитувальник дослідження схильності до ризику О. Шмельова.

Психодіагностичний інструментарій для проведення зрізів було підібрано відповідно до критеріїв валідності й надійності, визначених у попередніх роботах дослідників й авторів запропонованої статті.

Постановка проблеми. Сама практика здійснення психологічної допомоги свідчить про існування багатьох підходів у психотерапевтичній діяльності, які, за визначенням О. Левенець, ґрунтуються на особистому професійному досвіді психолога та різних теоретичних засадах, якими він керується [2, с. 95–105]. Орієнтуючись на характер життєвих ускладнень, потреб і стану клієнта, фахівець-психолог використовує методи різних напрямів психотерапії, домагаючись позитивних змін у його поведінці, емоційному стані, внутрішньому світі. Здійснення психологічної допомоги для осіб із психотравмами війни схиляє до думки, що для розв'язання складної дилеми вибору адекватного й ефективного комплексу прийомів і методів розв'язання таких проблем особистості найсприятливішим є інтегративний підхід.

За такого підходу у психотерапевтичній взаємодії психолог адаптує прийоми, запозичені з різних шкіл, формуючи на їхній основі технологічну лінію, оптимальну в роботі з конкретним клієнтом і його проблемою в зазначених умовах [2, с. 95–105]. Такий напрям фахової роботи створює для психотерапії розлогіше інструментальне поле досягнення оптимального результату надання психологічної допомоги й водночас усуває невдоволення практиків однобічністю й обмеженістю одного напрямку психотерапії.

Узагальнений аналіз симптоматики психологічних травм із війни, накладеної на особистісні історії (наративи) їхніх носіїв привели нас до розуміння того, що в арсеналі роботи травматерапії необхідна наявність цілого комплексу різноспрямованих і водночас добре логічно узгоджуваних між собою прийомів і засобів роботи з пацієнтом, яка у процесі визначення категорії порушення вже підказує особистісні ресурси й алгоритми врегулювання основних проблем, зменшує емоційний тонус реагування на власні обставини й окреслює шлях до кращої, дійсно позитивної перспективи життя людини.

Таку "систему послідовних взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються в одному цілісно спланованому ланцюгу і мають на меті досягнення ефективного

результату" [3, с. 10], ми вбачаємо в інтегрованому використанні трьох різних концептуальних терапевтичних технологій: короткотермінової психотерапії, сконцентрованої на розв'язку (КТР), концепції психотерапії можливостей та концепції інтеграційної методології.

На відміну від тих видів психотерапій, що орієнтовані "на різні мішені психотерапевтичного впливу, як наприклад, за біоенергетичного підходу – на тіло, у клієнт-центрованій терапії такою "мішенню" є переживання досвіду, у когнітивній терапії – неадаптивні думки й образи уяви" [4, с. 14], у нашому підході основною лінією лікувальної практики є віднаходження неактуалізованого особистісного ресурсу розв'язання проблеми, вибудовування покрокового переходу на прийняття прожитого і створення образу життєвої перспективи. Кожна конкретна із названих концепцій і всі разом не працюють на охоплення різних психічних процесів і якостей, тобто спрямовують свою корегувальну функцію не на чітко визначений локальний носій симптоматики порушення, а підсилюють і доповнюють одна одну в поверненні дисоційованої структури особистості до максимально можливого стану її цілісності, а також до розуміння власного потенціалу, як у подальшій життєвій перспективі самозберігатися цій реструктурованій особистості.

Їхня основна мета – оптимально вкласти в особу настанову на те, що в кожного наявний великий резерв подальшого самоздійснення (настанова не на себе, не на проблеми, а лише на ресурс особистого майбутнього) і привести їх до функціонального стану. Коли це вдається, тоді автоматично відпадає потреба вишукувати недоліки, а тим паче – занурюватися в минуле клієнта. У цьому полягає новітній підхід відновлення стану психічного здоров'я та підвищення стійкості (імунітету) до психотравматичних впливів фактично у всіх трьох презентованих нами психотерапевтичних концепціях [8, с. 116–122].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологією у психотерапевтичній практиці, як і в будь-якому іншому функціональному процесі, називають упорядковане застосування методів, засобів й операцій, сукупна мета яких – досягнення якісної передбаченої результативності. В арсеналі інструментів психотерапевтичного впливу на пацієнта, крім слова, провідними завжди є емоційні відносини, спільна діяльність, наратив тощо.

Перед розкриттям змісту наших психотерапевтичних концепцій важливо підкреслити, що вони, як цільовий технологічний комплекс психотерапії, так й автономно кожна окремо засвідчують приналежність до психологічної моделі психотерапії, характерною особливістю якої є переконання, що врегулювати проблему пацієнта/клієнта зможе лише він сам. Місія психотерапевта, за визначенням професора Л. Бурлачука, полягає в супроводі і фаховій допомозі особі знайти ресурс для змін і розв'язання своїх проблем [1].

Загальна характеристика концепцій. КТР проводять як у групі, так й індивідуально. Сесія та етапи роботи практично незмінні протягом останніх років і беруть за основу напрацювання І. К. Берга та С. Шейзера [12, 13, 14, 16, 19]. Польський психотерапевт і дослідник М. Гжиб розробив й апробував авторську програму для роботи у відкритих групах на основі короткотермінової терапії, сконцентрованої на розв'язку [15, 20]. Первинний український досвід роботи у площині короткотермінової психотерапії заклав основи наших методичних порад [5].

Провідну технологічну ідею КТР окреслює поняття *короткотерміновість*, у значенні – робити тільки те, що потрібно, сконцентровуючись на розв'язанні і розв'язку. Поняття *розв'язання* означає вибір способу, що

звільнить клієнта від проблеми. Проблема розглядають у контексті певної ситуації. Позбутись проблеми – вийти за межі цієї ситуації і в цій новій життєвій ситуації почати конструювати життя, у якому проблема себе не виявляє через виставлення нових, конкретних цілей і поступову їхню реалізацію. Наприклад, питання: "Яким буде твоє життя, коли ти будеш спокійний чи щасливий" – допомагає актуалізувати уявлення про інше майбутнє і шукати разом із психотерапевтом способи реалізації такого майбутнього. Розв'язок – це спосіб, що звільнить клієнта від проблеми і допоможе йому сконструювати життя, у якому немає проблеми [17, 18].

Основні постулати філософії цієї терапії:

- якщо не зіпсувалося – не ремонтуй;
- якщо дізнаєшся, що допомагає – роби це частіше, повторюй це;
- якщо щось не допомагає – не роби цього більше. Роби щось інше.

Це дозволяє відмовитися від дій, що не допомагають, і рухатися в пошуку нових рішень, які будуть максимально сприяти досягненню змін. На думку авторів роботи [16], багато людей мають таке помилкове переконання: якщо проблема є серйозною та важкою, то її розв'язання теж має бути таким само складним і важко втілюваним у життя. Це логічно, але насправді малоефективно. Тому польські вчені П. Йонг та І. К. Берг мають абсолютну рацію, стверджуючи, що варто шукати прості рішення, які допомогатимуть у конкретній ситуації чи в її контексті [16].

Згідно з концепцією психотерапії можливостей, розробником якої є сучасний польський професор Я. Бартошевський, прагнення людини до пошуку і реалізації сенсу життя – це вроджена мотиваційна тенденція, властива всім людям, що є основним двигуном поведінки і розвитку особистості [11, 10]. В основу психотерапії можливостей покладені ідеї і практичні підходи К. Роджерса, В. Франкла та когнітивної психології Дж. Брунера. К. Роджерс стверджував, що в організмі людини від природи закладені позитивні сили, що сприяють здоров'ю, розвитку і вдосконаленню. Пошук можливостей клієнта, які були б орієнтирами у подоланні психотравматичної ситуації, формують і головне завдання психотерапевта на створення такої атмосфери психологічного комфорту і захищеності, за якої клієнт сам почне "вивільняти" і реалізовувати потенційні можливості свого істинного "Я". Саме така атмосфера прискорює процес об'єктивізації і прийняття реального образу самого себе й інших. Супровідним підкріпленням тут добре працює вміння вислухати клієнта, оскільки цінним є все, що він говорить, а також застосування елементів маєвтичного діалогу й особливо емпатії. Зазначені закономірності професор Я. Бартошевський резюмує акцентом на тому, що раціональна аргументація знижує прагнення клієнта до психотерапії, тому емпатія та прийняття клієнта є ключовими у психотерапії можливостей [11].

Концепція інтеграційної методології (KIM) – це прагматична психо-соціально-терапевтична концепція. У методі KIM психотерапевтична робота відбувається через розв'язання в комунікації "Я – Ти". У цій ситуації клієнт може керувати своїм станом, а консультант відіграє роль спостерігача. Крім того, клієнт отримує більше свободи в коментарях чи відгукх консультанта. Подібно тому, як в Eye Movement Desensibilization and Reprocessing (тобто в техніці десенсибілізації та репроцесуалізації (опрацювання травми) засобом руху очей) двостороннє стимулювання відбувається в чергуванні образної уяви та мови, у KIM використовують роботу із ситуацією та імагінацією.

Злагоджена інтегративна робота з вільними уявами/імагінаціями забезпечує функцію розслаблення за травми з одночасним інтегруванням у "ситуацію". Симптом, який необхідно зняти, зовнішньо уявляється і перетворюється на індивідуальне біполярне поле, розміщене між власним "Я" та почуттям узгодженості. Наше аналогове мислення й образне бачення/імагінація дозволяє нам використовувати ресурси цілісного змістовного існування для активізації ресурсів й урегулювання проблем. Перший крок – екстерналізація матеріальних ресурсів. Проста форма – це вільна імагінація/фантазія благополучного ландшафту (найоптимальніше – природа), у якому пацієнт шукає безпечне місце, де він дуже сильно почуває себе в "надійних руках".

Внутрішня дія та внутрішні процеси рішення мають модельний характер. Це те саме для нашого мозку, що й "насправді". Клієнт виходить із ролі жертви і розглядає себе як діючий суб'єкт. Це перекреслює безпорадність і створює нове усвідомлення дії. Після того, як ресурси знайдені, вихід із кризи відбувається через інтеграцію та створення відповідних умов і якісно нових станів. У процесі інтеграції старе постає в новій якості, коли поєднання двох різних якостей породжує абсолютно нову якість, як зображено на рис. 1.

Рис. 1. Процес інтеграції

Поєднавши ці три підходи в одне концептуальне психотерапевтичне спрямування, нами вибудовано технологічну карту психотерапевтичної допомоги ВПО й учасникам ООС, ефективність якої представляємо в матеріалах досліджень.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Зазначений напрям роботи показав якісну інтегровану дієвість комплексного використання методологій і технологічних прийомів трьох видів психотерапевтичної практики. У межах первинної психотерапевтичної допомоги освоєно психотерапію можливостей, що ефективна в досягненні у постраждалих ВПО й учасників ООС стабілізації психічного стану, зменшенні рівня дистресу і загалом зниженні показників невротизації. Наступну стадію забезпечує КТР, що у практиці багатопрофільного інклюзивного застосування зарекомендувала себе як високоефективна терапія пошуку й розкриття нових потенціалів і ресурсів особистості у врегулюванні основних проблем, підвищенні рівня адаптивності та створенні особистісного ґрунту оволодіння ситуацією.

Завершальну функцію у представленою технологічному комплексі, як етап поглибленої психотерапевтичної допомоги, убачаємо в застосуванні новоосвоєної концепції інтегративних методик (KIM-терапії), що поетапно забезпечує зниження рівня ПТСР, формування позитивних образів у постраждалих, створення образів-процесів, пошуку свого місця в житті, внаслідок чого й утворюється ресурс особистісного зростання. Отримані результати дають нам підстави стверджувати, що впровадження психотерапевтичних технологій – короткотермінової психотерапії, психотерапії можливостей, психотерапії інтегративної методології дають ефективні показники в подоланні ПТСР, невротичних симптомів, емоційної нестійкості та сприяють підвищенню рівня адаптивності ВПО й учасників ООС [8, с. 116–122].

Новий технологічний алгоритм психотерапії для людей, що пережили травматичні обставини, конкретно для контингенту із травмами війни на Сході України, пройшов серію практичної перевірки на результатив-

ність. Базовим центром експериментальних апробацій стало реабілітаційне відділення Львівського обласного госпіталю інвалідів війни та репресованих ім. Ю. Липи, де проходили відновлювальну терапію безпосередньо учасники бойових дій. Пілотажні випробування аналізованих психотерапевтичних технік із ВПО із зони військового конфлікту проводили під час виїзних психоконсультаційних практик та у процесі виконання авторами завдань державного замовлення [21].

Вибірка досліджуваних – 74 особи, середній вік – 34 роки. До вибірки входить 31 особа учасників ООС та 43 особи із родин, що перебували в зоні бойових дій. Лонгітудне вивчення вибірки проводили за особистісним опитувальником "Адаптивність" А. Маклакова, С. Чермяника, методикою дослідження вольової саморегуляції А. Зверкова й Е. Ейдмана, опитувальником дослідження схильності до ризику О. Шмельова.

Ефективність застосування пропонованого психотерапевтичного комплексу виявлено через встановлення позитивних змін психологічних параметрів у відповідних категорій осіб з допомогою визначення агресивності у взаєминах за методикою А. Ассінгера; визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності – проводили за опитувальником Спілбергера – Ханіна і за проєктивними техніками "Малюнок людини" та "Людина під дощем" А. Абрамса.

Попередні дослідження показали, що в осіб із травмами війни типовими є вияви суттєво вищого показника ситуативної тривожності порівняно з особистісною.

Після проведення сеансів психотерапії KIM простежується стабільне зменшення рівня ситуативної тривожності в межах 12–17 % й особливо цінне зниження загальноособистісних індексів тривожності на 3–7 %.

Проведений порівняльний аналіз та встановлені кореляційні зв'язки показали картину зв'язку між особистісними даними, подану на рис. 2.

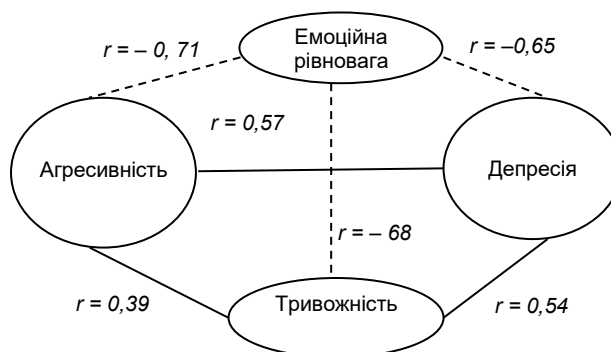

Рис. 2. Кореляційні зв'язки між особистісними даними досліджуваних

Отже, виявлено, що існує міцний зв'язок між агресивністю і депресією ($r = 0,57$). Це дає підстави допускати, що внутрішня пригніченість і сум'яття часто може виявлятися в агресивних діях досліджуваних осіб. Виразний обернений зв'язок між станами емоційної рівноваги і тривожності ($r = -0,68$) вказує на те, що психотерапевтична практика для досягнення емоційної стабільності здатна суттєво зменшувати особистісну тривожність, яка в людей, що стали свідками військових дій, часто має явні домінуючі прояви. Також виявлено прямий середній кореляційний зв'язок між тривожністю та депресією на рівні $r = 0,54$ і менш виражений – на рівні $r = 0,39$, між тривожністю й агресивністю. Факторна значущість короткотермінової терапії засвідчена оберненим кореляційним зв'язком емоційної рівноваги і показників агресії $r = -0,71$ і відповідно депресії $r = -0,65$, оскільки сеанси терапії суттєво стабілізують емоційну розбалансованість осіб, травмованих війною.

Попри відсутність статистично обґрунтованої доказовості, виявлені тенденції дають підстави рекомендувати концепцію інтегративних методик у роботі, спрямованій на зниження показників тривожності в осіб, яким із зазначеними параметрами самостійно справитися не вдається. Встановлені факторні показники і кореляційні зв'язки доводять водночас перевагу навіть первинних комплексних терапевтичних практик з учасниками військового конфлікту, робота за якими здатна нейтралізувати негативну дію особистісно-поведінкових емоційних порушень.

Використані проєктивні діагностичні прийоми методик "Малюнок людини", "Людина під дощем" дали можливість встановити, що майже третина, а точніше 31,5 % комбатантів, пройняті переживанням власної долі, мають внутрішню потребу в підтримці; у 24,7 % – занижена самооцінка, водночас більша половина з них (57,1 %) здатна активно й усвідомлено шукати вихід із проблемного особистого стану, а за необхідності – само захищатися перед викликами чи відстоювати себе. Однак 38,1 % досліджуваних виявляють відчуженість, не готові розкривати власний внутрішній світ, замкнуті у своїх станах, 48, 7 % перебувають у стані залежності від когось іншого.

Відомо, що пригнічувальний вплив бойових дій і їхніх наслідків відчуває переважна більшість учасників військового конфлікту і тих, хто перебував у бойовій зоні.

Попри це, ті з них, що пройшли курс психотерапії можливостей, суттєво поліпшують власні психологічні показники. Проведені зрізи після терапії показують зниження чи суттєве зниження порушень і симптомів емоційних, інтелектуальних, поведінково-вольових порушень у понад 21 % із залучених до комплексної психолого-реабілітаційної терапії. Це є свідченням позитивних результатів пропонованої інтегративної технології.

Показники контрольних зрізів після проведення психокорегувальних сеансів із використанням зазначених психотерапій продемонстрували зміни на краще багатьох особистісних параметрів у досліджуваних, зокрема й у групі учасників військового конфлікту.

Отже, встановлено, що внаслідок проходження презентованого комплексу новітніх технологій психотерапії, згідно з результатами повторних зрізів, як в учасників військового конфлікту, так і в осіб, вимушено переміщених із зони бойових дій, не тільки знизилися показники тривожності, депресії, вияви агресивних спалахів, а й виразно на краще змінилися параметри комунікативних інтересів, пом'якшилися емоційні затиски, піднявся рівень психічної стійкості ($t = 2,059$, де $p \leq 0,05$), етизму ($t = 2,287$, де $p \leq 0,05$). У спілкуванні в зазначених осіб стало менш акцентованим домагання публічного декларування їхніх "героїчних" заслуг і неперевершеності особистого внеску на війні, що часто стає хворобливо типовим виявом психологічного зловживання статусом учасника війни.

Названі параметри можна вважати ознаками того, що застосування психологічної тріади здатне не лише актуалізувати приховані ресурси на подолання симптомів душевних травм, а й переформатовувати настанови на первинні кроки до особистісного зростання.

Проаналізувавши ефективність упровадження психотерапевтичних технологій, ми дійшли висновку, що короткотермінова психотерапія найефективніша у формуванні якостей реадaptaції, подолання особистої невпевненості, виробленні імунітету до соціальних впливів та стресогенів. Психотерапія можливостей ефективно працює у випадку емоційних порушень, переосмислення прожитого травмувального досвіду, зняття немотивованого самозвинувачення. Психотерапія інтегративної методології успішно справляється із травмою, ПТСР, використовуючи методи роботи з уявою та пошуком внутрішніх ресурсів особистості.

Після короткотермінової терапії в учасників ООС виявляється усвідомлення можливості і мотивувального наміру організовувати власне подальше життя з максимально можливими позитивними тонами і невеликими кроками. Завдяки технікам й етапам роботи короткотермінової терапії вони вже знають, що можна зробити ще, чого вже не потрібно робити, з ким необхідно порадитись. За допомогою такої техніки як шкалювання проблеми (пропозиція розмістити себе на шкалі від 1 до 10), вони бачать, де є зараз, що саме зробили, а що ще можна зробити. Клієнти переносять свої слова, мрії та уявне почуття щастя на поведінку, що є ключовим аспектом терапевтичної роботи.

У процесі проведення факторного аналізу отриманих емпіричних даних в обох групах клієнтів виділено по три фактори: у групі учасників ООС виділено фактор 1 "Моральна нормативність", що пояснює 14,5 % дисперсії, фактор 2 – "Невротичність", пояснює 12,8 % дисперсії та фактор 3 – "Емоційна лабільність", пояснює 9,5 % дисперсії; у групі ВПО виділено відповідно "Нервово-психічну стійкість" з поясненням 17,4 % дисперсії, фактор 2 пояснює 14,7 % дисперсії і має назву "Адаптивність" і фактор "Почуття провини", що пояснює 10,4 % дисперсії.

За результатами факторного аналізу простежуємо багато важливих для подальшої психологічної допомоги взаємозв'язків. Встановлено, зокрема, що у групі учасників ООС високий рівень моральної нормативності та нервово-психічної стійкості сприяє зниженню ПТСР. Невротичність, реактивна агресивність, емоційна лабільність пов'язані зі схильністю до ризику та нервово-психічної стійкості.

Спираючись на встановлені взаємозв'язки і залежності, можна запропонувати алгоритм реалізації технологічної карти ефективної психотерапевтичної допомоги ВПО й учасникам ООС. Технологічні етапи подаємо в табл. 1.

Таблиця 1

Технологічні етапи психотерапевтичної допомоги ВПО й учасникам ООС

Основні етапи організації психотерапевтичної допомоги	Назва методу	Ціль етапу	Результат
Первинна психотерапевтична допомога	Психотерапія можливостей	Досягнення стабілізації у постраждалих ВПО й учасників ООС, зменшення рівня дистресу	Зниження показників невротизації
	КТР	Задоволення основних потреб, надання допомоги у врегулюванні основних проблем і відновленні контролю над ситуацією. За потреби – забезпечення постраждалим доступу до інших ресурсів	Підвищення рівня адаптивності
Поглиблена психотерапевтична допомога	КІМ	Формування позитивних образів у постраждалих, створення образів-процесів із пошуку свого місця в житті	Зниження рівня ПТСР

Підсумовуючи етапи апробації, психотерапевтичної перевірки, повторної діагностики дієвості комплексного терапевтичного алгоритму, узагальненого кореляційного та факторного аналізу для встановлення взаємозалежностей між психологічними показниками, варто підкреслити: проведена нами психотерапевтична і дослідницька практика набула певну сукупність доказів, що підтверджують надійність, валідність, дискримінативність кожної окремо із пропонувананих психотерапевтичних концепцій і їхнього застосування, як комплексної психотерапевтичної технології, як у наданні психологічної допомоги ВПО й учасникам ООС, так й у психотерапії ширшого кола травм і порушень, що виходять за межі заявлених у назві пропонованої статті і будуть предметом подальших досліджень.

Висновки. Отримані результати дають підстави стверджувати, що впровадження комплексної психотерапевтичної технології через використання короткотермінової психотерапії, психотерапії можливостей, психотерапії інтегративної методології дають ефективні показники в подоланні ПТСР, невротичних симптомів, емоційної нестійкості та сприяють підвищенню рівня адаптивності ВПО й учасників ООС.

Набутий досвід аргументовано доводить, що в арсеналі психологічної допомоги при травмах, їхніх наслідках й інших суміжних психічних порушеннях необхідна наявність багатоспрямованих й водночас добре логічно узгоджуваних між собою прийомів і засобів роботи з пацієнтом, які у процесі визначення категорії порушення не лише зменшують емоційний тонус реагування на власні обставини, а й забезпечують знаходження особистісних ресурсів для оволодіння ситуацією, розв'язання основних проблем й окреслюють шлях до кращої, дійсно позитивної перспективи життя особи.

Апробована нами комплексна психотерапевтична технологія дозволяє сформувати в людини настанову на те, що в кожного наявний великий резерв подальшого самоздійснення (настанова не на себе, не на проблеми, а тільки на ресурс особистого майбутнього) і привести їх до функціонального стану, створивши передумови посттравматичного зростання.

Отримані факторні та корелятивні параметри підтверджують ефективність використання створеної технологічної карти у практиці психотерапевтичної допомоги як для основних категорій, постраждалих від військового конфлікту, якими є учасники ООС і ВПО, так й у роботі із суміжними психологічними порушеннями.

Список використаних джерел

- Бурлачук Л.Ф., Кочарян О.С., Жидко М.Е. Психотерапия : учеб. для вузов. 2-е изд., стереотип. СПб. : Питер, 2007. 480 с.
- Левенець О.А. Інтегративний підхід під час надання психологічної допомоги. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 95–105. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_2_10.
- Морзе Н. В. Методика навчання інформатики : навч. посіб. : у 3 ч. / за ред. акад. М. І. Жалдака. К. : Навчальна книга, 2004. Ч. 1 : Загальна методика навчання інформатики. 256 с.
- Основи психотерапії : навч. посіб. / М. І. Мушкевич, С. Є. Чагарна ; за ред. М. І. Мушкевич. Вид. 3-тє. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 420 с.
- Островська К.О., Левус Н.І. Методичні рекомендації навчального курсу "АВС короткотермінової психотерапії, сконцентрована на рішення" для психолого-педагогічних спеціальностей післядипломної освіти. Л. : В-во ЛНУ ім. І.Франка, 2015. 40 с.
- Островська К.О. Особливості прояву посттравматичного стресового розладу в соціальному просторі. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка / Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. Вип. 40. С. 295–306. URL : <http://problemp.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2018/04/40-24.pdf>
- Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти : метод. посіб. / упор. : Д.Д. Романовська, О.В. Ілачук. Чернівці : Технодрук, 2014. 133 с.
- Сулятицький І.В., Островський І.П., Островська К.О. Особливості соціальної адаптованості учасників АТО. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ни. Т. І : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. К., 2019. – Вип. 52. С.116–122.

9. Тюрина А. А. Терапия опийной наркомании различными лекарственными формами. М. : Школа, 2011. С. 71.

10. Bartoszewski J. Psychoterapia możliwości: 12 kroków "praca ze sprawcą przemocy domowej" cz. I. Wspólne tematy, 2016. 192 p.

11. Bartoszewski J. Psychotherapy of possibilities: the basic components of the system theoretical and practical approach. *European Journal of Social and Human Sciences*. 2015. Vol (6), Is. 2. 75 p.

12. Berg I.K., Miller S.D. Terapia krótkoterminowa skoncentrowana na rozwiązaniu. 2000. Łódź. 150 p.

13. Berg I. K., Reuss N. H. Rozwiązania krok po kroku. Łódź, 2013. 150 p.

14. Berg I.K., Reuss N.H. Solutions Step by Step: A Substance Abuse Treatment Manual. Norton, 1997. 192 p.

15. Grzyb M. Autorski Program Terapeutyczny BSFT- krótkoterminowa Terapia Skoncentrowana na Rozwiązaniu. *Parzymiechy*. 2010. Vol.1, No. 3. P. 37–45.

16. Jong P., Berg I. K. Rozmowy o rozwiązaniach : podręcznik dla trenerów. Wydawnictwo : Księgarnia Akademicka; Kraków, 2007. 192 p.

17. Kienhuis J., Świtek T. Klient ekspertem. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach i jego zastosowanie w Polsce. Wydawnictwo : Kraków, 2007. 200 p.

18. Kosman T. Założenia terapii skoncentrowanej na rozwiązaniach, "Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki społeczne" 1/2013. URL : http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-118f75d9-84af-407e-8f46-b256177ef2f1/c/Kwartalnik1_2013_1.pdf.

19. Shazer S. Kiedy słowa były magią. Wydawnictwo: CTK Solutions Now; Łódź, 2013. 150 p.

20. Świderska O. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach, 2013. URL: <http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=674> (dostęp 03.2013).

21. Розроблення технологій психотерапії, реабілітації та професійної орієнтації учасників Операції Об'єднаних сил та внутрішньо переміщених осіб / Звіт про науково-технічну роботу за договором Дз/74-2019 від 03.09.2019 року. URL : https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/Zvit_derzhavne-zamovlennja_2020.pdf.

References

- Burlachuk L. F. Psykhoterapiya : uchebnyk dlia vuzov / L. F. Burlachuk, O. S. Kocharian, M. E. Zhydko. – [2-e yzd., ster.]. SPb. : Pyter, 2007. 480 s.
- Levenets O.A. Intehrativnyi pidkhid pid chas nadannia psykhologichnoi dopomohy./Yurydychna psykhologhiia, № 2, 2015.S.95-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_2_10
- Morze N. V. Metodyka navchannia informatyky : navch. posib. : u 3 ch.; za red. akad. M. I. Zhaldaka. K. : Navchalna knyha, 2004. Ch. 1 : Zahalna metodyka navchannia informatyky. 256 s.
- Osnovy psykhoterapii : navch. posib / M. I. Mushkevych, S. Ye. Chaharna ; za red. M. I. Mushkevych. Vyd. 3-tie. Luts'k : Vezha-Druk, 2017. 420 s.
- Ostrovskaya K.O., Levus N.I. Metodychni rekomendatsii navchalnoho kursu "AVS korotkotermynova psykhoterapiia, skoncentrovana na rishenni" dlia psykhologo-pedahohichnykh spetsialnostei pisladyplomnoi osvity. Lviv, V-vo LNU im. I.Franka, 2015. 40 s.
- Ostrovskaya K.O. Osoblyvosti proiavu posttravmatychnoho stresovoho rozladu v sotsialnomu prostori. *Problemy suchasnoi psykhologii. Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka*, Instytutu psykhologii im. H. S. Kostiuksa NAPN Ukrainy / Za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi 2018. Vypusk 40. Kamianets-Podilskiy. Aksioma. S. 295-306. URL: <http://problemp.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2018/04/40-24.pdf>
- Profilaktyka posttravmatychnykh stresovykh rozladiv: psykhologichni aspekty. Metodychni posibnyk / Upor. : D.D. Romanovska, O.V. Ilaichuk. Chernivtsi : Tekhnodruk, 2014. 133 s.
- Suliatytskiy I.V., Ostrovskiy I.P., Ostrovskaya K.O. Osoblyvosti sotsialnoi adaptovanosti uchasykiv ATO. *Aktualni problemy psykhologii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy*. Tom. I: Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia. Sotsialna psykhologhiia. Kyiv. 2019. Vypusk 52. S.116–122.
- Tiuryna A. A. Terapiya opyiinoi narkomany razlychnymi lekarstvennymi formamy. M. : Shkola, 2011. S.71
- Bartoszewski J. Psychoterapia możliwości: 12 kroków "praca ze sprawcą przemocy domowej" cz. I. Wspólne tematy, 2016. 192 p.
- Bartoszewski J. Psychotherapy of possibilities: the basic components of the system theoretical and practical approach. *European Journal of Social and Human Sciences*. 2015. Vol (6), Is.2. 75 p.
- Berg I. K., Miller S.D. Terapia krótkoterminowa skoncentrowana na rozwiązaniu. 2000. Łódź. 150 p.
- Berg I. K., Reuss N. H. Rozwiązania krok po kroku. Łódź, 2013.150 p.
- Berg I. K., Reuss N. H. Solutions Step by Step: A Substance Abuse Treatment Manual. Norton, 1997. 192 p.
- Grzyb M. Autorski Program Terapeutyczny BSFT- krótkoterminowa Terapia Skoncentrowana na Rozwiązaniu. *Parzymiechy*. 2010. Vol.1, No. 3. P. 37–45.
- Jong P., Berg I. K. Rozmowy o rozwiązaniach : podręcznik dla trenerów. Wydawnictwo: Księgarnia Akademicka; Kraków, 2007. 192 p.
- Kienhuis J., Świtek T. Klient ekspertem. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach i jego zastosowanie w Polsce. Wydawnictwo: Kraków, 2007. 200 p.

18. Kosman T. Założenia terapii skoncentrowanej na rozwiązaniach, "Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki społeczne" 1/2013. URL: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element_desklight-118f75d9-84af-407e-8f46-b256177ef2f1/c/Kwartalnik1_2013_1.pdf
19. Shazer S. Kiedy słowa były magią. Wydawnictwo: CTK Solutions Now; Łódź, 2013. 150 p.
20. Świderska O. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach, 2013. URL : <http://www.psychologia.net.pl/artykul.php?level=674> (dostęp 03.2013).

21. Rozroblennya tehnologij psy'xoterapiji, reabilitaciji ta profesijnoyi orijentaciji uchasny'kiv Operaciji Ob'yednany'x sy'l ta vnutrishn'o peremishheny'x osib. Zvit pro nauково-texnichnu robotu za dogovorom Dz/74-2019 vid 03.09.2019roku. URL : https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/Zvit_derzhavne-zamovlennja_2020.pdf

Надійшла до редколегії 03.03.21
Рекомендована до друку 15.04.21

Kateryna Ostrovska, Dr of Sci. (Psychology), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-5891-2542;
Ivan Sulyatytskyi, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3769-5630;
Igor Ostrovskii, Dr of Sci. (Technic), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-7867-7132
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

THE NEWEST TECHNOLOGY OF PSYCHOTHERAPY WITH PARTICIPANTS OF MILITARY CONFLICT

The article presents a new proven psychotherapeutic technology, created by the method of combination of Psychology of Possibilities, Solution Focused Brief Therapy and concepts of Integration Methodology.

Psychotraumas, especially Post-Traumatic Stress Disorders, which received by the victims of military conflicts, are often so individualized, that require multistage and multidirectional psychological help approaches. Release from persecution and memories of the past as a reminders of the trauma and creating perspective for further life through rethinking the experience are the main goal of psychotherapy.

That's the two most vulnerable categories of modern military conflict in eastern Ukraine, which are participants in the Joint Forces Operation (under JFO) and Inwardly Displaced Persons (under – IDP) from the zone of JFO. Psychotherapeutic practice with them encourages us to create a new technological model of psychological care to this category of clients. Its essence is integrated use of three different conceptual therapeutic technologies, which is Solution Focused Brief Therapy, concepts Psychology of Possibilities and concepts of Integration Methodology. Optimally invest in the person's attitude that everyone has a large reserve for further self-realization (attitude not on oneself, not on problems, but exclusively on the resource of personal future) and bring a person to a functional state are the main goal of all technology. If this is achieved, the need to look for flaws automatically disappears, and even more there will be no need to delve into the client's past. This is the newest approach to restoring mental health, increase resistance (immunity) to traumatic effects creation of support for virtually all three psychotherapeutic concepts presented by us through various holistically oriented psychological techniques and algorithms.

As a result of passing the offered complex psychotherapy general improvement of the psychological condition of the categories of clients affected by the war in the East creates empirical arguments of validity as a new technology of integrated approach in providing psychological care in particular in work with psychotraumas at participants of military conflict for actualization in them of a resource of personal growth.

Keywords: free imagination, maevtic dialogue, concepts of Integration Methodology, concepts Psychology of Possibilities, Solution Focused Brief Therapy, personal resource, client's acceptance, psychotraumas.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(13), pp. 54-58 (2021)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1\(13\).10](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.1(13).10)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Дмитро Філіпов, магістр психології
ORCID ID: 0000-0003-3609-9551
Київ, Україна

НОВА ТИПОЛОГІЯ КОМАНДНИХ РОЛЕЙ В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

Запропоновано новий діагностичний інструмент, що призначений для застосування в сучасних корпораціях для розв'язання широкого кола проблем, пов'язаних із взаємодією персоналу у процесі виконання робочих завдань. Нова розробка об'єднує в собі переваги інструментів, які вже використовують у цій галузі, а саме DISC та MBTI.

Зазначений інструмент містить опис 4 факторів та 16 типажів, що базуються на цих факторах, а також опитувальник із 33 питань, що ідентифікує приналежність респондента до типажу на основі оцінки результату кожної із чотирьох шкал. Проведено емпіричне дослідження надійності нового опитувальника на вибірці з понад 2300 респондентів із мережі інтернет, які користуються системами інтернет-пошуку. Показані достатні рівні ($> 0,7$) альфа Кронбаха й омега МакДональда в експлораторному та конфірмаційному факторному аналізі для кожного із факторів. Також розкрито незалежність факторів. Проведено порівняння запропонованих шкал зі шкалами методик оцінки емоційного інтелекту та креативності.

Ключові слова: типологія, організаційна структура, MBTI, DISC, опитувальник.

Вступ. У сучасному світі існує велика потреба в новітніх діагностичних інструментах, створених для застосування в корпоративних процесах відбору персоналу, розстановки кадрів та командування, спрямованого на ефективне функціонування проектних команд. Такі інструменти та методики стають корисними і в персональній перспективі, оскільки розуміння свого місця в соціальних системах (своїх соціальних ролей) сприяє самоаналізу, що приводить також і до особистісного зростання.

Метою роботи є пропозиція нового діагностичного інструменту, який можна буде застосовувати для зазначених цілей, він відповідатиме психометричним вимогам та матиме переваги перед наявними аналогами.

Теоретичні основи дослідження. Ефективне командування є неможливим без застосування поняття психологічної сумісності. Зазвичай психологічну сумісність розглядають на двох рівнях: соціально-ідеологічному та соціально-поведінковому [1]. Наприклад, сумісність у парі тим краща, чим більша схожість в ідеалах, та чим більше доповнення поведінкових рис. На рівні груп, команд й організацій поняття соціально-ідеологічної сумісності наочно показано в концепції корпоративної релігії Й. Кунде [2], яка стверджує про необхідність соціальнозначущої ідеї корпоративного функціонування, що постає також і фактором, який єднає колектив. Щодо поведінкового доповнення на рівні команд, то існує розуміння, що в ефективній команді має бути різноманіття поведінкових ролей, але дуже важливим кроком є виявлення саме структури цих ролей, "яким саме чином вони різні" і як реалізується в ефективній команді "поведінковий розподіл праці".

Найчастіше в бізнесі для цих цілей затребувані саме типології, оскільки наявність цілісного образу соціальної ролі різко підвищує практичну цінність відповідної класифікації для команди порівняно із просто переліком властивих показників. Існує розуміння, що для зазначених цілей зазвичай у бізнесі застосовують такі інструменти, як MBTI, DISC та система Белбіна, що практично всі є типологіями [3].

Проблема цих інструментів у тому, що не всі з них є психометрично обґрунтованими. Щодо типології DISC, наприклад, існують дослідження попарної залежності її факторів [4], а для найвідомішої версії тесту MBTI, що був розроблений І. Майерс, не вдалося показати також і надійності [5]. Тільки порівняно нещодавно в "родині MBTI" з'явилися варіанти тестів, що задовольняють мінімальний перелік психометричних вимог. Це, наприклад, NERIS TI, що повідомляє про дотримання необхідних рівнів альфи Кронбаха, незалежності факторів, та тест-ретест надійно-

сті [6]. Ще однією перевагою саме цього варіанту MBTI є те, що в ньому здійснено перехід до цілісних образів типів зі своїми значущими назвами.

Нові психометрично обґрунтовані інструменти є дуже необхідними для цієї галузі. Як доповнення можна сформулювати ще дві вимоги, що мають підвищити практичну цінність таких інструментів, а саме: легкий перехід від типів до організаційних структур і зв'язок типів із колективним несвідомим людства. Перша вимога є очевидною з погляду цінності для бізнесу: ідентифікування типу має легко інтерпретуватися в організаційному контексті. Бажано, щоб кожний тип можна було легко зіставити з організаційними позиціями. Друга вимога виходить з ідеї, що типологією тим легше користуватися, чим більш інтуїтивно зрозумілими є типологічні образи. Спільна для людства "інтуїтивна зрозумілість" походить із колективного несвідомого, що виражене в культурологічній спадщині людства. Отже, пов'язуючи образ типу з культурологічним образом, ми підвищуємо можливість легкого опанування знання з типології, що пропонується.

Методологія дослідження. У запропонованій роботі ми спробували об'єднати сильні сторони DISC та MBTI та пропонуємо типологію, що має цілісні образи, які можна легко інтерпретувати в контексті корпоративних організаційних структур і вони є пов'язаними з культурологічними образами. Для кожного фактора дотримані вимоги поведінкової спрямованості, історичної логіки розвитку поведінки від одного полюса фактора до іншого, концептуальної незалежності та діалектики взаємодії факторних полюсів.

У своїй моделі ми пропонуємо чотири фактори, що мають аналогії із факторами з інших моделей, але вперше об'єднані саме таким чином.

Фактор 1. Робота з оточуючими сутностями (орієнтація предметної діяльності) як з об'єктами (–) або як із суб'єктами (+). У сучасної людини може бути початкова схильність до того, щоб глибоко і детально розумітися на предметах як об'єктах (підхід "фахівця"), або до того, щоб прагнути шукати у всьому суб'єктів, "працювати з людьми", спираючись зазвичай на знання їхньої мотиваційної сфери (підхід "людини впливу"). Отже, "людина впливу" в певній мірі регулює поведінку "фахівця" ніби "зсередини", а "фахівець" схильний працювати із "людиною впливу", як з об'єктом, застосовуючи до нього радше "зовнішні" методи взаємодії. Образно кажучи, перший ловить рибу на вудку, а другий убиває її списом (точно розраховуючи траєкторію). Із цієї аналогії також випливає, що, вірогідно, орієнтація на об'єкт історично з'явилася раніше. Зазначений

фактор можна зіставити із факторами моделі DISC "I-вплив" і "С-компетентність".

Фактор 2. Прагнення до спільної (–) діяльності або до незалежної (+) діяльності. Сучасна людина може мати схильність до того, щоб здійснювати діяльність як спільну (і така діяльність для неї звичніша і комфортніша, менш емоційно затратна, чи навіть емоційно вигідна). Людина також може мати схильність до того, щоб діяти незалежно (і тоді для неї такий спосіб комфортніший, а спільна діяльність для неї пов'язана з додатковими емоційними витратами, тому вона схильна виконувати таку діяльність "формально"). У межах цього фактора з'являється поняття синхронізації між людьми, як результат спільної діяльності. Синхронізація між незалежними суб'єктами може відбуватися через суб'єкта, схильного до спільної діяльності, що періодично виходить на зв'язок з незалежними. Історично спільна діяльність з'являється пізніше. Зазначений фактор можна зіставити з екстраверсією/інтроверсією в розумінні моделі темпераментів (екстраверсія – нейротизм), де якраз розглядають спосіб отримання людиною "психічної енергії" у взаємодії або на самоті.

Фактор 3. Перевага свободи (–) або відповідальності (+). Цей фактор безпосередньо впливає з теорії масової поведінки. Спочатку людина була масовою істотою (реалізуючи *"потребу людини в ідентифікації себе з великою спільністю для регуляції своїх емоційних станів"*) [7, с. 36]. Далі розвиток, безумовно, загалом іде шляхом індивідуалізації. У динаміці і діалектиці масової поведінки з'являється поділ на контрсугестивні і сугестивні індивідів, рівною мірою цей поділ можна описати як раціоналізм – синкретизм або як (особиста) свобода – (колективна) відповідальність, схильність до віри [8]. Контрсугестивний індивід навчається говорити "ні" й обирає індивідуальні шляхи, які, усе ж, часом стають предметом для наслідування, після чого така індивідуалізована поведінка має шанси стати масовою. Сучасна людина може мати схильність до індивідуалізації (і її контрсугестія може виражатися в різкому запереченні загальноприйнятих способів дії, "свободі") або схильність до масовості (і тоді їй комфортніше й емоційно приємніше діяти в межах маси і загальноприйнятим чином, "відповідально" виконуючи ритуали цієї спільноти). Перший спосіб поведінки є більш "чоловічим", а другий – більш "жіночим", відповідно до закономірностей переваги і схильності масової поведінки. Зазначений фактор віддалено нагадує фактор із типологій К. Юнга і MBTI "логіка – почуття", де "логіка" асоціюється з раціоналізацією, а "почуття" – з емоційністю, що властива людині, яка перебуває в масі. Обидві "схильності" є рівноцінно затребуваними. Також цей фактор можна зіставити із факторами моделі DISC D-домінація/S-стабільність.

Фактор 4. Вибір передбачуваності (+) або спонтанності (–). У тваринному світі діють генетично закладені програми, зміна яких можлива тільки шляхом природного відбору. Почавши деяку програму, тварина прагне завершити її передбачуваним і цільовим призначенням. Однак зрозуміло, що зміна програм тільки від покоління до покоління є досить повільним шляхом розвитку. Люди навчилися розуміти (усвідомлювати) програми як такі, що сформовані з певних етапів, після чого з'явилася можливість спонтанно змінювати деякі етапи залежно від ситуації, пробувати нові способи поведінки, видозмінюючи вихідні програми. Дія відповідно до закріпленої (у наш час уже не генетично, але "культурно", на основі вироблення умовних рефлексів) програми ("типологічна" або "запланована" дія) дає передбачуваний, хоча, можливо, і не оптимальний результат. Вод-

ночас здатність до спонтанного вибору наступного кроку "за ситуацією" може мати свої вигоди ефективності, хоча сукупність таких спонтанних кроків може завести і "невідомо куди". Взаємодія між людьми, які мають ту чи іншу схильність в цьому сенсі, зводиться до типологічного або імпровізаційного способу. Разом люди, які мають протилежні схильності, здатні знайти оптимальну сукупність етапів, частина (або "скелет") яких типологічна (що дозволяє отримати загальну передбачуваність), а окремі етапи – імпровізаційні, що дозволяє об'єднати переваги обох підходів і збільшити ефективність кінцевого рішення. Цей фактор схожий на сучасне трактування четвертого фактора MBTI (та моделі NERIS TI), який спочатку формулювали як "вирішення – сприймання", а згодом – як "планування – пошук".

Отже, у цій моделі представлені аналоги всіх факторів DISC та MBTI за винятком фактора MBTI інтуїт – сенсорик, що на нашу думку, не є суто поведінковим фактором.

Базуючись на цих факторах, ми сформулювали 16 типів, що підсумовані в табл. 1. Для кожного типу ми подаємо його головну ідею як типажу і його роль в організаційній перспективі. Типологія отримала назву "Соціальні ролі".

Побудова організаційних структур на основі поведінкових типів може спиратися на такі аргументи: нині компанії часом важко диференціювати свій продукт від конкурентів і надати йому рис ідентичності, тому найуспішніші компанії надають своєму продукту риси соціальної значущості. Й. Кунде назвав такі насичені ідеологією і додатковими соціальними смислами компанії компаніями з корпоративною релігією. Саме такий підхід допомагає найповніше розкрити значущість "ролей впливу" і відокремити маркетинг від решти бізнесу.

Отже, важливим висновком використання першого фактора є розуміння, що в малій групі (чи організації) насправді існують дві ієрархії – "матеріальна" та "духовна", якими керують "Директор" і "Стратег". Матеріальна ("експертна") ієрархія займається продуктом, а духовна ("ієрархія впливу") – ідеологією, до якої продукт або послуга організації є супутніми.

Другим висновком, який має стосунок до третього фактора, є розуміння, що керівні ролі повинні мати "розум та руки вільними" для бачення перспективи. Це приводить до того, що до верхніх ланок тяжіють усі контрсугестивні ролі. Впливаючі та сугестивні типи ("Мораліст", "Вербувальник", "Інструктор", "Операційний директор") є керівниками "апостольського типу" та тяжіють до середньої ланки.

Щодо другого та четвертого факторів, то вони в різних напрямках зустрічаються як на верхніх, так і на нижніх щаблях організаційних структур та в обох частинах – "духовній" і "матеріальній". Усюди важлива не тільки передбачуваність, але й можливість діяти відповідно до ситуації теж. Також важливою є можливість бути близькими до людей, але й відстороненість може бути корисною для більшої об'єктивності рішень, які ухвалюють. З іншого боку, найвищі в ієрархії ролі є ролями передбачуваними та відстороненими, що підкреслює важливість саме таких властивостей для керівника (рис. 1).

На рис. 1 ми наводимо приклад типової організаційної структури, що відповідає концепції корпоративної релігії та принципам щодо факторів моделі, сформульованим вище. У процесі виконання практичних завдань, залежно від їхніх особливостей, структура та зв'язки можуть бути іншими. Наприклад, на різних етапах життєвого циклу організації на найвищій ланці можуть бути потрібні різні ролі. Залежно від особливостей ситуації, наприклад, місце "Директора" може займати "Винахідник", "Інспектор", "Вербувальник", "Операційний директор" або навіть "Радник".

Таблиця 1

Типажі "Соціальних ролей"				
Назва	Фактори	Головна Ідея	Організаційна роль	Архетип
"Стратег"	++-+	Гарант ідеології	Я придумаю ідеологію, системний погляд, що має соціальне значення, дивитися в майбутнє і буде захоплювати послідовників. Я сформулюю принципи і цінності, які ляжуть в основу етики цієї ідеології. Я запропоную бачення майбутнього як спільну мету, до якої послідовники будуть рухатися, розширюючи свої ряди.	Афіна
"Директор"	-+-+	Створює громадський порядок	Ми створимо організацію, що буде продавати продукти, супутні до викладеної "Стратегом" ідеології. Ми візьмемо цю ідеологію як корпоративну релігію.	Зевс
"Винахідник"	-+- -	Розуміння причин	Я придумаю, як створити продукт і за яким процесом буде працювати ця організація.	Шульга
"Прогресор"	++- -	"Промоутер"	Я придумаю, як поширити ідеологію на конкретній території.	Ілля Муромець
"Публіцист"	+ - -+	Сигнал на рух до мети	Я запущу проекти на "залученість", щоб люди відчували свій зв'язок з нашою ідеологією.	Стрілець
"Інспектор"	- - -+	Педантичний людинознавець без ілюзій	Я реалізую точне і чітке забезпечення наших клієнтів замовленою продукцією.	Гера
"Провідний фахівець"	-+++	Велика надійність у процесі виконання типових завдань	Я доведу наші продукти і практики до досконалості й автоматизму, щоб вони легко та надійно функціонували.	Робоккоп
"Практик"	- -++	Виконання "бажань" клієнтів	Я надаватиму послуги клієнтам у безпосередньому контакті згідно з розробленими практиками (продуктами).	Джин
"Майстер"	-+++	Інтуїтивне вміння знаходити рішення	Я потрібен, коли виникне проблема з продуктом, і треба буде щось придумати, щоб його полагодити, або поліпшити.	Данило-майстер
"Вільний художник"	- -+-	Анархія як антитеза авторитаризму	Я спілкуюся з різними організаціями, зокрема і з тими, що займаються схожими продуктами, я можу дізнатися, що в нашому продукті можна вдосконалити і як.	Бременські музики
"Мораліст"	+ -++	"Правильна" людина	Я на своєму прикладі показую відданість цінностям ідеології й у спілкуванні поширюю і підтримую їх.	Добрий Маг
"Реалізатор"	+ - - -	Зрушення "точки збирання"	Ми маємо придумати світ (легенду) цієї ідеології і розмістити клієнта в ньому, і там, усередині цього світу, ми зможемо легше продавати наші цінності.	Гудвін
"Вербувальник"	+ -+-	Емоційно приєднує	Я буду спілкуватися з різними людьми і придумувати, як повернути їх у нашу віру, зробити нашими послідовниками.	Гермес
"Інструктор"	++++	Учитель	Я створю університет нашої ідеології і буду викладати її послідовникам.	Будда
"Радник"	- - - -	"Сірий кардинал"	Я організую колегіальні рішення всередині організації, створюючи атмосферу партнерства та врахування максимальної кількості думок за певною процедурою.	Лицарі круглого столу
"Операційний директор"	+++ -	Рятівна трансформація	Коли виникне кризова ситуація із послідовниками (а це, по суті, завжди трапляється), і стандартні методи не спрацюють, я допоможу придумати, як вирішити проблему нестандартним чином	Геркулес

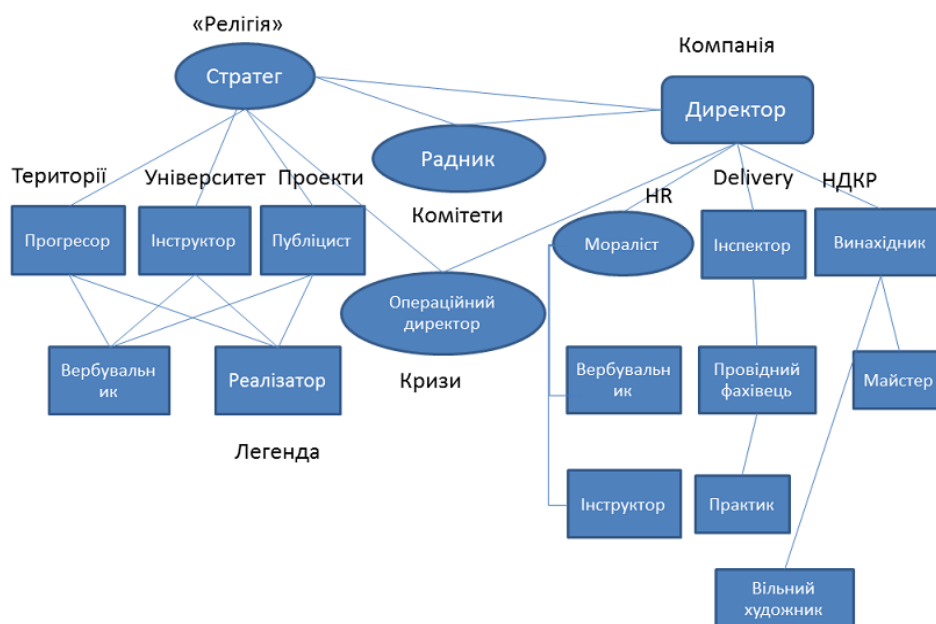

Рис. 1. Організаційна структура організації з корпоративною релігією

У малих групах, що створені для виконання конкретних часткових практичних завдань, кількість ролей зазвичай суттєво скорочена.

Для описаних вище факторів ми створили опитувальник із 33 питань, для якого дослідили надійність як внутрішню узгодженість.

Вибірка. Дослідження внутрішньої узгодженості провадили на російськомовній вибірці користувачів мережі інтернет, що цікавляться психологічними опитувальниками та користуються системами інтернет-пошуку (такими як Google). Загальний розмір вибірки перевищує 2300 респондентів.

Результати емпіричного дослідження. На першому етапі для вибірки розміром 1778 респондентів ми дослідили внутрішні та зовнішні факторні дихотомічні кореляції, що підсумовані в табл. 2 та 3. У розрахунок

внутрішньо-факторних кореляцій узяті тільки значущі кореляції з рівнем значущості, вищим за 0,05.

Рівні кореляцій усередині факторів значно вищі, ніж між факторами, що свідчить про достатню незалежність факторів.

На другому етапі ми провели експлораторний і конфірматорний факторний аналіз з розрахунком альфа Кронбаха й омеги МакДональда. Результати цього розрахунку наведено в табл. 4.

Таблиця 2

Результати розрахунку внутрішньофакторних дихотомічних кореляцій

Фактор	Кількість питань	Середня кореляція	Альфа Кронбаха	Пари рівня 0,001	Пари рівня 0,01	Пари рівня 0,05	Пари без кореляції	Найменша вибірка	Найбільша вибірка
1	7	0,3064	0,7556	21				844	1633
2	11	0,2124	0,7479	49	3	1	2	786	1652
3	5	0,3491	0,7284	10				1186	1605
4	10	0,2235	0,7421	39	0	4	2	1134	1486

Таблиця 3

Результати розрахунку міжфакторних дихотомічних кореляцій

Фактори	2	3	4
1	-0,085	-0,079	-0,049
2		0,021	0,065
3			0,073

Таблиця 4

Результати факторного аналізу

Фактор	Альфа	Омега (ex)	Омега (cf)	Вибірка	Середнє	Стандартне відхилення
1	0,72	0,76	0,77	1856	0,424	0,475
2	0,72	0,76	0,8	1815	0,032	0,44
3	0,7	0,72	0,77	2157	0,0695	0,62
4	0,7	0,77	0,76	2254	0,0988	0,448

Отже, усі показники продемонстрували достатній рівень (> 0,7). Щодо генеральної сукупності, до якої належали респонденти, ми отримали суттєвий зсув у бік впливу, що є логічним, оскільки цікавість до психології корелює із цікавістю до мотиваційної сфери. Інші фактори не демонструють дуже великих відхилень середнього від нуля сирого балу. Значення факторів конструктивно належать до діапазону (-1, 1), що дозволяє ідентифікувати тип на базі знаку сирого балу. Зсув у бік впливу призводить також до зсуву в кількості впливових ролей. Найбільш представленими виявилися ролі "Мораліста" й "Інструктора".

У контексті дослідження валідності шкал ми провели додаткове дослідження україномовної версії опитувальника порівняно з опитувальниками емоційного

інтелекту Д. Люсіна [9] та креативності Е. Тунік [10]. Дослідження провадили на персоналі компанії, що займається продажем дизайнерського паперу. Ми працювали з вибіркою із 24 респондентів (4 чоловіків, 20 жінок, розподіл 16,6–83,4 %).

У табл. 5 подано розрахунки кореляцій між факторами, виділено значущі кореляції (з рівнем 0,05). Розраховано ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена. Фактори моделі емоційного інтелекту позначені так: MEI – міжособистісний емоційний інтелект, BEI – внутрішньоособистісний емоційний інтелект, UE – управління емоціями, PE – розуміння емоцій. Позначення деяких факторів моделі креативності: Ризик – схильність до ризику, ЗК – загальний коефіцієнт креативності.

Таблиця 5

Розрахунок кореляцій між шкалами

Фактор	MEI	BEI	PE	UE	Ризик	Допитливість	Складність	Уява	ЗК
1	0,582	0,26	0,595	0,426	0,516	0,337	0,188	0,239	0,36
2	-0,022	0,043	-0,105	0,045	-0,127	-0,326	-0,116	0,025	-0,142
3	-0,145	-0,479	-0,129	-0,542	-0,201	0,142	-0,125	-0,088	-0,123
4	-0,012	0,422	0,137	0,263	-0,232	-0,196	-0,131	-0,159	-0,213

Фактор 1 (схильність до впливу) абсолютно очікувано корелює з міжособистісним емоційним інтелектом, розумінням й управлінням емоціями. Цікаво, що значно менші результати щодо внутрішньоособистісного інтелекту. Також є кореляція впливу зі схильністю до ризику.

Щодо фактора 2 значущі кореляції не отримані.

Фактор 3 (відповідальність) має негативні кореляції із внутрішньоособистісним емоційним інтелектом й управлінням емоціями. Отже, управління емоціями та внутрішньоособистісний емоційний інтелект корелюють зі схильністю до контрсуспільності (свободи).

Також внутрішньоособистісний емоційний інтелект корелює зі схильністю до планування (передбачуваності) відповідно до фактора 4 нашої моделі.

Перспективи подальших досліджень. Валідність типізації та стандартизація. У контексті дослідження валідності шкал у майбутньому має сенс також і порівняння з концептами-аналогами, які ми вказали в описі факторів нашої моделі. Натепер валідність шкал показано частково. Валідність типізації має показати, що результат тесту корелює із фактичним поведінковим психотипом респондентів, що можна незалежно переві-

рити, наприклад, шляхом застосування методики 360 в обраному колективі.

Проводити стандартизацію на основі статистичних показників у нашому випадку вважаємо неоднозначним. Наприклад, зовсім не є фактом, що досліджувані властивості симетрично розподілені в популяції. Отже, стандартизований "нуль" не обов'язково має збігатися із середнім. Логічнішою є стандартизація на базі детальнішого дослідження значущих підтипів, отож ранжування шкал має підтримати цю детальнішу класифікацію.

Висновки. Типологію, яку ми пропонуємо в роботі, побудовано на оригінальних факторах, що пов'язані з історичними особливостями розвитку поведінки людини. Для цих факторів у їхніх можливих комбінаціях створені оригінальні типи, для яких наведені їхні поведінкові характеристики в організаційному контексті. Подано типовий спосіб, у який ці типи можуть бути поєднані в межах організаційної структури, що виникає для структуризації взаємодії у процесі виконання спільних завдань. Для ідентифікації типів запропоновано оригінальний тест (опитувальник), для якого емпірично показано достатню надійність факторів із розрахунком альфа Кронбаха й омеги МакДональда, а також показано незалежність факторів моделі з використанням кореляційного аналізу.

Принциповою відмінністю нової типології є її легке поєднання з організаційними структурами. Наведені типи є близькими до інтуїтивно та підсвідомо відомих культурологічних образів, що призводить до їхньої високої практичної значущості. Це робить зазначену типологію пристосованою до розв'язання широкого кола організаційних завдань: від побудови нової організації до оптимізації використання персоналу в наявних проектних групах, роботі відділів рекрутингу та розвитку персоналу.

Список використаних джерел

1. Психология работы в малых группах: краткий курс лекций для студентов всех специальностей / сост.: Рыжкова И.В. ; ФГОУ ВПО "Саратовский ГАУ". Саратов, 2015. 70 с.

Dmytro Filipov, M. S. (Psychology)
ORCID ID: 0000-0003-3609-9551
Kyiv, Ukraine

2. Кунде Йесперс. Корпоративная религия. СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2002. 267 с.

3. Suman E. Role of behavioral and personality instruments in the improvement of team effectiveness in the organization – Perspectives of Innovations. *Economics and Business*. PIEB. 3/2009. P. 80–82.

4. Price L.A. DISC Instrument Validation Study / Texas State University Technical Report, 2015. 16 p.

5. McCrae R.R., Costa P.T.. Reinterpreting the Myers–Briggs Type Indicator from the Perspective of the Five–Factor Model of Personality. *Journal of Personality*. 1989. Vol. 57, No. 1. P. 12–40.

6. Makwana, Kirti and Dave, Dr. Govind B. Confirmatory Factor Analysis of Neris Type Explorer® Scale – A Tool for Personality Assessment. *International Journal of Management*. 202011(9). P. 257–265.

7. Ольшанский Д.В. Психология масс. СПб. : Питер, 2002. 368 с.

8. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. М. : Эксмо, 2006. 864 с.

9. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник Эмин. *Психологическая диагностика*. 2006. № 4. С. 3–22.

10. Фетискин Н.П. Социально–психологическая диагностика развития личности и малых групп. М. : ИИП, 2009. 544 с

References

1. Psihologija raboty v malyh gruppah: kratkij kurs lekcij dlja studentov vseh special'nostej / Sost.: Ryzhkova I.V. ; FGOU VPO "Saratovskij GAU". Saratov, 2015. 70 s.

2. Kunde Jaspers. Korporativnaja religija. SPb.: Stokgol'mskaja shkola ekonomiki, 2002. 267 c.

3. Suman, E. Role of behavioral and personality instruments in the improvement of team effectiveness in the organization – Perspectives of Innovations. *Economics and Business*, PIEB. 3/2009. P. 80–82.

4. Price L.A., DISC Instrument Validation Study. *Texas State University Technical Report*. 2015. 16 pp.

5. McCrae R.R., Costa P.T. Reinterpreting the Myers–Briggs Type Indicator from the Perspective of the Five–Factor Model of Personality. *Journal of Personality*. 1989. Vol. 57, No. 1. P. 12–40.

6. Makwana, Kirti and Dave, Dr. Govind B. Confirmatory Factor Analysis of Neris Type Explorer® Scale – A Tool for Personality Assessment. *International Journal of Management*. 2020. 11(9). P. 257–265.

7. Ol'shanskij D.V. Psihologija mass. SPb.: Piter, 2002. 368 s.

8. Kara-Murza S. G. Manipuljacija soznaniem. M. : Jeksmo, 2006. 864 s.

9. Ljusin D.V. Novaja metodika dlja izmerenija jemocional'nogo intellekta: oprosnik Jemln. *Psihologicheskaja diagnostika*. 2006. # 4. S. 3–22.

10. Fetiskin N.P. Social'no–psihologicheskaja diagnostika razvitiya lichnosti i malyh grupp. M. : IIP, 2009. 544 c.

Надійшла до редколегії 20.04.21

Рекомендована до друку 14.06.21

NEW TEAM ROLES TYPOLOGY FOR ORGANIZATIONAL CONTEXT

A new diagnostic tool has been proposed for use in modern corporations to support a wide range of problems related to the interaction of company staff in solving work tasks. This new development combines the strengths of tools already used in this field, namely, DISC and MBTI.

The tool contains a description of 4 factors and 16 types based on these factors, as well as a questionnaire on 33 questions, which identifies the respondent's affiliation to the type based on the assessment of the result for each of the 4 scales. For the types, practical principles for the transition from the type to its place in the corporate organizational structure have been proposed, as well as the types are associated with commonly known archetypes for their intuitive understanding. An example of an organizational structure consisting of the proposed types has been provided, but at the same time it reflects the typical organizational structure of an economical corporation.

An empirical study of the reliability for new questionnaire in a sample of more than 2,300 respondents from the Internet search engines users has been conducted. Sufficient levels (> 0.7) of Cronbach's alpha and MacDonald's omega are shown in exploratory and confirmatory factor analysis for each of the factors. The factors independence is shown as well. The proposed scales are also compared with the scales of methods for assessing emotional intelligence and creativity.

Thus, the proposed typology is designed to solve a wide range of organizational tasks from building a new organization to optimizing the use of staff in existing project teams, and the work of recruitment and staff development departments.

Keywords: typology, organizational structure, MBTI, DISC, questionnaire.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 1(13)

Статті подано в авторській редакції.

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,9. Наклад 300. Зам. № 221-10287
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Пс3.
Підписано до друку 30.06.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02